

MIJN OORLOG

Werken van denzelfden Schrijver :

Omheinde Hoven. — Derde druk in voorbereiding.

Lilas Blancs. — Tweede druk.

België's Kruisweg. — Uitgeput.

Verloren Stroom. — Tweede druk, met kommentaar voor
de klassen, in voorbereiding.

HILARION THANS

MINDERBROEDER

Mijn Oorlog

MECHELEN

S. FRANCISCUS DRUKKERIJ

1921

Veroordeeld.

De breede golf van geestdrift die in Augustus Veertien over het land was geslagen, had ook mij opgenomen : met de eersten had ik aangevraagd als vrijwilliger te mogen oprukken. Mijn verzoek werd niet ingewilligd. Onze kloosters stonden reeds gedeeltelijk ontvolkt door het vertrek van een vijftigtal medebroeders; daarbij liet mijn zwakke gezondheid geen gunstigen uitslag, bij de verplichte geneeskundige keuring, verhoplen.

De eerste oorlogsmaanden brachten, te Mechelen op de Dijle, genoeg avonturen mee om de groote teleurstelling goed te maken. Veldslagen hadden we aan de deur, troepen in huis, bombardementen boven ons hoofd. We mochten gewonden bijstaan, in puin geschoten forten bezichtigen, slagvelden bezoeken. Tweemaal maakten we den grooten uittocht der Mechelaars mee, toen in enkele uren, langs ééne baan, twintigduizend menschen de stad ontvluchtten.

De lange maanden van vijftien sleepten heen in

grauwe eentonigheid. Afwisseling van hoop en twijfelmoed vermoeide de harten. Van geregeld werk, op letterkundig gebied ten minste, kwam dat jaar niet veel te recht. Heel onze belangstelling ging naar ware en valsche kriegsberichten.

In Augustus wenschte onze kloosterdrukkerij haar jaarlijksch premieboekje uit te geven. Mij verzocht men de hoeveelheid proza of dicht te leveren. Ik vond er niets anders op dan een aantal gedichten uit mijn fransche studie jaren saam te lezen. Aktualiteit bezat die stof niet, daarom schreef ik een lang slot-gedicht, « l'Attente ». Terloops werd daarin aan de duitsche gruwelen herinnerd, aan het lijden van volk en steden; doch vooral werd er bezongen het verlangen naar de verlossing, naar de blijde terugkomst van Koning en Leger. « Mooi, maar gewaagd », schreef de Censor van het Bisdom onder de proeve die hem werd voorgelegd. Bij vergissing echter was het afdrukken al ver gevorderd toen deze nota ons bereikte. En « Lilas Blancs » ging, met zijn oorlogstukje, het bezette land in. Moeilijkheden deden zich niet voor.

Ik was ondertusschen naar ons Studiehuis van Reckheim, in Limburg, verplaatst. Op Sint Franciscusdag, Zestien, kwam een bode toe met een brief uit Mechelen. De Duitschers, na veertien maanden! hadden de hand op een exemplaar van Lilas Blancs gelegd,

het eind-gedicht zeer kwalijk opgenomen, een inval in de werkplaats gedaan. Heel de voorraad boekjes was aangeslagen; Pater Servatius, de beheerder der drukkerij, zat in de gevangenis. Ik ook mocht mij aan een bezoek der Duitschers verwachten; — de hoofdpunten der te geven verantwoording werden me aangeduid.

't Speet me van mijn gevangen medebroeder, en van die mooi-verzorgde, onnoozele boekjes. Verder was het nieuws me niet onaangenaam. In de doodende eentonigheid der bezettingsdagen bracht het onverwacht bericht een onverhoopte afleiding. Ik moet het mezelfen nu bekennen: wel altijd had ik die Attente-strofen, heimelijk, beschouwd als een appeltje tegen den dorst — den dorst naar heusche oorlogservaringen.

Ze kwamen, de Duitschers. Een Vrijdagmorgen om kwart na zeven. Den twintigsten Oktober, toen ik de hoop al opgegeven had nader met hen kennis te maken. Ik vermoedde dat ze huiszoeking zouden doen op mijn cel, daarom stak ik mijn verzameling Ramaekers-karikaturen, en gruwelen-verslagen, en spioenenpapier, in mijn mantelzak. Zoo toegerust, klopte ik aan de deur van 't kille kamertje, naast de straatdeur, waar die heeren me wachtten.

Beleefd sprongen ze recht. Haalden automatisch hun kaarten van geheime politiemannen uit. Al aanstonds wou een hunner, een klein, gebrild, puntbaardig ventje,

een redevoering beginnen. Ik verzocht hen eerst neer te zitten, en nam zelf, waardiglijk, de open gelaten eereplaats in.

In dat ijskoude voorkamertje hielden we 't uit tot omstreeks tien uren. De puntbaard ondervroeg; een blonde vlaskop schreef; de derde Mof, een soort gendarm, keek me heel den tijd, en zonder de tanden van een te doen, in de oogen — waarin hij de wording naspeurde der vele onwaarheden die ik noodwendig moest ter hulpe roepen.

Na het voorziene bezoek aan mijn cel, waar ze een half dozijn Lilas Blancs veroverden, verklaarde de Geheime Politie haar zending volbracht. Ze schenen zeer voldaan, schudden me om de beurt de hand, reden per auto weg, om in Maas- en Kempenland de laatste Lilas Blancs te gaan uitroeien. 't Was immers een opruiend boek, waarvan geen exemplaar mocht voortbestaan.

Dagen en dagen verlopen. We hooren dat Pater Servatius naar Duitschland vervoerd is. Ik moet de Pruisen wel erg schadeloos gebleken zijn, vermits ze niet meer naar me omzien!

Den zesden November zijn ze weerom daar. Met vieren komen ze mij, in de klas, uit mijn kathedr halen. Aandachtig beschouwen ze de wandplaten, maar die zijn neutraal. Dan gaan we samen naar het kamertje van 't eerste verhoor.

De puntbaard, een advocaat uit Baden-Baden, naar hij zich voorstelt, vangt aan met een *exordium insinuans*. « Bij zijn vorig bezoek heeft hij genoeg kunnen merken dat ik een beschaafd, een ontwikkeld man was, geen dulle duitschhater. Ze hadden immers duitsche studieboeken op mijn lessenaar gevonden! Het Gerecht wenschte zeer genadig te kunnen zijn, doch verlangde — was dat niet billijk? — een schriftelijke verklaring mijnerzijds, dat ik den Duitschers genegen was. »

Ik deed den advocaat opmerken dat tusschen haat en genegenheid een ruimte ligt. Personen haatte ik niet, wel het Onrecht. — Ik vroeg mijn zegsman zich even in mijn plaats te denken...

Toen begon, tot mijn leedvermaak, en tot de verbeten woede der drie polizei-mannen, een reeks bijna smeekende voorstellen vanwege den puntbaard, beantwoord door evenveel beleefde weigeringen mijnerzijds.

« Ik had toch wel ooit iets gedaan ten gunste der bezettende macht? Ik was toch een Vlaming, die deel nam in den strijd *gegen die Wallonen*? Ik wou toch gaarne mijn goedkeuring neerschrijven, en onderteekenen, nopens alles wat Duitschland voor de Vlaamsche zaak had gedaan? De vervlaamsching der Gentsche Hoogeschool kon ik toch wel — schriftelijk — als een duitsche weldaad erkennen? »

Zoo juist had ik in de Kölnische gelezen hoe

von Bissing, in een interview, had verklaard: « In oostelijk Limburg liggen talrijke zuiver-duitsche dorpen, waar we zoo haast mogelijk een zuiver-duitsch onderwijs zullen invoeren. »... Ik beleen, nooit iets ten gunste van de bezettende macht verricht te hebben. De Wallonen hadden me niets in den weg gelegd, tegen hen was de Vlaamsche strijd ook niet gericht. Wat de Duitschers voor de Vlamingen mochten gedaan hebben, was me in dit verloren hoekje van Limburg niet ter ooren gekomen. Wat de Gentsche Hoogeschool betrof, daar ik geen publieke personaliteit was, kon mijn meening over haar vervlaamsching, door de Duitschers, niemand belang inboezemen.

De heeren trokken op zonder shake-hands, doch met de veelzeggende belofte « dat ik nog wel van hen zou hooren ».

Een volle maand gaat daarover heen. Ik geef gewoon mijn klas, begin te vreezen dat en mijn verzen, en mijn verklaringen, onbeduidend zijn. Den zesden December, laat in den avond, staat Pater Gardiaan voor mijn bed: « Pater Provinciaal wacht u beneden. » Aan zijn stem alleen kan ik gissen dat er iets op handen is.

« Kunt ge tegen een stootje? vraagt mijn Overste. Ik kom je bij nacht en ontijd berichten dat je de grens over moet. Uit de zekerste bron weet ik dat dezelfde straf u wacht als Pater Servaas inliep: een duizend mark

boete — daar moet ik voor zorgen, — en een jaar cel-gevangenis in Duitschland. Geen maand zult ge 't ginder uithouden. Kent ge een niet te gevaarlijk middel, vlucht dan naar Holland. »

Ik vroeg èèn nacht om na te denken.

Een jaar zitten, voor 't Vaderland, scheen me roemrijk. Maar dat regiem van slappen koffie en rapensoep! Vluchten was niet heldhaftig, doch uit Holland kon ik Engeland bereiken, Frankrijk, het Front wellicht. 's Morgens stond mijn voornemen vast: ik zou beproeven over den draad te gaan!

De Vlucht.

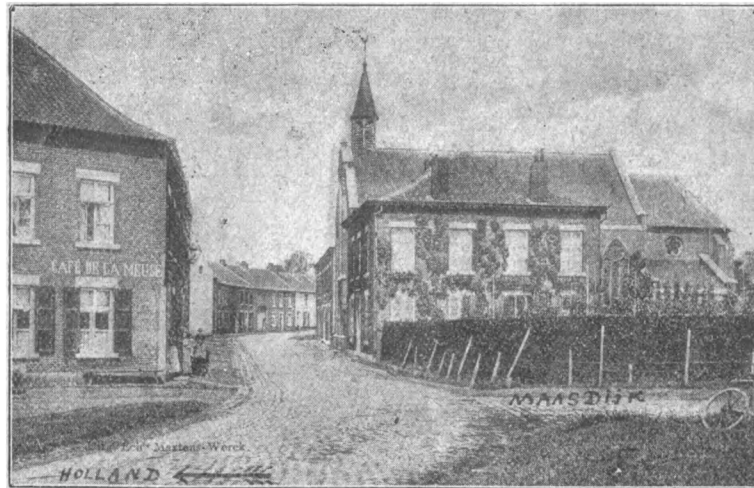
Het tijdstip daartoe was slecht gekozen. De burgers-ontvoeringen waren in vollen gang, en daarom werd aan de grens verscherpte wacht gehouden. Langs de elektrische versperring, die nu ook langs den Maasoever voltooid was, stond elke honderd meter een schildwacht. Van alle tot dan gebruikte listen was ik op de hoogte, doch waarheen ik me ook wendde, overal klonk het : « Voor 't oogenblik is er niets te beproeven! Zelfs de door Duitschland gepatroneerde smokkelaars mogen niet door! »

Toen schoot het mij te binnen, hoe geruchten geloopten hadden nopens een onderaardschen gang, die van 't grensdorp Smeermaas in Holland uitmondde. Zekeren morgen, tijdens een zwaren sneeuwval, zocht ik den pastoor van Smeermaas op.

De Eerwaarde Heer Claes hoorde me zwijgend aan. « Er is hier geen sprake van een ondergrondschen gang! » sprak hij in 't eind. Er bestaat niets dan een riool, een

enge pijp, die uit mijn hof naar de Maas loopt. Maar kom liever boven, aan het raam, dan kunt ge zelf oordeelen of een ontsnapping langs dezen weg, mogelijk is. »

Van de eerste verdieping der pastorie, die met haar

Smeermaas met pastorij en kerk,
van den Maasoever gezien.

hof langs den Maasdijk ligt, en wier gevel maar een straatbreedte van de grens staat, geniet men een prachtig gezicht èn op den stroom, èn over de grens heen naar Maastricht. De af te leggen weg lag vóór me. Onderaan

in den hof, kort aan de haag langs den Maasdijk, lag een zwartontdood vierkant in de sneeuw: de ijzeren dekplaat van een put.

Daarin moest ik afdalen. De rioolbuis zou me brengen, onder de haag, den dijkweg en de elektrische versperring door, aan den rand van 't Maaswater. Dan een goede honderd meter te kruipen in open lucht, stroomopwaarts naar Holland. Waar de bliksemdraad, den dijk verlatend, de grens land-inwaarts volgde, hadden de Duitschers een eerste, en de Hollanders een tweede, gewone prikkeldraadhaag tot tamelijk ver in den stroom geslagen. Die twee hindernissen, waarvan de laatste ruim twee meter hoog was, moest ik omwaden om eindelijk hollandschen bodem te betreden.

Nu somde Mijnheer Pastoor me verschillende bijkomende gevaren op. De tocht moest natuurlijk in 't donker geschieden. Niet al te laat, want dan werd op den grenshoek een sterke acétylène-lamp ontstoken. — Er woonde een duitsch officier op de pastorijs. — Het huis der grenswacht, aan den overkant der straat, keek met al zijn ramen in den hof. — Het riool was zeer eng, had aan zijn uiteind een ijzeren deurtje, waarvan men niet wist of de Duitschers het hadden versperd. — Eindelijk, het kruippartijtje in open lucht zou langs twee schildwachten gaan, en 't Maasbad kon tamelijk koel uitvallen!...

Men zal me gelooven, als ik beken dat heel de zaak me een tegenvallertje bleek. Keus had ik niet! « Ik waag het! » zei ik na een poos. En Mijnheer Claes, alhoewel er voor hem — in geval ik gevat werd — minstens gevangenis en boete opstond, gaf me alle vrijheid en beloofde zijn hulp.

In den namiddag werd een gebuur, Mijnheer Pelssers, die een zoon aan het front had — in 't geheim ingewijd. Hij leverde burgerskleeren, gaf nog eenige nuttige wenken, en samen wachtten we de duisternis af.

Het werd vijf uren. Laag en wolkig hing de hemel, doch, vreemd genoeg, donker werd het niet. Verdoken aan het raam opgesteld, bespiedde ik de twee schildwachten, hoe die gingen en kwamen, even een praatje hielden, en over 't water tuurden om hun verveling te dooden. Half zes. Op 't Hollandsch ontwaken de lichten. Maar donker wordt het niet!... We hadden niet gedacht aan de volle maan die heel den nacht zou schijnen!

Tamelijk teleurgesteld, gebröken na dien dag van spanning, trok ik naar het klooster weer.

Den dertienden December. Nog zijn de Duitschers niet gekomen. De maan zal maar opkomen rond zeven uren. Om vier uren in den namiddag, vergezeld van een medebroeder, bel ik aan de pastorij van Smeermaas aan. — Om vijf uren treed ik uit pastoor's slaapkamer; een

smalle jonkman met broek, vest en pet. Aan de Moeder Gods en aan alle Heiligen des hemels ben ik aanbevolen. We ledigen een glaasje op het succes der onderneming. De laatste schikkingen :

Mijn makker Chrysologue zal meegaan naar den hof. Hoe lang 't ook moge duren, hij moet wachten tot hij leven verneme. Hoort hij den schildwacht alarm roepen, dan is de kans verkeken. Verneemt hij echter, van over de grens, driemaal den kreet « Jan! » — alsof een boer op zijn jongen riep — dan is het waagstuk gelukt, en hij kan het goede nieuws, met mijn kloosterpij, naar het konvent meenemen.

Barvoets — om den duitschen logé — zijn we den trap afgeslopen, ademloos wen kraakte een treê. Nog blind van de schelle kamerklaarte, loop ik verkeerd en nader den bandhond. Razend schiet die uit, heel 't dorp weerschalt van geblaf. Ik mompel iets moois en wijk haastig af. — Even opzien naar het huis der grenswacht : niet één raam in licht. Van over een half uurtje hebben we den put open doen leggen : een onmiskenbare geur leidt onze schreden. Laag hurk ik bij de opening neer, wyl Chryso zich vergewissen wil, door de haag, of de Pruis in de buurt is.

« Pst! daar komt hij juist! » We liggen dood op den grond. Als de tiktak van een torenklok, slaat traag een zware stap voorbij. Nu vlug! Weerzijds den putmond

steun ik de handen, en laat me zakken. Vallende aardklotjes geven een vreeselijken plons. Langzaam klimt een natte kilte van slijk langs mijn beenen. In dit hachelijk oogenblik laat me mijn klassieke jeugd niet in den steek. « *Quam frigidum est vestrum balneum!* » (1) zucht ik, en glimlach er om, met Jugurtha in den Mamertijschen kelder.

Met op zij te gaan liggen, de rechterarm vooruit en de linker langs het lijf, past me de pijp juist. Met rekken en krimpen van arm en beenen begin ik te schuiven. Een vette slijklaag verzacht het schuren aan schouder, heup en knie. Maar de koude nattigheid, aanstonds tot op de huid doordrongen, blijkt onaangenaam. « Gaat het? » vraagt Chryso fluisterend over den putmond. « Heerlijk! » roep ik terug, en werk gezapig vooruit.

Hoe lang dit rattereisje geduurd heeft, weet ik niet. Er scheen geen einde aan te komen. Goddank! daar betast mijn hand de ijzeren deur. En al aanstonds voel ik dat ze geen weerstand biedt. Ik roep een laatste vaarwel naar Chryso en begin aan de plaat te lichten.

Dit moet gaan met de uiterste voorzichtigheid. Maar even kreunen de beroeste scharnieren. Nu duw ik de hangdeur hooger met mijn hoofd, doe ze rusten in mijn nek, laat ze schuiven naar mijn lenden.

---

(1) Hoe koud is uw bad!

Ik heb me half omgegooid en lig, met de deur in mijn rug, den buik in een slijkplas, de kin op de handen gestut, even uit te blazen.

Als zuiver water proef ik de vochtige koele lucht. Vlak vóór me de breede, donkervale, gezwollen stroom, die met een zwaai van Limmel aanvaart en geweldig, doch in machtige stilte, voorbijstuwt. Rechts leggen de lichten van Wijk gele glimmerbanen over den vloed. Aan den overkant, en stroomaf, onbegrensde grauwt van duisternis. In het dorp roert geen gerucht. Zoo klaar staat de stilte dat ik, aan den halt van Bunde, een stoomsleeper hijgen hoor. Maar wààr mag de schildwacht staan?

Ik werk me uit de buis, laat één voet onder de plaat, krom me dan om en laat ze met de vingers neer. Tot den rand van 't water gezakt, neem ik den oever boven me in oogenschouw. Vaag rijzen de palen der versperring. Daarachter, even zichtbaar op de donkere lucht, een pinhelm op breede schouders!

Zoolang de Pruis niet doorstapt, durf ik ook niet roeren. Dat oponthoud benut ik om me handen en gezicht met een degelijke slijklaag te bedekken. De duisternis is immers lang niet volkomen, en op een vijftal meter — afstand die me van de wachten scheidt — kan een witte gelaatschijn zichtbaar zijn. Daar hervat de Pruis zijn wandeling, en, doodbedaard, zonder een kei te verroeren

noch een grasspier te kreuken, vang ik den kruiptocht aan. Geen andere wederwaardigheid dan dat ik, halverwege de honderd af te leggen meter, op het kreng stiet van een gestranden hond; en weerom een tijd rusten moest — dan voelde ik mijn hart bônzen! — wanneer de schildwacht op enkele schreden voorbijstapte.

Aan de eerste hindernis daal ik in den stroom. Gemakkelijk waad ik ze om; het water stijgt me slechts tot aan de borst. Een tiental schreden verder stoot ik op de tweede draadhaag. Hier moet ik dieper de Maas in. Beklemmend, wíjl ijskoud, klimt het water tot aan mijn kin. En nóg ben ik aan 't einde der versperring niet.

Aan zwemmen moet ik niet denken: de stroom zou me terug dragen daar van waar ik gekomen ben. Me stevig aan den prikdraad houdend, moet ik trachten me, zonder plassen en plonsen, over de hindernis heen te zwieren.

Ongelukkiglijk staan de laatste palen los: de grond is uitgedreven. Kreunend en kriepend komt hout en ijzerdraad mee, telkenmale ik aan de versperring een vasteren greep wil slaan. Eensklaps schiet me de kramp in de beenen. Zonder een lid te kunnen verroeren sta ik daar, hijgend en bibberend, enkel 't hoofd boven water.

Zal ik schipbreuk moeten lijden bij de haven? Als ik weer bewegen kan, klim ik naar den oever en leg me plat op den grond — na te denken. Een Pruis zie ik

schemerig staan, een tiental schreden ver. Hij verroert niet. Zou ik het wagen, vlug als een kat, tegen de hooge haag op te klauteren?... En als de draden begeven? Als ik in de stekels blijf haperen? Tegen de lucht teekent een zwarte gedaante zich duidelijk af! Een schot is gauw gevallen...

Mijn besluit is genomen. Nogmaals het water in, zoo ver mogelijk. Dan begin ik het losgedreven eind der hindernis naar me toe te laten, duw ze onder water, trap ze met de voeten, en, met een plons, gooi ik me over den warboel heen. Even, ademloos, geluisterd. De stilte duurt. Mijn eerste gedachte is een dank aan alle Heiligen des hemels!

Want nu ben ik vrij. Terwijl ik — steeds even kalm, doch inwendig jubelend — naar den vrijen oever waad, heb ik een heerlijk gevoel van verlichting. Natheid en koude word ik ternauwernood gewaar. Op een dertigtal stappen van de grens keer ik me om en stoot driemaal, in den doodstillen avond, den overeengekomen kreet. Geen antwoord dan van de weergalm. Toch weet ik dat, in den hof der pastorij, zich iemand nu in de handen wrijft!

Op enkele stappen van den Maasdijk wist ik huizen staan, doch die verrieden door geen lijntje licht dat daarbinnen leven woonde. In de verte echter, vlak vóór me, stond het helle vierkant eener open deur. Daar op aangestapt. Het was een winkel-en-herberg, de winkelster en een klant praatten over de toonbank. Aan de

plotse ontzetting hunner witte wezens zag ik, als in een spiegel, het spookachtige mijner verschijning. Druipend,

Eerw. Heer Claes,
Pastoor van Smeermaas.

handen en gelaat slijkzwart, en, zooals de vrouw me later zei, — de oogen strak en vergroot, scheen ik te

rijzen uit de onder-wereld. In haastige woorden vertelde ik mijn geval : « Grens over, in 't water gestaan; of ik me wasschen kon en van kleeren verwisselen. » Van 't riool sprak ik niet : dat moest geheim blijven. Doch al dadelijk vroeg de waardin : « Door 't riool van mijnheer pastoor gekropen? » — Een zware modderlucht had, sinds mijn intrede, de kleine plaats gevuld.

Vrouw Schiepers verzorgde me moederlijk. Ze sloot de gelagkamer, haalde water, handdoek en zeep bij, liep naar boven drooge kleeren halen. Vruchteloos verzekerde ik dat een oud plunje voldoende was om door den avond te gaan : het beste kostuum van den man, nog op zijn werk, werd uit de kast gehaakt.

Weldra stapte ik in een mooi zwart pak, op mijn sokken, de huiskamer binnen. Doch nu brak de reactie los van het al te lange Maasbad. Een schudden en beven greep mij aan; een klappertanden zóó, dat ik geen woord meer kon uitbrengen. De meewarige waardin deed me zitten vlak vóór de cuisinière, met mijn voeten in de ovens. De koude rammelde me zoodanig dooreen dat ik nauwelijks het evenwicht op mijn stoel bewaren kon. Ik moest een bord heete soep eten, doch tien minuten duurde het eer ik een lepel hanteeren kon. Mijn schoenen aanrijgen kreeg ik evenmin klaar : daarmee Beijverden zich, elk aan een voet, twee kleine kinderen.

't Was zeven uren geworden. Met gemeente dank-

betuigingen aan madame Schiepers, en de belofte van spoedig eens weer te komen, stapte ik op, met een buurjongen, naar Maastricht. Die vier kilometer, met luchtigen tred gegaan, brachten me aan 't gloeien. Na drie jaren afwezigheid, tijdens dewelke ik me even ver van mijn vaderstad had gevoeld als of ik in China woonde, deden me zóó gezellig aan : de oude wegen en bekende straten ! En aanhoudend jubelde het in mij op : « Vrij ! Ge zijt vrij ! » — Wat niet zoozeer terugsloeg op de gevangenis waaraan ik was ontsnapt, doch op heel het stelsel van willekeur en verdrukking dat, als 't gewicht van twee zware handen, in het bezette België op de schouders der menschen woog.

Ik had mijn geleider ons huis getoond en gezegd : « Ga eerst binnen, gij, en bericht dat de Pater uit Reckheim van avond gaat overkomen. Voeg er daarna bij, dat ik misschien al op weg ben, — ja, elk oogenblik kan binnenstappen. »

Van op straat, onder het valgordijn door, had ik de blijde en bange verbazing, door die onverwachte boodschap gewekt, gadeslagen. Toen me de voorbereiding voldoende scheen, vertoonde ik mij in het deurgat. Dat heel de familie welhaast aanwezig was — tot de kleinen in hun nachthemdje —, en dat er weerzijds veel werd verteld, en dat het laat werd dien avond, — kan iedereen wel raden.

Naar Engeland.

Den morgen na mijn overkomst, in kleeren van mijn schoonbroer, stapte ik door de « Groote Staat », toen ik een bekende de straat zag oversteken. In broek en vest van geribd bruin fluweel, een platte grijze pet boven den smallen speursnuit, kwam daar aangestapt, een der Duitsche politiemannen die me laatst hadden in verhoor genomen! Sterk rees de bekoring, me even vriendschappelijk te gaan voorstellen... Doch ik mocht me dat genoeg niet gunnen, om wille der veiligheid van mijn vrienden over de grens. —

Met den Belgischen Konsul, wien mijn bezoek gold, had ik een vertrouwelijk onderhoud. Ik lei hem mijn lang-gekoesterden wensch bloot, als vrijwilliger naar het front te trekken. Bijzondere aanmoediging gaf die heer me niet. Later kon ik me wel voorstellen waarom! Nu was ik met mijn heldhaftige plannen te zeer ingenomen om voor diskrete insinuaties vatbaar te zijn. Ik sprak dóór, en de uitslag onzer besprekingen was: na

eenige weken verlof bij mijn familie, zou ik naar Engeland oversteken.

Eén achterdocht kwelde me: wat mocht er wel te Reckheim, na mijn vertrek, zijn voorgevallen? Dat ze den Overste voor mijn ontsnapping zouden verantwoordelijk stellen, had ik voorzien — en daarom Pater Gardiaan een romantisch briefje bij mijn afscheid ter hand gesteld. « Daar ik me veroordeeld wist, zoo luidde 't daarin plechtig, en de Duitsche gevangenis voor mij den dood beteekende, achte ik me van alle gehoorzaamheidsgelofte ontbonden, en trok naar de grens. Levend of dood, nimmer meer zou ik iets van me laten hooren. Bij voorbaat vroeg ik vergiffenis voor het leed dat ik hen berokkende... »

Nog geen week was ik thuis, of ik ontving bezoek van een meisje dat werkzaam was op 't Hollandsch, doch alle veertien dagen een Zondag bij haar belgische huisgenooten mocht doorbrengen. Ze bracht het goede nieuws dat de Pruisen me inderdaad waren komen uithalen, den overste hadden voorgeroepen, aan de mogelijkheid mijner vlucht geen geloof konden hechten — tot ze met opgetrokken wenkbrauwen mijn testamentje hadden doorlezen. Met dat dokument precieuselijk in hun portefeuille geborgen, waren ze — en voor goed, afgedropen.

Al vroeg kwam de dag dat ik te Rotterdam zou

scheepgaan. 't Was een koude Januarimorgen. Regen striemde bij vlagen. Mijn ouden vader had ik doen beloven, niet op te staan om me — zóó vroeg en in den donkeren — naar 't station te vergezellen; doch toen ik beneden kwam, wachtte hij al, opgekleed. Niet veel woorden wisselden we in de spoorhal. Ik vreesde wel dat hij 't harteloos van me vinden moest, dien avontuurlijken tocht te aanvaarden, als 't me vrij stond hem — op zijn ouden dag — niet te verlaten. Maar hij had me gezegd: « Ge zijt groot genoeg om te weten wat ge doet. » Ik voelde dat hij mijn besluit de edelste gronden toedacht, en het goedkeurde. En dan, zou ik wel drie heele maanden weg blijven? De Keizer had vredesvoorstellen gedaan, — die zeker werden aangenomen, meenden de Hollandsche bladen. Feitelijk kwelde mij deze ééne vrees: dat de wapens zouden worden neergelegd éér ik het front bereikte.

Uit den grauwen nachtschemer, aan het bleeker coupé-raampje doken weldra nieuwe landschappen op. Zwart uitgetand op de ijzergrijze Oosterklaarte, gleden eindelooze sparrebosschen voorbij. Over de naakte, bruine vlakten van de Peel, blonken, als stalen platen, de veenplassen. Later, onder mist van vale stuifregens, lagen onafzienbaar overstroomde laaglanden. Schimmige dorpen, in de verte, dreven daarop als zeeschepen, den ranken kerktoeren voor mast.

Met een stratenplannetje, me op 't konsulaat ter hand gesteld, vond ik het mij aangewezen « Uranium-hotel ». Het stond niet in het centrum der stad. Noch was het, zooals ik me aldoor wou verbeelden, een bouw van vijf verdiepingen, met weidsche voorhal en lift. Ver over een breeden stroom, verloren tusschen stoomkranen, graanzuigers, loodsen en stapelhuizen; een laag en lang houten gebouw langs de loskaai. Na vergeefs aan eenige deuren te hebben aangeklopt, ontdekte ik den eigenlijken ingang.

Jammerlijke teleurstelling! Die niet hierin bestond, dat het zoogenaamd Hotel een oud toevluchtsoord voor landverhuizers bleek te zijn, dat kon me niet deren! — doch in het nieuws aan het bureel vernomen. Eergisteren was een boot vertrokken; de naaste overvaart zou maar plaats grijpen binnen een maand. « 't Staat geschreven, dacht ik, soldaat worden zal ik niet! »

Zeer voorkomend leidde een heer me in Uranium rond. Een blik in de slaapzaal, de « blok » zooals die heette, waar talrijke beddenbakken stonden, naast en boven malkaar, en de vermaning van mijn cicerone, goed mijn geld en reisgoed te bewaken, bewogen me van de vrijheid gebruik te maken, liever in de stad een onderkomen te zoeken. Dat was al gauw gevonden bij onze gastvrije Paters van « 't Boschje ».

Een gansche maand vóór me te Rotterdam — indien ik ten minste ooit kans kreeg naar Engeland over te

varen! Hoe mijn dag verdeeld? Elken morgen had ik me in Uranium aan te melden om vijf-en-dertig centen soldij te trekken. 's Namiddags zou ik dan best Musea en bibliotheken bezoeken. Ik nam een abonnement op de overzetboot, kocht het noodige om mijn Engelsch wat op te frisschen, zette me aan 't brieven schrijven. Zoover stond ik — den tweeden dag — toen ik aan den telefoon geroepen werd.

« Monsieur Antoine! » — ik had in Uranium bij mijn telefoonnummer een fantasienaam moeten opgeven — « arrivez sur l'heure avec tous vos bagages! » — (1)

Wat kon er op handen zijn? Werden we afgedankt? Was de vrede gesloten? Of was dat vertelsel van een maand wachten maar een praatje geweest om de eeuwige spioenen op het dwaalspoor te brengen?

De Uranium-eetplaats liep allengskens vol. Luidruchtig en zeer gemengd gezelschap. Allen lieden die over den draad waren gekomen; ontvoerden uit Duitsche fabrieken, krijgsgevangenen uit Duitsche kampen ontsnapt; in Holland gebleven vluchtelingen tot den dienst opgeroepen. In het rookblauw lokaal verdrongen zich nette burgerjongens, collegegasten, boeren, enkele ingenieurs en advokaten, spoorwegbedienden, fabriek-

---

(1) Kom terstond met pak en zak.

arbeiders, bandieten en landloopers. Belangrijk was het ieders wedervaren te hooren. List en geweld, omkooprij en doodslag, ladders, tonnen, en de kniptang met gummihandschoenen gevat: alle middelen waren goed geweest om uit die reusachtige kippenren, het electrisch omrasterde België, te ontsnappen. Geen epischer verhaal echter dan het heldenstuk der Luiksche sleepboot « Atlas V », wier opvarenden nagenoeg allen aanwezig waren.

Een signaal om aan tafel te gaan. Hier en daar slaat er een, verlegen, een kruis. Tafeldienaars, met den glad-gepommadeerden haarkrul sierlijk over 't lage voorhoofd gelegd, banen zich, hoog-optillend zwaar beladen schotels, een weg tusschen de lange schraagtafels. Met duim en vinger vallen ze sneden kaas, smakken die met zwierig gebaar in de verlakte ijzeren borden. Scheuten zwarte koffie naar de blikken bekers. Luide gesprekken schateren op uit zekere groepen; andere tafels — die der landlieden en spoorwegarbeiders — liggen als oasen stilte in het gerucht. Nu worden namen afgeroepen. Om de beurt moeten we naar het bureel om reisgeld en paspoort. Zorgvuldig wordt de linkerduim-afdruk genomen. Men schuift ons een eindje papier voor, en we onderteekenen dat we naar Engeland oversteken, enkel en alleen om dienst te nemen in het leger. Gendarmen bewaken de deuren.

Een bedremmelde kerel krijgt een geduchten uitbrander omdat hij al tweemaal, op 't moment der afreis, onvindbaar was.

« Ze willen me ook niet beloven, verontschuldigt hij zich bij de omstaanders, dat ik een goed plaatstje zal krijgen in de militaire bakkerij! »

In een papieren zak wordt ons reisproviand toege-reikt: een brood, een homp kaas, en een gloeiende, van vet druipende braadworst. Nogmaals worden we nageteld en in groepen verdeeld. Onder goed geleide — en bevel tot zwijgen — sluipen we, in den donkeren avond, over besneeuwde loskaaien. De tocht vordert tusschen stapels balen en kisten, over ringen, kabels en strengen. Nu staan we verblind in den dagschijn eener naakte gloeilamp, dan schoorvoeten we voort, langs lange loódsen, in tastbare duisternis. Eindelijk bereiken we de landingsbrug van onze boot. Een kleine koopvaardijer, die van op de kaai en uit rivierschepen, met al zijn kranen en katrollen, aan 't inladen is.

Bij 't scheepgaan worden we nog eens geteld. Eetlijke mannen, « de Antwerpenaars » hoor ik ze noemen, ontbreken. Die zijn nog eens gaan dansen! — Men zal ze wel vinden en weerbrengen. Ons eerste zorg is nu een kajuit te bemachtigen. Vreeselijk enge hokjes, met twee bedden boven elkaar, en een derde ter zijde. Ik val samen met heer Delmerre. Luiker ingenieur, en een

flinken Antwerpschen jongen, Janssen — die zijn twee broers aan 't front gaat opzoeken. Een laatste maal geraak ik in duizend angsten. In het salon moeten we onze papieren den engelschen kapitein voorleggen. Van een zestal mannen — waarbij ik natuurlijk — ontbreken belangrijke stukken. We geven allen mogelijken uitleg, beroepen ons op 't Uraniumbestuur, op onzen aanvoerder. Niets baat. « Van mijn schip af! » tiert hij, van louter woede rood als een kalkoen. Hij herinnert me sterk — doch ik negeer die vergelijking als een slechte gedachte! — aan zeker kommandantuurpotentaat die op al mijn explicaties brulde: « Das ist mir egal! Heraus! » — Gelukkig komt een bureaukraatje met de gewenschte paperassen aangelopen. — Aan den morgen slechts zouden we het anker lichten.

Veel werd er dien nacht niet geslapen. Tot middernacht bleven we opzitten in een snoezig rookkamertje, waar velen de eerste kennis maakten met whisky. De Franschen, ons gezelschap telde er een tiental, waren de gezelligste vertellers. Russen en Serbiërs, die ook aan boord waren, mochten niet verschijnen, lagen ergens gekelderd in het schuipsruim.

In de kajuit vond ik het onnoembaar benauwd. Ik dacht aan mijn luchtige kloostercel, met haar open raam naar bosch en heide! De braadworsten verspreidden een doordringenden geur. Boven ons hoofd ging het

laden in razend tempo, met stampen en stooten, een helsch geraas van kettingen en plofbonzen.

Vóór dag en dauw lagen we samen te praten. Om vijf uren, in een mistig vriesweer, stonden we al op het dek. Rond zes uren begon de eindelijke afvaart. In effen, lage lijnen schoven de donkere oevers heen; op regelmatige afstanden wierp een electrische baken haar maanschijselen over de woelige watervloeren. Lang bleven we niet boven: in krachtig Engelsch beduidde ons de kapitein dat we onderdeks moesten blijven tot buiten de Hollandsche waters.

Na een uur of zoo voelden we ons opgenomen door de machtige deining der volle zee. Wind huilde door het want en floot door de spleten. In gang, salon en kajuiten ontstonden luidruchtige aanvallen van zeeziekte. Met moeite ontkwam mijn zwart dominee's pakje aan plots opspuitende geysers. Goddank mochten we nu het dek op. Op de lage vóór- en achtersteven was 't niet houdbaar; daar sloegen zware zeeën over de verschansing, striemden horizontaal de schuimkuiven der golven heen. Hooger geklauterd, zagen we, ver weg in den geelgrijzen dageraad, wegzinken de lage Hollandsche duinen. Een vuurtoren, als uit een speeldoos zoo klein, knipoogde schitterwit. En reeds kwam ons geleide nadergestoomd. Drie ter rechter en drie ter linker zijde, scheerden engelsche torpedojagers naderbij.

Lange, smalle, grauwgeverfde rompen, met drie zware, als in de vaart achteroverhellende, schouwen. Ze ploegden de zee met geweld, gooiden wallen water op zij, vóór- en achterschip beurtelings in de baren bedolven.

Dit was mijn eerste zeevaart. Terwijl de meesten hun beroerdheid in salon en kajuit uitgeewden, of uitbraaktén, bleef ik, in mijn overjasje geduffeld, zitten op het hoogste dek. De grijze klaarte van een wintermorgen verlichtte de zee. Die ademde breed, met machtig heffen en zinken van haar boezem. Ze bewoog, als een heuvelig heiland, met bergen en dalen. Ze lag, in de steile hellingen der valleien, leiblauw en bronsgroen, met banken gele slijkkleur in de diepte. Waar de rollers zich hieven in lange kammen, en vóór die overkuifden in schuim, lichtten ze dóór, tegen de lucht, in heldere blauwgroene schijnen.

Niet vele schepen voeren ons voorbij. Engelschen werden door één of twee torpedojagers begeleid. Noorwegers, lichtgeverfd, voeren alleen. Voor die vreesden we de Duitsche haaien. Met dit ruwe weer — de hoogbrug wankte links en rechts tot aan het watervlak — waren onderzeeërs zoozeer niet te duchten; wel, beduidde mij een matroos, losgeslagen mijnen. De zee stond hol alom, en aldoor had ik de illusie dat een lage, donkere dennenboschmuur den einder omsloot. Afwisseling brachten onze torpilleurs, die nu in de verte dobberden

en te zinken schenen, dan recht op ons aanstevenden en rakelings langs den boegspriet schoten.

Hoe verliepen de uren van dien dag? Aan eten viel niet te denken. Tot praten had geen den moed. Verkleumd van in storm en stuifnat te staan, daalden we naar de kajuit; werden door de muffle lucht daaruit verdreven. Om vier uren in den namiddag klonk de roep: « Land aan stuurboord! » Een lange berg, in mistige verten, liep, als een reuzig dijkhoofd, steil in zee. Daar ons schip van koers veranderde om zijn weg door het Teemsmond-mijnveld te vinden, verloren we weerom het land uit het oog. Langzaam vorderden we tusschen drijvende boeien. Mastpunten van gezonken schepen staken hier en daar uit de baren op. Aan bakboord werd nu ook een hoogland zichtbaar. Toen viel de duisternis. In de schemering gleden we nog talrijke schepen voorbij, die met één zwak lichtje aan de ra, voor anker lagen. Toen rumoerde ook onze machiene niet langer. Om zeven uren 's avonds zochten we ons bed op, en rustten heerlijk, in slaap gezongen en gewiegd door de regelmatige deining der zee.

De dag onthulde ons ter linker zijde een traagzaam rijzend hoogland: en niet lang hadden we gevaren — tusschen een vijftigtal zeeschepen door die ook den tocht hervatten — toen een rechteroever op de stiller wateren nevelde. Stilaan onderscheidden we zwarte winter-

bosschen, waarboven de gestrekte lijn van naakten, besneeuwden heuvelrug. De torpedojagers hadden ons verlaten; duikbooten hadden in dit binnenwater geen toegang. Maar zie, juist toen alleman op 't dek stond, en al de passagiers in levendig gepraat hun opgeruimde stemming lucht gaven — breekt een woedende kannonnade los. Granaten huilen aan van den rechtenoever, spuiten zuilen water op waar ze in zee slaan. Een reuzig slagschip geeft antwoord, bliksemt langs weerskanten zijn schoten af. Torpedovernielers schieten heen, woelen bergen water op zij. En zoowaar, niet ver van ons schip, duikt de toren van een onderzeeër op. Onze matrozen loopen naar de reddingsbooten die aan de davits hangen. Iedereen schouwt ademloos toe... Met een breeden lach slaan de blauwjakken onze ontsteltenis gade: dat schieten is louter oefening, en zij laten de booten niet af, maar halen ze binnen omdat we de haven naderen.

Waar lage oevers den stroom vernauwd hebben tot de breedte der Schelde vóór Temsche, en een stadje — Gravesend — tegen een trage helling ligt aangebouwd, vallen we stil. Het is drie uren in den namiddag. Kleiner stoombooten varen ons naar een landingsgevaarte, berekend op een peilverschil van, minstens acht meter. Hier beginnen eidelooze formaliteiten. Paspooorterij, tolwezen, onderzoek van ons drukwerk en handschrift, uitpakken van ons goed, natellen van ons geld. Onbe-

schreven postpapier wordt verbeurd verklaard. Men sluit ons op in een houten barak, waaruit we een voor een in een tweede-klas wagon worden overgebracht. Daar ondervraagt ons een net gekleed militair — later zou ons zoo'n glimmende streepdrager onweerstaanbaar den vleinaam « embusqué » ontlokken — over den toestand in België, over Duitsche verdedigingswerken, over de nummers — dät vooral — der troepen onzer stad of streek. Die biecht gesproken, worden we in een zaal toegelaten waar Engelsche dames ons op koffie en gebak onthalen. De gedrukte stemming wijkt als bij tooverslag. Op rangen van vier stappen we de stad in. De Vlamingen, voorop, zingen den « Vlaamschen Leeuw », de Franschen hun « Marseillaise ». Russen en Serben worden weerom achtergehouden. Gravesend is al donker; zeldzaam schemeren de blauwgeverfde gaslampen; zoeklichten, als voorzichtige voelhorens, tasten de wolken af. In een first class lunchroom bestellen we op Staatskosten wat ons hart verlangt. We mogen kaarten zenden naar familie en vrienden.

Dienzelfden avond nog sporen we naar London Charing Cross. Gaarne hadden we een blik door de raampjes gewaagd, doch de blinden mogen geen reepje licht doorlaten: tyrannie der Zepps! Om tien uren stappen we uit te Folkestone. Helsche duisternis, stilte des grafs. Des te vervaarlijker weerklinkt het gebrul van

den « Vlaamsche Leeuw! » Zwijgend, want alles rust hier, schrijden we 't rekrutenhuis « Frognal » binnen. We stijgen, door gendarmen voorgelicht, naar kamers die — letterlijk — vol beddebakken staan. Voor mijn groepje zijn er geen over; in een klein, met tegels geplaveid vertrekje strekken wij ons uit op den grond. « Opgepast voor de ressorts! » vermaant een grappenmaker. Een soldaat die uit Rusland terugkomt, verhaalt van een aanstaande revolutie. Enorme hoeveelheden wapens en munitie worden ontvreemd. Daar gelooven we niet veel van. — « Blaas uit! » roept een Antwerpenaar. En we wachten op den slaap.

Folkestone.

Die verwachte gast kwam niet. Een looze sluimer sluierde dien nacht, daar scherpe vrieskoude ons tot in de knoken verkilde. Ik voelde me dan ook zeer onlekker toen een krijgshaftige stem door het huis riep : « Debout! » In ons hemdsmouwen wachtten we, onder een open veranda, dat een waschkom vrij kwam. Daarna stonden we in een kring, onder den killen motregen van een achterplaatsje, aardappelen te jassen. In de stad deed ik een ontdekkingsreis naar een katholieke kerk, doch de Huizen des Heeren waren, of gesloten, of protestantsch. In ééne meende ik zeker thuis te zijn. Daar brandde een Godslamp voor het hoogaltaar; er hing een Kristusbeeld in 't koor, en de Kruiswegstaties versierden de wanden. De eigenlijke proeve van Roomscheit — een Maria-beeld — ontbrak echter. Bij nader onderzoek telde de Kruisweg maar twaalf staties: de vierde en dertiende ontbraken. Ik moest me tevreden stellen met een morgengebed te doen langs de zee. Van de steile kust over-

keken, lag het Kanaal als een glanzend blauwe en roze, van zilveren schitterbanen doortrokkene, wildernis. Schepen stonden aan de kim als burchten. « Look there » zei me een heer, en hij wees me, in hooge verte, een blauwen bergschouder aan, dien ik eerst voor een wolk had aanzien, doch de fransche Kaap Gris-Nez bleek te zijn.

Mijn eerste werk was nu een medebroeder op te zoeken dien ik te Folkestone woonachtig wist als pastoor der Belgen, en leeraar aan 't Belgisch Kollege. Hij stond niet weinig verbaasd toen ik hem, in de donkere spreekkamer der pastorij van Guildhallstreet, begroette met de heimatsche woorden : « Dag Lad ! » Hij bekeek sprakeloos dat soort student, in spannend zwart frakje; trok den bezoeker bij het raam, en riep dan in zeer ongekunstelde vreugde : « 't Is Toon, jandorie ! »

Den eersten dag trok ik mij van Frognal niet veel aan. Mijn versche krijgsmansroep onderstond, ten andere, gevaarlijke aanvallen. « Ik was tegen 't soldatenleven niet opgewassen. Stond ik nu al niet te hoesten en te kuchen ? Ze hadden in 't leger al genoeg priesters en paters. Monseigneur De Wachter kwam geestelijken te kort : drie plaatsen stonden onverwijld voor me open. » In de Vlaamsche families waar ik dien avond werd binnengeleid, maakte ik een meewarige verwondering gaande toen ik me als vrijwilliger uitgaf. Zonder twijfel, de geestestoestand was hier verschillend van dien

in België; over 't soldatenleven hadden de menschen min rooskleurige gedachten dan ik.

Gedurende den nacht — ik had met ingenieur Delmerre een kamer gehuurd in Family Hotel, daar Frognal nog geen bed voor ons beschikbaar stelde — had ik in de klamme, onverwarmbare lakens ruimschoots tijd tot nadenken. Over alle verzoeking zegevierend, besloot ik voet bij stuk te houden, Frognal voor verblijf te kiezen, zoohaast mogelijk in orde te komen om naar het front over te steken.

Nu begonnen dagen waarvan ik vooral onthouden heb dat ze lang schenen, vervelend waren en koud. Ik had aldoor een gevoel van ineen te krimpen, te rillen en te bevroezen. Van de zee woei door de kleine badplaats een Oosterkoeltje dat door merg en been drong. Buiten de hooge terrassen langs de zee, en het oude visscherskwartier dat met zijn grauwe huizen tot op het strand daalde, had Folkestone niet veel merkwaardigs. Rechte, breede, volkomen eensche straten met tuintjes vóór de gesloten heerenhuizen. — Vroeg diende ik op te staan om Mis te lezen; dan was ik aanwezig bij 't aardappelschillen; wachtte, rechtstaande achter den stoel van een makker, dat diens plaats aan de kofffietafel openkwam; trachtte te vernemen naar welke bureelen er moest gegaan worden. Een hoop formaliteiten dienden vervuld éér men naar Frankrijk mocht oversteken.

Herhaalde verschijningen vóór de « Sûreté militaire » — wier bureelen in verschillende straten verspreid lagen, waarheen we bij groepjes door gendarmen geleid werden, en voor wier deuren we aanzienlijke hoeveelheden geduld verbruikten. Dan was er nog het medikaal onderzoek, en het kleerenmagazijn, de aanwervingscommissie, « le bureau de place », « le bureau du Ring », en wat weet ik al meer. Me dood vervelend in 't kille, onhuiselijk Frognal, in gang en op portalen uren lang wachtend dat mijn naam werd afgeroepen om hier of daar heengeleid te worden, begon ik 't front te beschouwen als een onwezenlijkheid in ongenaakbare verten verloren.

Een opperste der gendarmen verklaarde me dat mijn Maastrichtsche afkomst me verdacht maakte, en de veiligheidsdienst een onderzoek instelde naar mijn vroeger doen en laten. Een gewichtig heer, in fluweelen zetel tronend, vroeg me in welke hoedanigheid ik me in 't leger aanbood. Ik antwoordde — ô simpele duif! — « als krijgsaalmoezenier ». Waarop die heer, zonder verpinken, me geluk wenschte, en zei dat het leger goède — hij drukte op dat woord — aalmoezeniers noodig had. Bij een Majoor deed ik mijn beklag dat men me zoo lang in Folkestone achterhield : « Ge zijt dan wèl ongeduldig? Mooi zoo! » sprak hij in hoogen ernst. — Alleen de avonden in Folkestone blijven me bij als een aangename herinnering. Dan praatten we, mijn medebroeder en ik,

een uurtje met Mijnheer Collé en zijn leeraars in 't college, of we kaartten een partijtje bij gulle Vlaamsche menschen.

Eindelijk toch — den zes-en-twintigsten Januari — vernam ik op den veiligheidsdienst dat mijn stukken in orde waren. Nog één wolkje vlotte aan mijn hemel : het geneeskundig onderzoek. In een voorzaal verbeidde ik, midden een rij tot den gordel naakte mannen, mijn beurt. De dokter beluisterde mijn borst, die, als een muziekdoos, in de stilte een klein walsje afspeelde. Achter een afhangende deken, formaliteit waaraan ik te vergeefs trachtte te ontsnappen, gaf ik eenige arm- en beenflexies ten beste — waarop mijn schamel persoonkje tot den gezondheidsdienst verwezen werd. 's Anderendaags stond ik aan de deur van 't kleedingsmagazijn. Er waren er die dat stofferig en kwalijk-riekend verblijf verlieten als tamelijk nette piotjes — dat hadden ze, naar ik later inzag, aan een tijdig toegestoken half-schellinkje te danken.

Ik, die vreesde een onderofficier door 't toeduwen van een fooi in verontwaardigde gramschap te doen uitschieten, vond me bedeed met een paar roslederen, veel te groote schoenen, een te korte broek, een te eng vestje, en een weidschen kanonniersmantel met pelerine. Wel had dit kleedingstuk eenige knopen in den slag gelaten, en bleek het erg verfomfaaid, doch 't had de

Pater Hilarion rekrut.

onwaardeerbare eigenschap: warm te zijn. Met een oude-tenue pet was mijn uitrusting volledig. Ruim zoo fier als toen ik mijn eerste kloosterpij aantrok, stapte ik — en de gaanpaden dreunden onder den slag mijner hoefijzers — naar mijn medebroeder, die oordeelde dat de fotograaf er moest tusschenkomen.

Naar Schotland.

Op Staatskosten mocht, wie zulk verlangde, nu een reis door Engeland ondernemen. Ik gaf het verste adres op wat ik kende — Father Emilian, Cumberlandstreet, Glasgow — en deed tevens op mijn verlofsbrief, mijn « Warrant », aanstippen dat ik over Sheffield wenschte terug te komen.

Den Zondagmorgen las ik nogmaals Mis in de voorkamer van Frognaal. Weerom woonde heel de rekrutenbende ze bij, en naderden enkelen tot de Heilige Tafel. Na 't ontbijt, een opstootje. Een gendarm komt in 't deurgat staan en gebiedt : « Handen omhoog! » In die houding worden alle aanwezigen — tot mijn genoegen werd ik van die ceremonie ontslagen — afgetast. Men had een ventje van zeventien jaren heel zijn fortuin — tien franken — tijdens den Dienst ontfutseld. Natuurlijk werden ze niet teruggevonden.

Om tien uren voerde me een comfortabele trein — ze zijn het allen in Engeland — door het graafschap

Kent. Ik had post gevat aan 't coupé-raam, om geen boom, geen grasspier van het Engelsche landschap te missen. Ik deed — toen al — de ontdekking dat menschen en dingen tamelijk gelijkend zijn over de wereld. Die afgeronde heuvels, gegroeppeerde boomen, glooiende grassen, op ondergrond van krijtlagen, herinnerden me levendig aan de krijtstreek van Zuid-Limburg, en de malsche hellingen rond Sichem en Sussen.

Londen, de reuzestad, liet zich van verre raden. Aan een mistiger lucht, strooken braakland, tallooze gelijke werkmanswoningjes, eindelooze rijen beroekte achtergevels. Om mijn medebroeder in Londen van mijn aankomst te verwittigen had de tijd ontbroken. Doch daarover geen zorg. In Frognal had ik rekruten ontmoet die van Londen terugkwamen; zij ook hadden geen weg geweten, doch zagen zich op sleeptouw genomen door een voornamen heer of rijke dame, die hen den middag hadden aangeboden, en per auto ter bestemming gebracht. Heel zeker, hadden ze bevestigd, zou 't ook zoo met mij vergaan.

Licht-gemoed stapte ik dus af in het Victoria-Station, werkte me door 't gedrang naar buiten, stelde me dan op een trottoir. Beziens had ik genoeg in mijn archaisch krijgerspakje, doch blijkbaar voelde niemand aandrang nader kennis met me te maken. Om die charmante heeren en dames te ontmoeten, kwam ik waarschijnlijk een jaar

of twee te laat? Lang bleef ik niet dubben : op een autobus las ik den naam Forest-Gate, en een drie kwartier later, niet zonder eenige lesjes opgelopen te hebben in « the right pronounciation », landde ik aan bij Pater Christophe De Keyzer.

De rest van den dag werd besteed aan een ontdekkingsreis in de verlaten steenwoesteniĳ van een zondagsch Londen. Weinig volk op de baan, huizen en winkels gesloten, zelfs de Teems tusschen haar kaaien ingeslapen. Aan den avond werd « dark London » fantas-tisch. De reuzenbouwen der City stonden als strandrotsen en zeekapen. Zoeklichten strekten daarover uit, den horizontalen lichtarm van onzichtbare vuurtorens. Al laat in den avond, op een eenzamen hoek, stootten we op een tooneeltje dat me is bijgebleven. Een groep menschen, zich verlichtend met kaarsen in papieren zakken, vormen een langwerpig vierkant. Die links en rechts staan zijn zangers; tegenover de muzikanten staat een koor juffers, in 't zwart, met eigenaardigen strooien kaphoed en kin-linten. Het muziek speelt. Nieuwsgierige voorbijgangers treden nader. Een grijze pa doet een aanspraak, wier strekking is te bewijzen dat God zich om de menschen bekommert. Zijn lotgevallen dienen tot bewijs. Al pratend wandelt hij in 't ronde. Nu heft hij een lied aan : « God will take care of you ». De zangers herhalen het, de vrouwen vallen in met hooge stem, slaan met vlakke

hand helrinkelende cymbalen. — Na aldus het Leger des Heils aan 't werk gezien te hebben, rijden we met den tube, twintig meter onder den grond, huiswaarts. .

Den volgenden dag geraak ik nog niet weg. Aan Charing Cross wonen we een aankomst van gewonden bij. Bleeke, matte mannen op draagberries. Lusteloos blikken ze heen over de menigte. Het moet een dagelijksch tooneel zijn, want het wekt weinig belangstelling. In het station zelve, een talrijke groep landgenooten : uitgewekenen uit België die gehoor moeten geven aan den laatsten oproep van ons Goevernement.

Verkorenen voor, of slachtoffers van, « le contingent spécial seize ». Ze steken 't niet onder stoelen en banken dat ze zeer ongaarne naar een drilcamp in Frankrijk verhuizen. De een is juist getrouwd, een andere had een goede broodwinning, een derde nadert de veertig, heeft geen gezondheid. Ik hoor alom van geweigerde of ingetrokken « sursis ».

In een Kinema, waar de portretten der verbonden staatshoofden op het doek komen, wordt King George uitbundig, Poincaré levendig, onze Koning, matig toegejuicht. Dat stemt me wrevelig. Ik begin in te zien dat ik nog veel moet leeren.

Den Dinsdagmorgen stoom ik door Midden-Engeland. Weiden en nog weiden, met houten omheining, langs luiliggende hellingen. Geen akkerland. Geen ver-

spreide hoeven. De dorpen, eerder zeldzaam, vertoonen een roode baksteenkleur, scharen zich dicht rond lage, vierkante kerktorens zonder spits. Te Preston naderen we de Iersche zee. Het land steigt tot steile heuvels. In de mistige namiddagklaarte wazen verlaten valleien open, lichten besneeuwde bergruggen voorbij. Achter Lancaster : een matgulden vergezicht op de glanspleinen der zee onder avondzon. Te Carlisle voel ik me uitgehongerd. Ik stap even uit en zie me omringd door jonge juffers, in blauw uniform, witten band om den arm. Ze kwamen toegehuppeld op den kreet : « Look ! a Frenchman ! » Ze bieden thee en broodjes aan. Doch wanneer ik, niet zonder fierheid, me Belg verklaar, schuift een wolk voor de zon harer geestdrift. « Oh ! a Belgian ! » prevelen ze, en maken rechtsomkeer. Ik begrijp niet. De geesdriftige verhalen van Veertien — ik vergeet dat we in Zeventien zijn — spelen me in het hoofd.

De naakte heuvelen van Schotland, doorgroefd met sneeuwtravijnen, staan onder den killen maneschijn als in helder ijs gevat. Een eenzaam land, een machtige wildernis.

Het Glasgowsch volk scheen me hartelijk. Van de stad zie ik nog enkel rechte, breede straten, doodlopend in geelgrauwen mist. Verpletterende rijen paleizen uit blauwen, zwartgeworden bergsteen. In roetige achterbuurten, waar de dronkenschap woekert onder de

vrouwen, jammerlijke typen van ellende. Havelooze meisjes, met de rood-en-blauwe ruitrokjes aan flarden, loopen barvoets in het slijk. In de trams zal men nooit een vrouw laten staan; ook mag men niet spreken, of toch nimmer luid — want dan, vermaant me Emiliaan, denken ze dat ge dronken zijt.

Edinburg, « de schoonste stad der aarde », is weidscher, luchtiger. Het was er ook wel mistig, doch de nevel was doorzichtig-gulden, door geen fabrieksrook verzwaaard. Uit een torenhooge rots rijst een koninklijk kasteel. Zuilen en standbeelden op 't hoogtepunt van alle stijgende straten. Burchten en statige bouwvallen op heuvelen. Arthur Seat is een negenhonderd voet hooge kegelrots, optorend vlak naast de stad. We beklommen ze tot op twee derden harer hoogte. Een éénig uitzicht had hier moeten weiden over zeearm en eilanden, doch mist deed de verten vloten in ijle onwerkelijkheid.

Donderdag, eerste Februari! Dag van uitzetting des harten, van machtige vervoering, en die maken zou dat de Smeermaasche rioolmond in mijn waardeering ging groeien tot de Tempelpoort geheeten de Schoone!

Terwijl we reden door een « wilde en onvervalschte pracht » van heuvelen, hield de jaloersche mist zijn even-doorschemerde gordijnen langs die schoonheden dicht. Doch, Goddank! de nevel verrafelde toen we afstapten te Balloch Pier. Al aanstonds hulde land en

lucht die ijlere klaarte opslaande van wijde watervlakten. Aan den ingang eener ruime vallei, en wegwendend in 't gebergte om uitloopers als kapen, rustte een uitgestrekt meer in wazigen morgensluimer. Een witte stoomsloep tusschen twee hemelen zwevend, droeg ons langs boomrijke eilanden, die donkerschoon verschoven op een blauweren, onbeweeglijken achtergrond. Te Luss, een schuw wit dorpje tusschen berg en vloed gedoken, klommen we het hoogland in. Een stroom zóó helder als vloeiend licht — zijn zware zang echter was die van wateren — zette blauwe leirotsen onder de glanzende glazen stolpen van zijn val. Lang diende ons tot klimladder een smal vlietje, in zijn trapsgewijs afhuppelen van een helling door de vorst gegrepen. We hadden gehoopt den top van onzen berg te bereiken, maar hoe hoger we stegen, hoe verder de kruin. Na twee uren stijgen gaven wij het op. Als vergezicht mochten we toch reeds niet mèèr verlangen.

Een veeltoppig bergland lag onder ons als een holle, doch gestolde zee. Van spitse heuvelen rees de rechte rook op van herdersvuren, en dat deed denken aan smeulende vulkanen, of aan de Hooge Plaatsen van Israël waarop offers brandden. In de diepte: de blanke, langs zijn boorden donkerglimmende meerspiegel, waarin een tweede hemel en een tweede gebergte. Doch boven alles uit, de drieduizend voet hoge Ben Lomond, heibruin

de voet, een frischgroene weiengordel om het midden; dan de steile, grijsroze steenwanden, steunberen van de zuiver afgelijnde kruin. Nu de hemel tot bleekblauwe diepten was opengeweken, waasde rond dien eenzamen, machtigen zilverblok — een wachtend altaar — teergouden aanbidding van licht.

En hervonden was de jarenlang verloren stilte: als de gestrekte handen van God, woog ze voelbaar op bergen en dalen.

Dan poosde de moede dag rooder; en vóór nog om zijn heengaan de glansvallei achter violette sluiers zou treuren, gleden we heen over 't vloeibare goud van het avondmeer. De hoge Ben en de steile kapen, traagdeinzend in de schemering, verduisterden tot donker zilver van oude altaarvaten.

In den nachttrein die me naar Sheffield zou brengen, hoor ik plots een zwaren bons op den vloer. Ik spring in het gangetje, vind een man ten gronde gestort. Hij schijnt me tamelijk net gekleed. « Een beroerte? » vraag ik angstig aan den Schotschen rifleman die even zijn hoofd door een kier steekt. « No, zegt hij bedaard, too much whisky (1). » Daarop trekt die flegmatieke kerel zijn kop terug. Ik acht het menschelijk den beschonkene,

---

(1) Te veel whysky.

die met zijn bloedenden neus tegen den grond ligt, op zijn zijde te wentelen. Doch de trein remt, een stationsbediende werpt het portier open. « Dumfries! » roept hij. Hij krijgt den whiskyman in 't oog, grijpt hem bij broek en kraag, sleept hem op de landingskaai, laat hem tegen een stapel kisten op de steenen liggen.

Blijde was het weerzien bij mijn broers, die sinds Veertien in de Staalstad verbleven. Ik vond er een thuis — met een gevoel of ik sinds maanden geen thuis meer gekend had. Ik daalde met hen naar de lager stad, waar in vollen middag de zwarte straten stormdonker staan van neerslaanden stoom en rook. Ze brachten me in een granatenfabriek, diepe ijzeren hallen zonder vensters, waar het heele jaar door de lichten niet uitgaan. Oorverdoovend daverde er geraas van raderen, geronk van boren, het schraven van staalschaven, het schrille schrijnen van rasse vijlen. Tusschen de snelvarende katrolriemen, onder trillende hefboomen, over de jagende fraiseuses, wit in het naakte gloeilicht: de strakke gezichten van moede mannen en vroeg-oude meisjes.

Na deze hellevaart was het heerlijk, te stijgen naar de hooge moerlanden. Ze rezen naakt en verlaten onder grauwe sneeuwlucht. Tusschen vaalzwarte ruggen van lage heuvels, naamlooze meren. Geen vogel, geen struik langs hun doode, looddoffe wateren. Over de zwijgende hoogvlakte, alom in mist gesloten — alleen aan èèn

kant vage stijglijnen van hooger gebergte — volgden we de roode zandsteenplaten van een romeinschen weg. Hij droeg, in diepe kronkelgroeven, sporen van wagenen die daar hosten over tweeduizend jaren. We kwamen uit op den bovenrand van een vervaarlijken bergwand, hooge afsluiting eener breede vallei. De verweerde strandrotsen schenen gisteren pas door de branding der voorhistorische zee verlaten.

Nog een dag of twee oponthoud te Londen, waar Christophe me de meetings toonde in Hydepark, het bonte publiek der Lyonszalen. We hoorden de heldere klankenbui van St-Paul's klokken, den statigen mannen- en knapenzang in de kleurig-doorstraalde beuken van Westminster. We doolden door den middeleeuwschen Tower; bewonderden, onder een donker keldergewelf, achter zware traliën, het roode goud en de duistere karbonkelen van den Kroonschat. In laten avond vergaten we oorlog en alles bij 't luisteren naar Wagners Tristan en Isolde.

Den Woensdag was ik in Folkestone terug. Met de Belgische vlag voorop, togen we, een dapper peloton rekruten, naar een skatingzaal, docht me, op paalwerk boven de zee. Een oude heer, civilist, zooals wijlen de Pruisen zich uitdrukten, deed een aanspraak die me niet up-to-date scheen. Ik verdacht hem dien speech ongeschonden bewaard te hebben uit het jaar Veertien. Hij

werd dan ook met de gepaste onverschilligheid aanhoord. De President der aanwervingskommissie deed het beter. Hij deed uitkomen hoe we nu eenmaal met de Pruisen in huis zaten, en er geen handen genoeg konden zijn om ze buiten te gooien. De Brabançonne die daarna werd aangeheven, klonk overtuigd. Den morgen er op, achtsten Februari, weerom met ontplooid vlag, naar de haven. We wekten, maar wààrlijk, eenige sympathie. Alsof ze 't nu nog niet konden gelooven, doen bureauheeren ons weerom onderteekenen dat we wel ter dege naar Frankrijk willen om soldaat te worden.

Langs de binnenzijde van den in zee loopenden schutdijk ligt onze kleine, lage steamer. Langs de machienkamer loopen twee overdekte gaanderijen: die liggen al vol piotten. We varen over met een vier-, vijfhonderd man, tot de kajuit hebben we geen toegang, zoomin als tot het bovendek; en op voor- en achtersteven, verwittigt men ons, zullen we nat worden. Als ieder zijn zwemgordel aan heeft, steken we van wal. Nauwelijks den pier voorbij, grijpt ons de korte, kwade wind. Onze notenschelp begint te dobberen en te dansen, te stampen en te slaan. Er ontstaat een braakpartij van belang. Daar we op een gedrumd staan, bespuiten zich de piotten onderling. Zwoele whiskywalmen verraden de nutteloosheid van dat vocht als voorbehoedmiddel tegen zeeziekte. Met macht toegebrachte zeeslagen, over de platen borst-

wering heen, wasschen de bekladde ruggen weer schoon. Ik voel me ook wel draaierig, doch hou me kloek, en heb een blik van bewondering over voor het deinzende Engeland : een loodrechte oud-witte krijtmuur onafzienbaar langs de zee. Zuidwaarts golven de beboschte berg-ruggen van Sussex. 't Is bitter koud. Ik leg me languit op een hoop koorden; drie, vier anderen komen me daar gezelschap houden, liggen langs en over me. Om elf uren zijn we van wal gestoken, om half één wordt er « Land! » geroepen. Ik rijds uit mijn halve bezwijming en kijk uit : een hooge heuvelkling zwenkt uit het binnenland aan, neemt een vaart naar de zee, en stuit daar plots, witgrauwe, dreigend rechte rotswand. Dat is Kaap Gris-Nez. Noordwaarts daalt die kust, draagt een nietig grijs dorpje : Sangatte. Dan staan gebouwen, kerken en torens, in het water. Immer naderstoomend, verliezen we die gezichtsillusie : Kales ligt voor ons met zijn lage duintjes, zijn groene forten, zijn pieren, kaaien en havenspoorhal.

Naar Frankrijk.

Ontmoeting met de eerste Fransche poilus in hun horizonblauw uniform. Ze zien er levendiger, lustiger uit dan de Australiërs en Nieuw-Zeelanders die, 's Zaterdags vooral, de straten van Folkestone vulden. Door de Oude Stad stappen we naar de houten barakken rond het nieuw, nog onvoltooid stadhuis. Deze eerste Fransche stad geeft me den indruk dien ik ontelbare malen later weerom zou opdoen : kleurlooze, stofferige vervallenheid. Wat zijn onze Vlaamsche stadjes en steden, daarbij vergeleken, gezellig van zindelijken welstand!

Pakken en valiezen hebben we in den soldatenkring neergelegd. Een vrije namiddag om door Kales te slenteren! Ik vind me met een Luxemburgschen schóolmeester en nog een Naamschen scheuteling aangespannen, en we verzeilen in het nieuw kwartier. Lange, rechte, stofgrauwe straten, tusschen donker-eentonige gevels van kantfabrieken. Niet één overblijfsel — kerk of raadhuis — uit ouden tijd. In een achterbuurt, uitgevend op de

schurftplekkige grasomwalling, wonen we een opstootje bij: armtierige vrouwen, de gelaatstrekken door ellende verscherpt, jongens en meisjes in lompen, vechten en kijven aan het hekken van een kolenopslagplaats. Over den middenboulevard trekken onophoudelijk Engelsche troepen, bruingezengde, beslijkte, als muilezels bepakte mannen, in wanordelijk getrappel. Aan duizend teekens merken we dat de vuurzone zoo heel ver niet ligt: op de muren, overal, verordeningen nopens het licht, de cinemas, de herbergen; wegwijzers naar genummerde Engelsche kampen; aanduidingen betreffende bureaux en hoofdkwartieren; het roode kruis op hospitaalpoorten, enz. In veel straten hebben vliegersbommen gevels en daken neergeslagen; ruitlooze ramen kijken holoogig en zwart.

De zeereis, en 't verzuimde middagmaal, laten onlekkerheid na. De schoolmeester beweert dat cognac het gewenschte geneesmiddel is. Vóór vijf uren 's avonds wordt geen sterke drank geschonken. Geen nood echter: de bazin leidt ons in de keuken, stelt een heele flesch op tafel, houdt inmiddels op den dorpel de wacht... Daar de kerken zeldzaam en gesloten zijn, en niemand in de stad me bekend is, blijf ik maar met mijn twee Walen meelopen. In benauwde en rookblauwe kroegen, naast stomme Engelschen of luidruchtige poilus, zitten we te soezen bij het zooveelste glaasje.

In den soldatenkring wacht ons de convoyeur of

geleider, een korporaal in de oude lijdruagerstenu. We worden geteld, krijgen een zwarte of grauwe deken mee — want de nachttrein is niet verwarmd — en stappen naar het station. Onderweg neemt de korporaal me ter zijde. Ik heb geen kennis met hem gemaakt, doch 't moet wel zijn dat mijn hoofd eenige gelijkenis vertoont met de smakelijke vrucht die in 't Fransch den naam draagt van « poire ». « Er is hem een ongeluk overkomen. Hij had een geldbeurs met vijf en veertig frank, die is hij verloren. Nu heeft hij geen cent om de reis naar en van Amiens te doen. Zijn commandant is een ploert die zich van 't geval niets wou aantrekken. Zou ik me niet willen belasten een kleine omhaling bij de makkers te doen? Hij zal volgaarne mijn zwaar valies dragen. »

Terwijl we in de statie op een zoek-geraakten trein wachten, besluit ik er toe, alhoewel wantrouwig, een woord ten gunste van den convoyeur te spreken. Die geschiedenis slaat niet in bij de makkers. Hun kordaat ongeloof wekt mijn ontzag. Den uitslag der bespreking deel ik den leidsman mede, die, zonder valsche schaamte, een oog in 't zeil had gehouden. Hij blijkt niet bijzonder teleurgesteld, als ik hem een halve kroon offer voor zijn gediensligheid in 't reiszakdragen... De coupé waar we plaats nemen is een ijskelder. Vries-bloemen versieren de ruiten. We wikkelen ons in de reisdeken, kunnen echter niet warm krijgen. Dan maar met de voeten

gestampt, en muziek gemaakt. Veldflesschen met schnick doen de ronde. We rijden, vreeselijk traag, door een noordpoollandschap van sneeuwvelden onder maneschijn. Ons treintje rust dikwijls uit, soms een geslagen uur in volle veld. Dan snijdt een ijzige bies — ter rechterzijde, in de diepte, glimmert staalblauw de zee — door de minste reten en scheuren.

Te Boulogne stappen Franschen op. Snelpratende zuiderlingen, veteranen van Veertien. Bewonderend luis-teren we naar hun verhalen; met vaderlijke welwillendheid leggen ze ons die woorden hunner krijgerstaal uit die, voor kleine « bleus » als wij, al vreemder klinken dan chineesch. Over Frankrijks uitputting zijn ze niet te spreken: alles gaat opperbest. Behalve, en dat bekrachtigt heel 't gezelschap met ellenlange vloeken, de verwarming der soldatentreinen.

Om vier uren in den morgen stappen we af te Amiens-St-Roch. We strompelen, letterlijk vervrozen, naar een gewezen cinemazaal, waarvan een koppel zijdeuren zijn uitgelicht. Uit een hoek mogen we ons een strooizak aanslepen; de convoyeur deelt dekens uit, en bedenkt me met een dubbel rantsoen. Zooveel mogelijk uit den tocht der deurgaten, dicht bijeen om warmer te krijgen, liggen we, rond vijf uren, op den vloer.

Om zeven uren worden we gewekt. Uit de kambuis reikt de kok ons een kom zwarte koffie en een half

brood over. Van wasschen is er geen sprake: pompen en kranen staan bevrozen. We zullen maar mogen doorreizen met den nachttrein. Om in den onherbergzamen cinema, tusschen vier naakte muren te blijven zitten, voelt niemand lust. Dan maar weer de straat op. Met de twee Walen wil ik niet meer mee: die mannen hebben een te kostelijken dorst. Op mijn eentje stap ik — en een zweem van troost schenkt me de krijgshaftige klank mijner hoefijzers — door het witbevrozen, grijsbestoven Amiens.

Mijn droom is nu een kerk te vinden, waar 't een beetje warm zou zijn; waar ik in een hoekje een gemakkelijken stoel zou vinden, om er te bidden en — God vergeve 't me — te slapen! In de eerste kerk, een nieuwe, leege, haast ongemeubelde, hou ik 't niet lang uit: daar heerscht een Nova-Zembla winter. Door gore en verlatene stegen — 't is betrekkelijk vroeg — geraak ik bij de Kathedraal. Goede momenten beleef ik met er traag omheen te wandelen, hoewel de portalen achter wallen van zandzakken schuil gaan. Ook binnen-in verslijt ik menig kwartier, met mijn getijden te bidden, met op te schouwen naar de blanke rankheid van het middenschip, en den hoogen, eenzamen bloei der intens-blauwe raamrozen. Doch ook hier jaagt me de koude weg.

Om twaalf uren krijgen we in onzen cinema een kom soep, waarin we brood brokkelen. En dan maar

weer de straat op. De kerken zijn nu gesloten. Een open cinema zou ook wel een toevluchtsoord zijn: daar kun je indutten in fluweelen zetels. Maar zelfs de café's zijn voor militairen ontoegankelijk tot vijf uren 's avonds. Ongewasschen, grijs van 't stof, trap ik langs de singels voort, waar een drooge Oosterwind huilt door naakte platanen. Bij het hoofdstation ontdek ik het paradijs in den vorm eener Y. M. C. A.-hut, doch die vind ik stampvol Engelschen en Indiërs. Ik wijk af naar een bochtige achterbuurt.

Daar komt eene volumineuse matrone uit een deur geschoven: « Hier moet je zijn, petit Belge, » roept ze, « hier brandt de kachel en wacht lustig gezelschap. » Ik stap haastig door. Nog driemaal wordt me in dat zelfde straatje die uitnoodiging gedaan; een breed geschouderde juffer grijpt me zelfs bij de slip van mijn kapotjas, doch ik ontsnap zonder dat kostbaar kleedingstuk in haar handen te moeten laten!

Het is dan toch avond geworden. Om zes uren wandelen we op het perron der spoorhal. Mijn twee Walen komen aangezwaaid, zat als polakken, de wijnflesch onder den arm. Om half negen stoomt onze trein binnen. Zitplaatsen te kort. We slapen rechtstaande.

Om half twee 's nachts: Parijs! Zonder de statie te moeten verlaten geraken we in een ondergrondse zaal waar we vernachten zullen. Een zwoele lucht slaat

ons in 't gelaat. De dompige stilte hangt vol gesuis en geronk van slapende mannen. Een Engelsche nurse, bleek, met randen van vermoeienis onder de slaperige oogen, zet ons koffie en brood voor. Eieren, sardinen en andere weelde artikelen staan tegen lagen prijs te koop op de toonbank. Wat weldoende warmte! We voelen ons heelemaal opgeknappt en geraken aan 't praten. — Al de veldbedden zijn door de Engelschen in beslag genomen; vouwzetels zijn er nog, maar niet voor allen. In een donkeren hoek vinden we drie stroozakken voor ons vijven. Helaas! ook dezen nacht zou de slaap zich niet over ons ontfermen! We liggen dwars over een doorgang van de waschkranen naar de W. C. Om vier uren 's morgens moeten de Engelschen al weg. In het halfdonker, en slaapdronken, struikelen die over onze beenen, vallen over ons lijf. Dat geeft een onderdrukt gesakker en gevloek. We zijn blij om zes uren te mogen opstaan; gunnen ons de ongedroomde weelde van spuitend water over ons hoofd. Erg benieuwd zijn we Parijs in oogenschouw te nemen, doch de reis gaat onder den grond door, per metro. Modemeisjes, marktvrouwen, bureelheeren, alles staat te lezen. Weldra stoomen we — 't is geen soldatentrein, deze — door een sierlijk heuvelend woudland. De morgennevel klaart op in een blank winterzonnetje. Namen klinken die bonte herinneringen wakker roepen : Versailles, Saint-Cyr,

Rambouillet, Maintenon. Uit de naakte akkerlanden der Beauce punten twee ongelijke torens op : Chartres!

Dan staat de einder uitgetand door sparrebosschen als die der Kempen. « Champagné! Afstappen! » Een troep burgers, meest gezette mannen, aankomende veertigers, stapt voorop langs de breede kiezelbaan. Zeker weer dat « contingent spécial seize »? We hooren de klare losbarstingen van een kanon. Langs dennenbosschen staan lange rijen zwarte barakken. Een breed hekken, een barakkenstraat met naambord : « Allée de la Victoire ». Wij zijn in het « Camp d'Auvours ».

Het Kamp.

Op de zwart-geteerde loodsdeuren prijken kabalistische hoofdletters : C. I. A. X. en C. I. B. I. en andere. Waar we lezen « C. I. B. I. Bureau », daar moeten enkelen van ons wezen. In mijn mentaliteit van professor, en ex-bewoner van het bezette gebied, roepen deze teekens herinneringen wakker — dank den bezitsvorm van *cibus* — aan voedingskomiteiten. Feitelijk moest ik verklaren : « Centre Instruction Brancardiers Infirmiers » — zooals me later duidelijk werd. Aan een lange tafel zetelen een drietal pennelikkers met groote strepen op de mouwen; ze zwijgen voornaam; laten ons een tijdje staan alsof we voor hen niet bestonden. Dan geeuwen ze met een zucht; nemen met moede berusting onze papieren over; schrijven in infolio-registers. — « Au magasin! » klinkt dan het bevel.

We dringen in een nieuwe loods waar donkere gebergten liggen van zeegras — maar geen frissche strandbries waait ons tegen! We vullen ieder een slaapzak

met mufriekende, vochtig saamgekoekte wierplaggen: Aan toenaaien kunnen we later eens denken.

« Au dortoir! » — Een zwarte barak gedekt met asfaltpapier. Ze kan 6 meter breed zijn op 25 lang. Van weerskanten drie smalle vensters met kantelramen. De vloer is het natuurlijk heidezand, in den middengang zorgvuldig geharkt. Van dor wit-geel is het vruchtbaar bruin-zwart geworden, want het bergt veel afval van mondbehoefte in zijn schoot; en 't werd lange maanden — of jaren, dit kamp is immers van de Franschen overgenomen — gedrenkt met uitgegoten waschwater en ander onschrale vochten. Op pikkels één voet hoog, loopen houten riggels langs heel de lengte van wanden en middenpad.

Daar rusten de losse « isolateurs » op, ramen met plankjes ter grootte onzer graszakken. Langs de beschotten, op manshoogte, een doorlopend rek, waarop leien met namen, en een onberispelijke opeenstapeling van ransel en ondergoed. Enkele mannen liggen onder de dekens: die lijden aan de heerschende cholerine. De « garde-chambre », een ruigbaardig, gebrild soldaat met klep-pet en op klompen, leest zijn brevier en knikt mij even toe. In deze barak slapen een vijf-en-dertig priesters brankardiers.

De Cibisten moeten studeeren, beginselen van ontleed-, geneesmiddel-, en verbandkunde: daarom zijn

ze een tweede loods rijk. Ze is in alles aan de eerste gelijk, behalve dat de isolateurs, voor de helft, vervangen zijn door tafels en banken op heipalen. De rest der barak is de slaappleats der Seminaristen en Broeders. Het is nu vier uren in den namiddag. De « Mess » waarheen men me leidt, gaat maar om zes uren open. Dan maar op liefdegaven betrouwd om een noenmaaltje te krijgen. De eene heeft nog morgenkoffie in zijn veldflesch, een tweede kan brood missen, een derde brengt een hompje vleesch in een conserve-doos. Na vriendelijken dank zoek ik mijn isolateur op, neem mijn valies voor kussen, en strek me met een dierlijk-dankaar wellustgevoel over de hobbelige vlakte van mijn zodezak...

Verwarde stemmen door mijn droom. Ik open een oog en nijp het weer dicht: een stormlantaarn hangt aan den balk boven mijn bed. Is het avond of morgen? Stappen door het zand en aanhoudend slaan van deuren. Ik hoor een gesprek aan mijn voeteind. « Een nieuwe?

— Ja, van dezen namiddag.

— Wie dat?

— Weet niet.

— Waarom ging hij zoo vroeg slapen?

— Hij was ziek, geloof ik.

— Een mooi begin!... Wacht, ik zal hem een deken meer opleggen. Anders is hij een vogel voor

de poes : hij hoest in zijn slaap, en 't zal steenen uit den grond vriezen vannacht. »

Ik voel me te belabberd om een oog open te doen. Na een tijdje : het weldadig gewicht van een uitgespreide deken, met zorgzame hand langs den rug en aan de voeten bijgestopt. — Jaak Leyssen, dat liefdewerk zal God je geloond hebben!

Nog eens word ik wakker. De lantaarn is uit. Blauw maanlicht staat in schuine bundels aan den wand. Slapers kreunen of mompelen gesmoorde woorden.

Lange rillingen doorvaren me. En dan het klaar besef : dat ik op moet, naar buiten, naar die luchtige kasteeltjes aan den kampzoom, waarheen de cholerine haar halfbevrozene slachtoffers, immer weer, in zomer-tenuue pelgrimeeren doet.

Van 't kampleven te Auvours behoud ik verwarde herinneringen. 't Kon er vreeselijk koud zijn, en onherbergzaam. Tusschen die 6 tot 7000 mannen voelde men zich nietig en verloren, een stroospier in een mijt. Indien ik ooit, in al te naieven droom, mezelf, door gulle strijdmakkers, met open armen ontvangen had gezien, dan was mijn vergissing reusachtig geweest!

Gelukkig trof ik al aanstonds een medebroeder aan die me, in dagen van miserie, onschatbare liefdediensten zou bewijzen. Mijn beddegebuur bleek een Kapucien te zijn. Met het dertigtal priesters onzer barak bevond ik

**Pater Hilarion in kamptenue,
met een medebroeder.**

me natuurlijk al aanstonds op vriendschappelijken voet. Het waren opgevorderden uit Holland, Engeland en Frankrijk. Missionarissen waren er bij uit Constantinopel, Egypte en Congo. Niemand hunner had het leven in 't bezette gebied meegemaakt. Uit nuttige bedieningen gerukt, om in Auvours, op vijf en dertigen, veertigjarigen leeftijd, rekrutenonderricht te ontvangen, lieten zij zich over het militarisme, tot mijn vrome ergernis, onzacht uit. Midden hen liep ik, vrijwilliger, met mijn mentaliteit van sluikbladen- en gruwelboeklezer, als een wonderdier!

De Heilige Mis.

De heeren aalmoezeniers gebruikten 's Zondags barak vier en zestig, de feestzaal, om Mis te lezen; en in de week, de kleinere, witgekalkte kapel. Wij, aspiranten-brankardiers, moesten onze slaaploods in tempel Gods veranderen. Dat gebeurde elken morgen tegen half vijf. Werkdaagsche Missen zijn op de legerdagorde niet voorzien, zoodat, vóór het reglementair klaroengetoeter om half zeven, onze dertig Missen moesten gelezen zijn. In den bleeken halo der lantaren, gaf het een sjouwen met, en opstapelen van, isolateurs, tof de hoogte van lage

tafels. Uit de bekende altaarvaliesjes, werden de minuscule altaardoeken, dwerg-ornementen en poppegoed-kelken, op de minst morsige dekens uitgestald. Het was een vreemd gezicht, nu aan de katakomben, en dan aan den geuzen- of sanskulottentijd herinnerend, toen de godsdienst naar schuren en stallen gebannen was — die rij primitieve altaren, enkel verlicht door twee eindjes kaars. De schaduwen van wie lazen en dienden lengden spookachtig uit ter donkere zoldering. Een reeks van zes priesters, met een kazuiveltje tot in de lenden, een albe tot over de knieën, en op klompen in het zand, ving gelijktijdig een eeuwig « Requiem » of « Salve Sancta Parens » aan. Terwijl de plechtige bellekens rinkelden, stonden laat-slapers aan de overzij van uw Altaar, zich aan te kleeden of het ijs van hun waschkom stuk te slaan.

De Klas.

Militair onderricht — de nooit in praktijk omgezette « theorie » — ontvingen we uit den mond van sergeant Louis, een broeder-onderwijzer. Met al de overtuiging die een oud-gediende, aan den IJzer gewonde, en vooral een onder-officier past, legde hij ons uit, in soldaten-

fransch, hoe we onze dekens moesten vouwen, onze schoenen insmeren, en ons ondergoed plooiën in den ransel. Dagen lang vernamen we hoe wij ons te gedragen hadden, indien we langs de baan een begrafenis ontmoetten, voor de ontrolde vlag kwamen te staan, of op een generaal stootten. Het groeten en aanslaan bracht een aantal *casus conscientiae* en byzantijsche spitsvondigheden mee, naar gelang het dien dag de eerste ontmoeting gold met den overste, of dat men blootshoofds was, of de handen belemmerd had, of een voorwerp hield in de rechterhand alleen. Nopens de verhouding van soldaat tot officier bestond er een rollende zin die eindigde op: « ... et procurent leur gloire. » De herkenningsteekens der rangen op zwarte en kakhi-tenue, werden ons onstelpbaar uitgelegd. Helaas! wat had die goede schoolmeester kwajongens van leerlingen! De piottenmanie van 't brieven schrijven had ons aangetast, en er was nu waarlijk geen geschikter tijd en plaats voor correspondentie uit te denken, dan juist de lessen van onzen Louis. Indien hij zich ooit verbeeld heeft dat ons naarstig pennen het boeken zijner wel-sprekendheid gold, dan hebben de antwoorden zijner discipelen hem krachtadig ontnuchterd. Onveranderlijk begon het voorafgaand ondervragen aldus:

« Maréchal, à quoi-ç-que vous connaissez un général, ancienne tenue? »

Zonder van zijn brief op te kijken, antwoordde die:

« A deux (galons) qui tournent et un qui monte. »

— A quoi-ç-que vous connaissez un colonel?

— Deux qui tournent et un qui monte.

— A quoi-ç-que vous connaissez un sous-leutnant?

— Deux qui tournent et un qui monte. »

Meer kon Louis er niet uit krijgen.

Vroeg hij aan Hauspie: « Wat gedaan als ge den generaal ontmoet? » dan beweerde die ellenlange Konstantinopolitaansche missionaris:

— Je fais face et halte à quatre pattes (pas).

Het summum der schuldige pret werd bereikt wanneer Louis naar den rollenden zin vroeg nopens de verhouding tusschen onderdaan en kopstuk. Dan sprong Bertrand recht, mummelde heel ernstig iets onverstaanbaars gedurende een minuut of twee, en eindigde met het plechtige en afgeronde: « ... et procurent leur gloire ».

Rechtzinnigheidshalve moet ik bekennen dat we ons op wonden verbinden, berriedragen, op ontleed- en geneeskundige gegevens, gewetensvoller toeleghden. Het examen over die vakken had een zeer bevredigenden uitslag, — vooral voor dien groep die den examiner, student in geneeskunde, 's avonds te voren op een souper in de cantine had uitgenoodigd.

Marcheeren.

Een seminarist-kaporaal was belast ons in de verholenheden van het par file à droite en par le flanc gauche in te wijden. Dat gebeurde op de vrije zandstrook, tusschen de achtergevels onzer barakkenstraat, en de hooger vermelde kasteeltjes. Die jonge man was een « ancien » in kakhi. Hij droeg de politiemuts in bewonderenswaardig evenwicht op één oor, commandeerde met de beenen uit elkaar en de handen in de broekzakken. Op hem was niet toepasselijk het meelijdend verwijt dat een onzer trof — na een vol jaar dienst — : « Mon ami, vous puez le civil à trente pas! »

Onder de leiding dus van dien jeugdigen militair beproefden we, tegen een snijdenden vrieswind in, of onder een gezellig motregentje, tienmaal achter elkaar een volmaakten par file à droite uit te voeren. Zelden, wanneer de kaporaal de rij der neuzen nakeek, stonden die in orthodoxe lijn. Dokters in godgeleerdheid en natuurlijke wetenschappen, bleken hun linker- van hun rechterzijde niet te kunnen onderscheiden, en liepen, bij een dreigend aangekondigd, en bang verwacht, dan plots uitgebruld « gauche! » moederziel alleen rechts weg. Op

die wijze gebeurden onverhoeds botsingen en grimmige confrontaties! De zes Trappisten die we het genoeg hadden tot onze vrienden te rekenen, waren bijzonder ongelukkig in het voortstappen op lange rij. Door vijftien jaren kloosterleven in de zedigheid der oogen geoefend en bevestigd, wilden zij zich der onvolmaaktheid niet plichtig maken, zijlings uit te kijken: na een tijdje stapten ze dan ook, onbewuste feldwebels, de rij vier meter vooruit!

Zieken-Rapport.

Van af Folkestone had mijn gezondheid een duw gekregen waarvan ze niet kon opkomen. 't Moest een zware bronchite zijn; daarbij hadden zich cholerine en hevige hoofdneuralgieën gevoegd, zoodat ik me zekeren morgen onbekwaam vond op te staan. Met vernedering had ik ondervonden dat mijn maag geen bevrozen aardappelen wou inhouden: ik had ettelijke dagen gevast, en dat zat me nu in de beenen.

Rond zeven uren doet een gestreepte, of « gradé », de ronde. « Ziek? » vraagt hij.

— Ja.

— Staat ge op 't rapport?

— ???

— Hebt ge u « malade au lit » verklaard?

— ???

— Dan opstaan of ge krijgt zes dagen arrest aan uw broek!

Ik raapte me in Gods naam bijeen, en nam me voor 's anderendaags slimmer te zijn. — Toen een soldaat, met een notaboekje en potlood in de hand, even in 't deurgat verscheen, « malades? » riep, en wou weg-wippen, bracht ik met heesch geloei uit: « Thans! » Hij kwam nader en vroeg: « Rapport of te bed? » In den toon waarop hij dit laatste zei, meende ik duidelijk te hooren, dat « malade au lit » zijn, een waagstuk was. Onmiddellijk kapituleerde ik tegenover me zelve en gaf toe: « Au rapport. » — « Om acht uren, barak zooveel, » sprak hij, en ging heen.

De doktersloods hoefde ik niet lang te zoeken. Een bende van twee honderd man, minstens, stond er voor te wachten. De zieken, doch vooral de verlofgangers die zich maar moesten komen « toogen », en me daarom vriendschappelijk op zij duwden, kortten den tijd met verhalen over hun uitgangsdag, die voor mij gansch nieuw waren, en me in verlegenheid brachten. Met groepen werden ze binnen gelaten. Na twee uurtjes geraak ik ook aan de beurt. Twee dokters, aan weerskanten der barak, zetelen achter paperassen en pillen-

doosjes. Aan hun zijde staat een soldaat die de namen vraagt, artsenijen uitreikt, ook wel voor tolk dient. Het verhoor gaat ordelijk en snel. Wie lichaamsdeelen te toonen heeft, ontkleedt zich van te voren. Het beklag der Vlamingen vertaalt de assistent zonder haperen. Alle kwalen herleidt hij tot twee : *Mal à la tête* — mal au ventre. Er bestaan maar twee remedies. *Teinture d'iode*, en *quinine*. Men hoort twee uitspraken, waarvan de eerste met een onderdrukten vloek, de tweede met zalige dankbetuiging begroet wordt : « *Vu* », hetgeen beteekent : je hebt niks ; en « *exempt* », wat beduidt : vrij van alles. « *Le suivant!* » zegt de dokter, die kalm en bijna vriendelijk is. Ik word vooruitgestooten, formuleer haastig mijn klachten : *Hoesten. Koorts. Braken. Trois quinine*, zegt de dokter tot den assistent. Reeds word ik op zij gedrongen. Ik weer me echter en herneem : *Oorpijn, tandpijn!* — « *Cabinet spécial!* » luidt het antwoord.

Met drie pastillen in mijn hand ben ik buiten geloodst. Nu op zoek naar het *cabinet spécial*. Men duidt me een barak aan, de *infirmérie*. Aarzelend klop ik, stoot dan de deur open — en krijg, vanwege een piot die in zijn hemd staat, een donderenden : *Deur toe, g... verdoeme!* naar mijn hoofd. Op een ander plaats, een *bureau*, word ik met een meelijdend lachje ontvangen. « Het *cabinet spécial* » is ginder ver, *au bloc*. Bevraag u vóór

dat ge de menschen stoort. » — Au bloc verneem ik dat men daar om twee uren 's namiddags zitting houdt.

Op gestelden tijd kom ik aangedrenteld. Buiten wachten, weerom in talrijk gezelschap. Het wordt drie uren, half vier. Ik kan zoolang niet rechtstaan en ben in 't zand gaan zitten. Om vier uren treedt een officiertje buiten, handschoenen en rijlaarzen aan. « Fini pour aujourd'hui; revenir demain ». En weg is hij.

's Anderendaags hetzelfde spel. Met een rooden zakdoek om mijn ooren, en een gezwollen wang, op den grond zitten, tot vier uren. Dan afdruipeu. Den derden dag geraakte ik binnen, dat is, tot in den gang. Want daar vroeg me zoo'n stuk planton naar een bewijs. « Ja, dat ik naar het ziekenrapport van den anderen dokter geweest was. « — Eergisteren al! weervoer ik zoo min-verwijtend mogelijk. — Dat telt niet! Ge moest vandaag teruggegaan zijn, en een briefje mee hebben. »

Toen ben ik op mijn isolaieur gaan liggen. Heb me « malade au lit » verklaard. Bekwam nog drie pastillen quinine; en zes dagen exemptie!

Dépaquetage.

Om drie uren in den namiddag zou « Chocolat » —

zoo heetten we onzen luitenant — de bijzondere inspectie houden, dépaquetage geheeten.

Van den vroegen morgen waren we in de weer. Sergeant Louis, nu smeekend ter hulp geroepen, stond ons met raad en daad ter zijde. « Eerst, verklaarde hij, voor het essentiele gezorgd. Uw slaapzak toegenaaid. Zien of de voering van jas of kapot niet los is. Opgepast voor mouwen zonder voering. Knoop en aanzetten, zuiver gelijk van vorm en grootte. Vetplekken uitwrijven. Snertketel schuren. Vork en lepel polijsten. Met vochtigen doek uw schoenen van binnen reinigen. Voeten wasschen. Riemen van uw ransel doen glansen; gespen moeten schitteren; de koe-vel-haren in één richting met borstel glad strijken. Schoenriemen van gelijke lengte en kleur. De zolen van uw schoenen zonder één korrel zand. — Begint daar al aan, straks kom ik terug. »

Op alle isolateurs zitten mannen in hemdsmouwen, te borstelen en — min of meer handig — te naaien. Knoop worden vergeleken en verruild. Hermant is op zoek naar schoensmeer. Jan naar garen. Vuylsteke heeft al twee naalden gebroken. Na een uur of twee is Louis weer daar. « Uw zak, kondigt hij af, moet kreuk noch bult vertoonen. Begint daar al aan. » Met opschudden en platslaan, met vuistslagen en voetgetrappel bekomt men iets. De graskoecken blijven echter leelijk opbulten. Een krijgslist aangewend. Geen ander voorwerpen mogen

zichtbaar zijn dan die op onze inventarislijst — de beruchte feuillet treize — vermeld. Al het overige: boeken, gazetten en conservedoozen, worden behendig onder den zak geschoven, zoodat de dellingen van onderop gedempt staan. Dan voorzichtig de hoeken van den zak aangetrokken en met een onzichtbaar pletnageltje vastgelegd. Nu geeft Louis ten aanzien van allen, een les in het plooiën van kleeën en ondergoed. Dat is zoo ingewikkeld, dat de kosterinne van een visitandinen-klooster het niet zou klaarspelen. De onderbroek zus, de hemden zoo, de lijvekens weer anders. Nu heel onze bezitting op de zakvlakte uitgestald, in zulke geometrische rangschikking, dat van 't begin tot het einde der zaal, de lepels, de ransels, de onderbroeken enz., één rechte lijn teekenen.

Het is half drie. Ik heb zooveel te naaien en te borstelen gehad aan 't oude rommelzootje, het voddenen-beenen-goed waarmee de fourier me had begiftigd, dat ik er al mijn spier- en wilskracht aan verkwist heb. Mijn koortsmeter, wijst 38°5. Ik roep Louis en vraag zijn oordeel over mijn werk. « Niet veel raars! verklaart hij meedoogenloos. Gij zult er tegen vliegen. Uw linker lijveke is een vinger dikker gerold dan het rechtsche; g'en hebt ge geen *points d'arrêt* aan de tessen van uwen kapoot! » En 't is kwart voor drie! Een paniek maakt zich van me meester. Ik val over mijn zak, grabbel

heel mijn inboedel te samen en gooi hem op mijn rek. Onder de verbaasde blikken der galerie speel ik mijn kleeren uit en schiet mij onder de dekens. « Ziek! » roep ik tot Louis. Met niets dan één oog en den top van mijn neus in betrekking met de buitenwereld, strooppotjes onder mijn ribben en boeken onder mijn dij, wacht ik onversaagd op de dingen die komen zullen.

De pastorsbende staat pal, ieder aan 't voeteind van den isolateur. De garde-chambre harkt een laatste maal den middenweg op. De deur vliegt open. « A l'ordre! » roept een forsche stem. Onze glimmend-opgepoetste luitenant is binnen gestapt.

Professor Huybrechts, schuin tegenover me, moet niezen en tast naar zijn zakdoek. « Immobile! » roept Chocolat. Versteend blijft Huybrechts staan, de roode vlag half ontplooid. « Eenmaal het woord *à l'ordre* uitgesproken, verroert men onder geen voorwendsel! » verklaart Chocolat met nadruk. Ik sla de scène met één oog gade. Dezen, wier tentoonstelling onberispelijk is, zijn voor de naaste week ontslagen. Terwijl achter hun rug de luitenant hun spulletjes afsnuffelt, vlijt ieder zich met de blijde — doch ijdele — hoop, zonder smet te zijn bevonden.

Chocolat rukt aan een knoop, en die blijft hem tusschen de vingers; een veldflesch riekt muf; een gamelle vertoont roestplekken van binnen. De Roose's

winkel wordt met het woord « ignoble! » geschandvlekt. Chocolat nadert. Ik slaap... « Zoo juist ziek geworden, mon leut'nant » legt Louis uit. Ik verneem, in de ontzaggelijke stilte, Chocolat's langzaam uitgesproken oordeel: « Als iemand zijn « carotte » trekt, dan doe hij dat op fatsoenlijke, niet al te brutale wijze! » En daarmee ben ik er van af. Eén schoen van mijn geuur Bertrand vertoont zandkorrels tusschen de nagels, en hij ook zal de naaste week zich aan een nieuw dépaquetage mogen verlustigen.

Na een half uur is Chocolat de gaten uit. De professor spuwt vuur en vlam. « Die snotjongen! zegt hij verontwaardigd. Tenez-vous immobile! tot een mensch die vijftien jaar ouder is dan hij! » — « En daarvoor moeten we uit den Congo komen! » zuchten de twee witte paters. — « Vrienden, sust een fransch pastoorke, niet gemord! Nog zoo'n paar dépaquetages, en de Duitschers zijn geklopt! »

Begrafenis.

« De broeder karthuiser is niks goed, » hoor ik een morgen zeggen. « Ik heb hem Ons Heer gedragen » bevestigt een kapelaan. « Gisteren avond om tien uren,

bracht ik hem een pint heete chocolade, en dat deed hem bekomen » spreekt Maréchal. Op die hoogte van ons gesprek roept iemand in de deur : « De karthuizer is dood ! ».

Wie was die broeder? Niemand wist het. Een stille man, die kou had gevat, op zijn zak was gaan liggen, en niet klaagde. De dokter was eens komen zien en had drie quinine voorgeschreven. Die konden de dubbele longontsteking niet klein krijgen.

Nu de man dood was, geraakten de poppen aan 't dansen. De dokter scheldt de andere broeders voor « idiots » uit : *zij* hadden moeten zien dat de ziekte erg was. De luitenant loopt in zijn kleine schoenen. De kolonel sakkert : « Waarom dien mensch niet naar het hospitaal vervoerd? — Hij scheen daar niet aan te houden, werpt de dokter op. En dan, er is immers nergens plaats! »... Alles zal goed gemaakt worden met een plechtige begrafenis.

In barak vier en zestig staat de kist, met de Belgische vlag erover, tusschen brandende kaarsen. De Cibisten waken erbij, een dag en een nacht. Dan komen overheden in groote tenue, kruisen op de borst en sabels ter zijde. Als de lijkdienst gezongen is, zet het muziek een brabançonne « en mineur » in, en op weg naar het kerkhof van 't naburige dorp, Champagné, een half uurtje ver.

Nog geen voet heb ik buiten het kamp gezet — van 6 tot 9 uur 's avonds mag men uitgaan — en heb zin den tocht te beproeven. Een zoele voorjaarszon is doorgebroken, de heuvelen golven blond in teer-nevelig licht. Twaalf klaroenblazers stappen voorop; met breeden zwaai zetten ze het instrument aan de lippen, en bazuinen als engelen des oordeels. Een afdeeling kamptroepen in oude tenue. Scheeven en krommen, en versleten boerkes, loopen er tusschen. Dan, rond de draagbaar, de dunne en dikke Cibisten met rozenkrans en brevier.

Langs de mastenbosschen weergalmen de trage treurmarschen. Wankelend en draaiërig drentel ik mee. Mijn overpeinzingen zijn niet rooskleurig. Ik raad het — later hebben ze het mij bekend: mijn makkers geven me geen veertiën dagen leven meer. En hij dien we naar het kerkhof dragen was sterker dan ik... We trekken langs boerenwoningen, uit ruwe bergsteenbrokken opgetrokken. Mannen ontmoeten we geen, dan stokoude. De boerinnen zijn fors van gestalte, met breed en regelmatig gelaat; het zwarte haar kruipt, aan de slapen, onder de witte mutsen uit. Maar twee kinderen bespeurd, kleine meisjes die een kruis slaan. Aan de statie zijn Annamieten, Senegaleezen en getulbande Indiërs aan 't lossen. Ze hurken op de platte wagons en kijken toe — als koeien naar een trein — in stomme verwondering.

Het kerkhof daalt langs een zachte helling, achter een mossigen brokkelmuur. Lage kruisen bidden er tusschen wintergroen. Er staan er met Duitsch opschrift uit den oorlog van zeventig. In den witten zandkuil zakt traagzaam de kist. Terwijl muziek en soldaten aftrekken bij opgewekten stapmarsch, vullen we 't graf, planten een klein houten kruisje, blijven wat nabidden. « Leeft zijn moeder nog? » wordt er gevraagd. Hoe is het hier zoo zonnig en stil. Tegenover ons liggen de heuvelen als een hoogland van zaligheid. Het zou me wel bevallen, dunkt me, als deze karthuizer, maar aanstonds mijn leven te geven, en in dit warme zand, tegenover die mooie heuvelen, te rusten!

Aan tafel wordt een collecte gedaan voor een grafkruis. Chocolat heeft voor tien frank ingeschreven. Ook voor een opschrift moet gezorgd worden. « Schrijft, zegt het Fransch pastoorke: Tué pour la patrie ».

Laatste dagen.

Stilaan had ik de twee grondregels van het krigsleven leeren kennen. Ze staan niet in de militaire schriftuur, doch worden, met alle wenschelijke zorg, mondelings overgeleverd.

Ze luiden, in 't oorspronkelijk dialect, aldus: Je m'en fous! — Tirez vot' plan.

Na het geval met den karthuizer besloot ik deze nieuwe wijsheid in daden om te zetten. Tot nog toe had ik me enkel in geval van physische onmacht aan eenige oefening onttrokken. — Voortaan, tegen deze onzinnige handelwijze, princip nummer één aangewend. Ik begon in te zien dat een officier geen kloosteroverste is; dat het gemeenschappelijk leven loffelijk wordt nagekomen, zoolang het enkel versterven, geen heusch sterven meebrengt. En daar het Auvoursregiem, in deemoed en onderdanigheid aanvaard, en gewetensvol onderhouden, met muziek naar het kerkhof leidde, zag ik me wel genoodzaakt het tweede beginsel in te roepen.

Voortaan was ik present als 't niet anders kon, zocht overigens hardnekkig mijn stroozak op. De sera-fijnsche armoede om onschuld biddend, gaf ik weidsche bevelen. Aan verlofgangers: me de laatste apotheekspecialiteiten te halen in Le Mans. Aan mijn medebroeder: achter hoek en kant de melkmeisjes te belagen en een halven liter per dag van dat kostelijk vocht te overen. Aan makkers uit den mess: de keurigste menus hunner gaarkeuken naast mijn isolateur aan te meren. Na een week was de uitslag van dit offensief reeds merkbaar. Niet langer hield ik, in breede zone, de geburen slape-loos met hoestbuien; zeldener deed de koorts me langs

bak- en stuurboord van mijn slaapvlot, in 't zand buitelen. Thermogène bedaarde mijn gezwollen gelaatshelft. Tevens bleef de voorjaarszon uitzitten. In de warme middaguurtjes, warm ingeduffeld, kuierde of zat ik in haar zoelen schijn. Ik beleefde een stille herstellingsvreugde als weleer in Sint-Truidens kloosterhof; neurde de strofen van Maria's Vlaanderen. Brieven van vrienden en kennissen hadden me uitgevonden. In de « Stem uit België » las ik dat ik op weg was « naar het Front! »...

Onze instructie liep ten einde. 't Examen was afgenomen. In 't marcheeren bleken we zoo ver gevorderd, dat onze compagnie zich op straat mocht vertoonen. Met onzen luitenant — die zich bij die gelegenheid tot een aangenaam jong mensch ontpopte — trokken we, drie mooie Maartsche morgenden, op stap naar om- liggende dorpen. Langs veldwegen mochten we praten, rooken en dooreenloopen. Hoe genoten we van de breede landschappen der Sarthe! Breede, want dit viel me immer op in Frankrijk: 't is er of de natuur, wetend dat ze over wijde ruimte beschikken mag, alles onbevangerener aanlegt dan bij ons: de bosschen uitgestrekter, de heuvels langer uitglooiend, de valleien vooral in trager zwier van inzinken en wegwenden. En over alles heen, het wazige, etherische, roerlooze licht, als een vloed van helderheid, stilstaand wijl op zijn hoogste peil.

In de kom der dorpen krijgen we een half uurtje

vrij af. Ons eerste bezoek gold dan de kerk; arm wel, doch niet vervallen zooals in menig ander Fransch gewest. Daarna verspreidden we ons in winkel en herberg. Eens troffen we in de gelagkamer een bruiloftsgeselschap aan — of kwamen ze van een begrafenis terug? — mooie, ernstige, zwijgende menschen, de mannen met breedgeranden villen hoed en langen blauwen kiel, de vrouwen in dichtgeplooid zwarte zijde en hagelwitte hoofddoeken.

Mijn medebroeder ging naar het front: daar paste een feestje bij. In den mess, als telken avond, geen binnenkomen; de tweede kantine eveneens stampvol. Door de koele schemering wandelen we naar Champagné. Waar we ook de deur openstooten: overal zitten de soldaten opeengepakt als haringen in een ton; pijpen-damp, met het mes te snijden, en zure wijnlucht slaan ons tegen. Eindelijk toch dringen we een boerenherbergje binnen, zóó armtierig, duister en laag gezolderd, dat ze voor grooten toeloop bewaard bleef. Twee oudjes be-ijverden zich daar ons het « souper d'adieu » te bereiden. Ze schonken ons bier, wijn, koffie en calvados; we sloopten een biefstuk, zegevierden over een eierkoek met frites. En, 't weze hier bewaard als een fossiel gedenk-stuk uit vóór-historische tijden, de rekening, schroomvol door grootmoeder gepreveld, bedroeg twee franken vijf en twintig centiemen per kop.

Enkele dagen later. In de doktersbarak wacht de lange rij der Cibisten, tot den gordel naakt, op de tweede inspuiting tegen den typhus. De « principal » of hoofdarts is aanwezig. De groote nieuwsgierigheid is te weten of men een I of een A achter zijn naam krijgt, bij dit laatste geneeskundig onderzoek. In 't eerste geval is men « inapte », ongeschikt voor frontdienst; A beteekent « apte » om op de vuurlijn te gaan liggen.

Meermalen reeds, terwijl we aan de soep zaten, is een bureauman officieele meedeelingen komen doen. Niet de gebruikelijke, waarbij gewaarschuwd werd, in één adem, tegen activistische bladen en verdachte kroegen, maar een oproep voor open plaatsen aan 't front of in de hospitalen. « Twee stevige mannen », klonk het, voor den « Océan » in de Panne. Een verpleger voor Cézembre. Drie noeste werkers voor Beveren, voor Hoogstade. Onmiddellijk stonden liefhebbers op, blij Auvours te mogen vaarwel zeggen.

Die hadden 't dan vreeselijk druk in de slaapbarak.

Te midden een kring intiemere vrienden, vielen ze aan 't plooiën en inpakken, deelden hun overtoolligheden uit, toonden nieuwe inkoopen. Met afgunst werden gemonsterd diegenen, die naar de frontstreek oprukten en in splinternieuw khaki gestoken werden. Den helm wou iedereen probeeren. Stoetsgewijze werden ze naar

de statie van Champagné gebracht; hun vertrek liet den weemoed eener leemte na bij de makkers.

Ik loerde op een kansje. Met glans had ik achter mijn naam een I verworven. Telkenmaal de hoedanigheid « stevig » en « flink » vermeld werd, moest ik me noodwendig onthouden. Op een bureaustoel zitten, ergens in Normandië of in 't Zuiden, daar scheen mijn Odyssee te zullen op uitloopen. Met dat vooruitzicht kon ik me maar moeilijk verzoenen. Toen kwam het opzienbarend voorstel : « Vijf-en-twintig verplegers gevraagd voor Cabour. Men geeft de voorkeur aan geestelijken. »

Noordwaarts.

Wat was dat, Cabour?

Niet de Normandische badplaats die Cabourg gespeld wordt, doch een front-hospitaal bij Adinkerke, zoo geheeten, schijnt het, naar den eigenaar der villa, die zijn landhuis met omliggend duinland voor liefdadige doeleinden aan de Belgische regeering had afgestaan.

Over Cabour moest Louis aangesproken worden. Die had, als gewonde, in dat hospitaal gelegen. Hij geraakte er niet over uitgepraat hoe mooi en gezellig het daar was. Daar staat een kasteel, beschreef hij, waarin de opper- en andere dokters wonen. De paviljoenen staan als huizen van een dorp, te midden van een bosch. Van binnen zijn ze spierwit geverfd. Door het duinzand hoeft ge niet te loopen: van zaal tot zaal loopen latten gaanpaden, iets als de passerellen van het front. De verplegers bezitten er eigen slaap- en eetplaats. Ze loopen rond in 't wit, hoeven niets anders te doen

dan de gewonden op te passen. En daarin worden ze nog bijgestaan door ziekendiensters.

Tot zoover Louis. Ook de bureauman wist naderen uitleg te geven. Cabour, eerst voor gewonden voorbehouden, was nu ontruimd, om ingericht te worden voor besmettelijke en andere ziekten. Met de herinrichting hadden we geen uitstaans: voor dat grof werk waren reeds karweimannen, de zoogenaamde *corvée-de-cour*-gasten, ter plaatse. Bij onze aankomst zouden we alles kraaknet vinden. — « En dan, voegde de bureauman er bij, Cabour is frontstreek; wie er heen gaat, zal kakhi dragen! »

Wat klonk dat alles verleidelijk! Ik zag me reeds, in smellooze pasteibakkerstenue, door die spierwitte zalen schuiven, en hier een drankje schenken, en daar een verbandje leggen. Ik verteederde me in droomen eener liefdezuster! We zouden een boel ervaring opdoen in geneeskunde! En dan dit heerlijke: in onze eigene zaal, 's avonds, aan een tafel, op een heuschen stoel, onder een stemmig gloeilampje, brieven schrijven, een mooi boek lezen, ja! « over blanke bladen, lijn na lijn, een zang in slagorde laten schrijden! »

On sourit de ce que l'on rêve, zei Victor Hugo. En ons optimisme dacht het tweede vers weg: mais ce que l'on a fait pleurer.

De bedenking dat we goede makkers bijeen bleven,

die elkaar in den nood konden bijstaan, en de vrees moederziel alleen in Auvours achter te blijven, bewerkten dat ook mijn naam, de laatste! de lijst der Cabourmannen verlengde.

Nu begon ook voor ons de koortsige aftochtsbedrijvigheid. Wat een voorstelling zich leger-leveranciers van een Belgisch mensch-exemplaar maken, is me niet duidelijk. Wellicht bouwen ze op de Fransche sympathie-benaming : petits Belges. In de heele kakhi-tentoonstelling kon, wie een meter vijf-en-zeventig groot was, geen kleedingstuk naar maat vinden. Politie-mutsen voor Lilliputters, vestjes in den rug de broeksgesp bloot latend, broeken die iemand letterlijk in 't nauw brengen. Met de onwillige hulp der soldaten-kleermakers geraakten we toch die tribulaties door, en een Zaterdag-morgen, tienden Maart, stonden we — met onverholen bewondering aanschouwd door sjofele oude-kapotmannen — een glimmend gelid in kakhi, ransel op den rug, en op den ransel : deken, soepketel, helm en schoenen.

We voelden ons lustig als wie op speelreis gaan. Over mijn geluk viel wel een schaduw : tegen 't gewicht van mijn roerend goed bleek ik niet opgewassen. De draagriemen van mijn ransel sneden me den adem af; en mijn valies sleepte ik geen honderd meter ver. Wat gedaan, dan betrouwd op hulp van makkers, en de zorg der Voorzienigheid!

Om zeven uren 's avonds zitten we in de statie van Champagné. Onze eerste rit geldt Le Mans. Met de normale twee-uren-te-laai stoomden we de departementshoofdstad binnnen. Tien uren 's avonds was geen geschikte tijd om hare merkwaardigheden te bezichtigen. « Mee naar de slaapplaats », beval Louis. Hij was ons tot leidsman aangewezen, en nam dat baantje wat al te gewetensvol waar. Zooals de hen heur kiekens onder hare vleugels verzamelt, wou hij ons zóó niet, en telkens we eigen initiatief wenschten aan den dag te leggen, onder zijn broederlijke vlerken vergaderen?

We traptten het af naar de slaaploods. Eerste gewaarwording bij 't binnentreden, een zuurzoete stanklucht. Tweede gewaarwording : diep uitgehaalde ronk- en snorkgeluiden. Visueel onderzoek deed ons, op beslijkte en bekladde stroozakken, tusschen houten stellingen, slapende mannen ontwaren, gekleed : blauwe Franschen en kakhi kleurlingen. Ze lagen met gezwollen tronie, afhangende onderkaak, opgetrokken beenen, handen tot op den grond. Resultaat onzer inspectie : we spoeden terug naar de frissche buitenlucht.

Wat geeft het ook dat we tot een of twee uren in den nacht moeten wachten ! Wachten omdat het niet anders kan, wachten hoewel het werk dringt, wachten uit vasten wil een verhoor te bekomen, wachten omdat het een heerschapp aldus belijft, wachten zonder denk-

bare reden — dat hebben we immers in den oorlog geleerd, en voor heel ons leven!

De kantine is een verblindend-lichte zaal waar ge over de helmen en petten kunt stappen. Geen binnen-komen dus. En luidruchtig dat het daar toegaat! In de Y. M. C. A. van Folkestone kon het ook druk zijn, doch daar zaten Tommies, en Anzacs, en Canadeezen met ernstig voorhoofd en gedempt gepraat; achter den toog bewogen de statige, even-glimlachende misses met gemeten tred. Hier echter is een relletje gaande, en boven 't bont rumoer der levendige gesprekken, slaat roepen en tieren uit. De buffetjuffers staan met de armen in de lucht en maken schel misbaar; gendarmen, de elleboogen omhoog, waden met heupgewring door de drukte.

We blijven buiten kuieren, huiverig, in den frisschen Maartnacht. Ik heb een bank gevonden en zit daar op mijn eentje, in mijn deken gewikkeld. Tot mijn ongeluk, want ik riek in hem den klassieken *fâcheux*, word ik aangeklampt door een poilu, een echte. 't Is een korte, breedgeschouderde kerel, met gebronsd voorhoofd, streuvelige snor en baard, gedeukte helm en kromme beenen. « Belge? » vraagt hij — Ja, antwoord ik, zoo min-aanmoedigend mogelijk. « Vallon? » — Neen. — Flamand? — Ja. — Ah! ik ken Vlaanderen, ik ben er geweest, overal! Kent ge Furnes? (en hij speurt het effect van dien naam op mijn wezen na).

— Ja. — Ypres? — Ja. — Boesingue? — Ja. — Steen-
stratte? — Ja. — Vest-Vleiterin? — Ja. — Lombarside?
— Ja. — Vulpin? — Ja. — Dixmude? — Ja. —
Zuïdscotte? — Ja. — Stavèle? — Ja.

— Langen tijd heb ik aan de Somme gelegen. Ge
hoordet toch wel spreken van Fricourt? — Ja. —
Beaucourt? — Ja. — Bethincourt? — Ja...

« Maar aan de Aisne, daar heeft het gespannen!
Ge hebt gelezen van Chauny? — Ja. — Anicy? — Ja.
— Coucy? — Ja. — Vailli? — Ja...

« En in Argonne, mon bon, daar hebben we wat
meegemaakt! Herinnert ge u nog het dorp Cernay? —
Ja. — Suippes? — Ja. — Souain? — Ja...

« In de Woëvre was het wel rustiger. Toch
beleefden we aardige momenten te Conflans. Dien naam
kent ge toch wel? Ja!... Ja!... Ja!... Ja!...

Na die interessante gedachtenwisseling voortgezet
te hebben over 't Moeselland en de Vogezen, is
't ongeveer tijd voor onzen trein, en kan ik aan deze
geografische nachtmerrie ontsnappen.

De reis van Le Mans naar Adinkerke, over Parijs,
kan in vreedstijd een uur of tien vergen. Strategische
redenen, wellicht! eischten dat ons groepje niet over
Parijs zou rijden, doch in een soort circumnavigatie,
met trekschuïtsnelheid, heel Normandië zou afboemelen,
en drie nachten onderweg blijven.

De onverbiddelijke Louis heeft ons bijeengetrommeld en doet ons stijgen in een coupeetje met lage zoldering en enge bankjes. Weldra zitten we, met den losgehaakten ransel achter ons kuitlen, braaf als broekventjes in de bewaarschool, op rij naast elkaar. « Slapen! » beveelt een der onzen. Dat doen we met stukken en brokken, doch verheugen ons dankbaar als de dag eindelijk grijzen wil aan de donkere raampjes. We onderscheiden een tamelijk vlakke streek. Boomgaarden, met bolronde appelaren, allen hellend naar één kant, liggen vierkant tusschen doornenhagen of lage brokkelmuren. Verklaart de dageraad, als een boograam in grisaille, aan den ~~getauwen~~ nachtmuur; en daar teekenen zich zwarte dorpen op af, hobbelige daken naar de rijzige kerk met breeden middentoren.

Te Mézidon heeft ons treintje zijn plicht volbracht en blijft staan, stokstil. Hier hebben we tijd om Zondag te vieren. Ons bagage vertrouwen we aan den stationchef; bij de straatpomp doen we om de beurt ons morgentoilet. Dan de lange, slijkerige Avenue de la Gare op. O die eeuwige, rechte, eentonige, nieuw-aangelegde « avenues », met haar jonge teringlijders van boompjes, haar hagen en tuinmuren, en op afstanden de roode baksteen gevel eener herberg! Met wat grenzelooze verveling heb ik ze op- en afge-

wandeld in provinciestedjes, waar gebrekkige aansluiting me voor een uur of twee neerplantte!

Het eigenlijke dorp had wel eenig karakter. Bochtige slijkstraten berg op berg af; een vlijtige bruisbeek tusschen mossige kaaimuurtjes; eindelijk de scheefgezakte kerk met klimop bewoekerd tot aan de daken.

Vriendelijk stond de grijze pastoor aan een trappist de eer af Hoogmis te zingen. Een dikke dorpsdame nam het ambt van koster waar, bereidde het altaar, ontstak de kaarsen, zou het harmonium houden. De grijze kerkzanger — al wat jong is ligt ver van hier, in 't Noorden — met blauwen kiel en hoogen witten boord, beklimt met beverige stem de wrakke ladders van een Kyrie. Een vijftal jonge meisjes antwoordt. Er kan een dozijn geloovigen aanwezig zijn.

Den langen zonnigen namiddag kronkelen we door het landschap Calvados, eindelooze opeenvolging, en golving, van gras- en boschheuvelen. Fluweelzachte hellingen van goudgroen lentegazon rijzen tot de terrassen van lichtgrijze kasteelen. Hoe weinig vermoedde ik dat ik eenmaal, in een dier prinselijke huizen, prinselijk als gast zou ontvangen worden! Maar dat was nu verborgen voor mijn oogen; en in deemoed dronk ik een slok Calvados-genever aan de veldflesch van een grijzen territoriaal, die ze me bood met de

woorden : « Bois un coup de ça, mon petit, ça te rouvrira les yeux! (1) »

Lisieux! — en we groeten de kleine, zoo in-Fransche, wonderdoenster dier plaats. — Serquigny. Hier praten we met Vlaamsche gendarmen. Op het perron staat een groep Bohemers : bruinverweerde mannen in vaalgeschaafd zwart fluweel, schonkige vrouwen, blootshoofds, met gapende schoenen aan de voeten en vale lompen om 't lijf. Ik nader ze om hun spraak te hooren, en bevind dat het landgenooten zijn, West-Vlaamsche vluchtelingen.

En verder ging het door de wonderschoone valleien der Eure. Was het de zoele lente, of het rooder avondlicht, of de gulden luchtspiegelingen onzer illusies : we waanden te waren door een paradijs. Harmonieus vergleden de traagglooiende heuvels. De boerenhoven, als Zwitsersche landhuizen — spitse kapdaken en witte muurvakken tusschen bruin keperwerk — teekenden den kronkelloop der rivier. Over het schuin arduinen vlak der sperdammen schoot ze wit-schuimend, of woelde bruisend over de zwarte reuzenraderen van watermolens.

Het was al donker toen we, van eenzame, kale hoogvlakten, naar het Seinedal daalden bij Elbeuf. We zagen nog even den vollen, kalmen, donkerglanzenden

---

(1) Drink een slok, jongen, dat zal je oogen openhouden.

vloed, spiegelend langs den steilen wand van een holgebogen heuvel.

Te Sotteville stapten we uit in pikdonkeren nacht. Het regende kil en dicht. In tweeën gebogen onder de zware ranselvracht, kropen we over een hooge, smalle, doorbuigende passerelle. We strompelden over eindeloze sporen en wissels, om, op een braakland, de onvermijdelijke soldatenbarakken te vinden. We waren niet verwacht; we vischten een sardine uit onze conserve-doosjes, strekten ons gekleed op een soort Laurentius-rooster van latwerk uit, en luisterden naar den drukken regen op het planken dak.

Om half twee 's morgens nog eens, bij regen en wind, de schrikdroom der hooge, wankelende loopbrug, der schoorvoeterij over riggels en dwarsliggers. In een langen munitietrein heeft men, speciaal voor ons, een reizigerscoupé ingeschakeld. We zoeken er plaats en hervatten den slaap, ongewaar of we nog staan, of al rijden.

De tweede dag der reis is mistroostig als het weder. We naderen de Somme-vallei, staren op kale barmen en vlakke beemden; van Amiens krijgen we fabriekterreinen en werkmansachterbuurten te zien. De beruchte vallei, onder de grauwe regenlucht, schijnt ons een desolate streek. Ze ligt wel een uur breed tusschen lage hellingen; de rivier loopt verloren door verdronken

weiden; op een smal zijkanaal wachten vergeten hospitaalschepen; hoeven en dorpen zijn zeldzaam.

We bevinden ons op Engelsch gebied. Alle opschriften staan in die taal. Engelsche ruitery en voetvolk langs de wegen. Het vervoer per spoor, langs deze eenig vrije Noord-Zuidlijn, moet wel druk zijn, vermits onze munitietrein meermalen op zijsporen de wijk neemt en daar uren blijft wachten.

We benuttigen een dier halten om in ons coupé vespers en completeen te zingen, plechtigheid die Engelschen, Chineezzen en andere Gourkahs, die langs de baan werken, van verwondering aan den grond nagelt.

In 't holle van den nacht zijn we te Calais aangeland, in de barakkementen der Nouvelle Mairie. We zoeken er een stroozak op tusschen de vele slapers, frontmannen die uit verlof wederkeeren. Ze worden wakker, begapen ons, grommelen een vloek en gooien zich op een ander zij.

We begonnen toch een zeker verlangen gewaar te worden op de plaats onzer bestemming aan te landen. Den ganschen morgen moesten we onze fortuin zoeken in de stad, de vervelende, onherbergzame. Eenmaal den laatsten trein bestegen, groeide een gejubel in ons, omdat we onmiskenbaar het lieve, eigen Land naderden. Want dit waren nu toch wel echte Vlaamsche vlakten

en velden; die kerktorens, die boerenwoningen, die met stroo gedekte schuren, ze riepen oude herinneringen wakker; die schijnbaar Fransche namen klonken eens zuiver Vlaamsch; te Bray-dunes hoorden we visschersvrouwen elkander in 't Vlaamsch toeroepen. En ieders hart ging open toen we, te Adinkerke, den voet zetten op onoververden Belgischen grond!

Een voetmarsch van vijf en dertig minuten bleef over. « Niet malen om uw bagage, zei Louis, we telefoneeren naar het hospitaal om een auto. » Dat vonden we wenschelijk. Antwoord kwam onmiddellijk: « Geen auto beschikbaar. » Wat ineengedrukt onder de lasten, wat strompelend van vermoeienis, doortrapten we wanordelijk de lange dorpsstraat. Maar de avond was een stille, zoele der lente; Vlaamsche kinderen speelden in 't zand; Vlaamsche menschen praatten op de dorpels der huizen, we lazen Vlaamsch op de uithangborden der staminees.

Aan mijn makker Hauspie, torenhoog geladen en druipend als een riviergod, stelde ik voor heel onzen rommel in een herberg af te laden, en dat boeltje later, desnoods met een kruiwagen, te doen halen. « Opgepast! roept hij geschrokken, dat is « abandon d'effets militaires! » (1), dat zou u voor den krijgsraad brengen. »

---

(1) Achterlaten van krijgsgoed.

Erg genoeg, voorwaar. Doch het vooruitzicht binnen vijf minuten dood te vallen had ook niets aanlokkelijks, en daar we juist de herberg « In den Ploeg » voorbijstapten, wrong ik me daarbinnen. De gelagkamer zat vol ordentelijke frontmannen, genoegelijk koutend achter hoge glazen bruinen. In de keuken vond ik een gulle Vlaamsche moeder, die vol eerbied van haar stoel rees toen ik mijn hoedanigheid van « Pastor » bekend maakte. Ze beloofde mijn goed zorgvuldig te bewaren, vertelde van haar zoon die ook soldaat was, bood remedie aan tegen honger en dorst. Ik dankte vriendelijk en spoedde me achter de hijgende, zweetende, door los zand voortstrompelende kompagnie.

Ze had den steenweg, die naar Houthem gewezen werd, verlaten voor een zandweg tusschen schrale duintjes. Op een grasterp werd een poosje gerust. Achter de blauwe boomlaan eener vaart schimden drie nevelige torens op : Veurne! Links blonk één hoog zeeduin gouden van verzonken zon; en al dat vlakke, blakke land ten Noorden, gesluiert in damp of in mist, en waar gerucht dommelde van tallooze kanonnen, dat was de Yzerstreek, het Front!

Cabour scheen ook front te zijn : we togen door webben prikdraad, verdwenen in loopgraven. Plots zagen we, links, de open autoloods, waar toch wel vrachtwagens beschikbaar stonden. Een soort weide met

knotwilgen; een plein met canada's; grijze barakken en zwarte loodsen langs drie kanten; we zijn in Cabour zonder het gemerkt te hebben.

Louis leidt ons tot voor de bureelbarakken. De luitenant verschijnt op den drempel. Hij is kort, breed van schouders en smal in de lenden, staat met de beenen uit elkaar en de handen op den rug. Hij draagt de oude, blauwe tenue. Zijn lang, blond haar ligt van 't voorhoofd weggeborsteld, zijn dikke, blonde knevel kromt in wassen punten omhoog. « Stelt u op twee rijen, beveelt hij, hoofd recht, borst vooruit. Je vais passer l'inspection » (1). Ik zweet water en bloed om mijn afwezigen ransel, doch de luitenant stapt achter me door zonder een bemerking te uiten. Weerom vat hij post op den drempel, draait een gloeilamp aan, begint een redevoering. Hij spreekt met kracht, het hoofd achterover, den rechterarm vooruit. Bij zijn korte gebaren schudden zijn manen en rammelt zijn manchet.

Hij zegt ongeveer het volgende :

« Vrienden. gij zijt dus de eerste brankardiers van Cabour médical. Uw makkers die, waarschijnlijk, in haast vertrokken zijn, lieten het hospitaal in een staat van groote wanorde en vuiligheid achter. Dat moet zoo spoedig mogelijk verholpen worden. Karweimannen zijn

---

(1) Ik ga u monsteren.

er nog niet. Ik weet het, ge zijt geestelijken, ge hebt gestudeerd. Denkt echter niet dat ik u kan gebruiken volgens uw bekwaamheden. Het leger kent pastoors noch paters. Voor mij zijt ge brankardiers, soldaten van tweede klas. Morgen begint de groote schoonmaak. Gaat nu eten en slapen. Er wordt gewekt om half zes. *Rompez!* »

Terwijl de aldus ingewijde Cabour-mannen afzakken, talm ik nog een oogenblik. Om gerust te slapen, wil ik vergiffenis bekomen mijner militaire zonde. Daarmee woon ik het volgend tooneeltje bij. De luitenant laat plots zijn hooggestreng masker vallen; zijn gelaat neemt een uitdrukking aan van onbedwingbare pret; hij heft de handen in de lucht, laat ze vallen op de schouders van den bijgetreden adjudant en roept uit : « Tous curés! Quelle collection! » (1) Ik hoest even en treed uit de schaduw. De luitenant, weer stijf en streng, aanhoort me ernstig-welwillend. « Goed, zegt hij, morgen avond om zeven uren zijt ge vrij uw bagage te gaan halen. »

We soupeeren niet lang, praten weinig, vinden de ongedroomde weelde van een bed, met wollen matrassen en zuivere lakens.

---

(1) Niets dan pastoors! Wat collectie!

Cabour.

Van Adinkerke naar Bray-dunes, dwars de grens over, beslaan de duinen een breedte van minstens twee kilometer. Naast dit aangrijpend Sahara-landschap loopt dan een strook vruchtbaar vlak land, door welks vele koren- en aardappelvelden het spoor, de veldbaan, en de dijklanden van een kanaal naar Duinkerken trekken. Voorzeker is dit kleiland de bodem eener oude lagune, het wordt immers bezoomd door een tweede duinenreeks, wel zoo breed niet noch zoo woest als de eerste. Op Belgischen grondt vindt men er schraal gras en jonge plantsoenen. Op Franschen bodem heetten deze oude duintjes « Palestina », en dragen, tot tegen Ghyvelde, groepen parasol- en zeepijnboomen. Het noordelijk deel van dit eigenaardig heuvellandje, dat als een wit-en-groen eiland moest op-ruggen uit de primitieve binnenwateren, was sinds lang in staat van verdediging gebracht. Door bosch en duingras kronkelden keurige loopgraven van beton- naar beton-

schansen, en immer weer versukkelde de wandelaar in breede prikdraadwebben tusschen heesters en stammen gespannen. Hier vielen immers samen de uiterste lijn van ons zwaarste geschut, en de meest vooruitgeschoven verdedigingswerken van Duinkerken; in menig boschje stonden verscholen de vertikale vuurmonden van Fransch, Engelsch en Belgisch anti-vliegtuig-verweer.

In lateren tijd was daar een ploeg grondwerkers verschenen. Ze hadden de grillige zandterpen platgelegd, langs rechte lijnen, rijen blauw-grauwe barakken opgetimmerd. Rond de roode baksteen villa waren, niet heel sierlijk, niet heel ordelijk, gebouwtjes en planken verblijffjes voor personeel en algemeene diensten opgerezen. Dát houten dorp nu was het krijgshospitaal Cabour.

De luitenant had niet overdreven met van warboel en vuilnis te spreken. Als na een vijandelijken inval, van plundering vergezeld, lagen zalen en terreinen vol afval en puin. Beddegoed, meubelen en vaatwerk dat onze voorgangers niet hadden meegenomen, lag opgetast in enkele verwijderde barakken. Eén ziekenzaal is nog bewoond. Daar zijn drie onvervoerbare gewonden achtergebleven, toevertrouwd aan de zorgen van twee ziekendiensters.

Om zes uren 's morgens wordt de arbeid verdeeld. Twee onzer, de gelukkigen, vinden we — gaan naar

die ziekenzaal als verplegers. Een groepje trekt op met schoppen, harken en kruiwagens : die zullen het « hinterland » der barakken in orde brengen. Een pater-trappist krijgt toezicht over den koestel en mag al aanstonds aan het melken gaan. Aan Huybrechts en het Fransch pastoorkje wordt toevertrouwd een wrakke vergaarbak op wieltjes, door een ezel getrokken : ze zullen de verspreide W. C.-emmers ledigen.

In dit zeeklimaat duurt de winter lang, hoopen brandstof moeten worden ingeslagen : drie paters hoddelen op een vrachtauto naar de statie van Adinkerke om kolen te lossen. Ik behoor bij de ploeg der wandwasschers en vloerschrobbers.

We nemen de ontgoocheling niet tragisch op, maken zooveel pret als de teere zenuwen van luitenants en kaporaals verdragen kunnen, maar zijn toch wel wat gebeten op dien dooien Louis, die met zijn poëtische divagaties op Cabour, ons duchtig bij den neus heeft genomen. Als we met de beenen onder de schraagplanken zitten voor het middagmaal — een stuk vleesch, de zoogenaamde « bidoche », in een kommetje soep, waarbij we droog brood van 's morgens kunnen brokkelen — komt hij ons zijn adieux doen. De brave broeder blijkt niet opgewassen tegen onze lazzis, en maakt zich met zichtbaar genoegen uit de voeten.

In den namiddag ben ik even opgevorderd ge-

worden om de schotels der onderofficieren te wasschen. Vandaar marcheer ik naar het kolenhok. In het zweet mijns aanschijns vul ik kruiwagens, stoot die, in den donkeren, langs een steile loopplank tot boven op den hoop, om ze daar, bij het opslaan van zwarte stofwolken, om te kantelen. Om vier uren worden we naar de eetzaal genood. Met ongeloovige verrassing bekijken we elkaar: zou hier de weelde-gewoonte heerschen van koffie te drinken? Op banken tegen den wand, ieder in den geur en de kleur van zijn stiel, zitten we in de eetzaal te wachten. We worden inderdaad getrakteerd: op een nieuwe redevoering van den luitenant. Hij doet een indrukwekkende intrede, aan 't hoofd van een kleinen staf onderofficieren. Hij staat half in khaki en half in 't blauw; zijn beenleders glimmen als spiegels. Met hetzelfde schudden der manen en rammelen zijner manchetten, spreekt hij gedurende een klein uurtje. De onderofficieren staan achter hem, onbeweeglijk; enkel, bij een of andere gewichtige uitlating van den redenaar knikken ze, ter eerbiedige goedkeuring. Onder de toehoorders wordt er ook wel geknikt, doch zoo dat een goedkeuring beduiden kan, is ze totaal onbewust. Die slapers nochtans hebben ongelijk: de luitenant vertelt kostelijke dingen.

« Het is een gewetenszaak voor ons duchtig door te werken. Weldra zullen zieken aankomen, makkers

uit de loopgrachten, en die hebben het recht te eischen dat bij hun aankomst alles kraaknet en in de puntjes zij. Het is te zien dat we geen ernstige militaire opleiding genoten, de tucht zit niet in ons vergroeid. En tucht moet er zijn! Tucht zal hij, de luitenant, weten te handhaven. Hij zal niet terugdeinzen voor straffen, cachot, politiekamer en arrest staan tot onze beschikking. Welhaast zullen de ziekendiensters toekomen. De toegang tot de barakken waar de dames logeeren zal streng verboden zijn. Wie maar één voet zet op den buitendrempel dier zalen zal zwaar moeten boeten. Geen uitleg, geen verontschuldiging zal aanhoord worden. Den bak in zonder explicatie. — Ook is een peloton karwei-mannen aangekondigd. Bij hun aankomst zullen wij geleidelijk als verplegers moeten optreden. Van den verpleger zijn deze de plichten: slipte gehoorzaamheid aan den dokter, en aan de ziekendienster die hem vertegenwoordigt. Onwil of oneerbiedigheid worden streng gestraft: zes dagen arrest voor de eerste maal. De verpleger is soldaat van tweede klas; of hij vroeger iets anders was, weet het leger niet. De verpleger heeft geen zielezorg waar te nemen. Het is hem streng verboden — zes dagen arrest om te beginnen — eenige zedelijken dwang op een zieke uit te oefenen. Alle godsdienstige propaganda is een aanslag op het geweten, en die wordt gestraft.

Zelfs op die oogenblikken dat de zieke, ijlhoofdig en willoos, zou toegeven half onbewust; geen poging aanwenden! Die zou onverbiddelijk worden gestraft. Dat brengt reclamaties bij vanwege de bloedverwanten, en immer liep zulk onvoorzichtig prosélytisme uit op onherstelbare catastrofes! »

Deze redevoering, zoo delikaat den toehoorders aangepast! heeft ons onzeggelijk goed gedaan — omdat ze ons toeliet een uurtje uit te blazen. Als de luitenant met klinkenden stap is afgetreden, op de hielen gevolgd door zijne hoog-ernstige satellieten, hervatten we gewetensvol onze bezigheid. Om zes uren zoeken we een poel op, in de duinen, om ons af te spoelen; genieten een avondmaal — dat zes maanden onveranderlijk zou blijken: een brok vleesch met gestampte boonen. We brengen nog een bezoekje aan de kapel, weten verder, in het donker, niet waar naar toe, en schuiven dus onder de dekens.

Garçon!

Wat gruwelijk klimaat hier « bachten de kupe »!
We zijn nu half Maart, en nog geen spiertje groen aan de boomen. De wind, die nooit liggen gaat, is tot loeienden storm gezwollen. Het losse zand wervelt in vale hoozen. Tusschen de barakken graaft hij meterdiepe kuilen — dan komen eeuwenoude schelpenlagen bloot; elders werpt hij waarachtige duintjes op. Het asfaltpapier der daken scheurt hij aan flarden; boomen knakt hij als riet. Ter verpoozing striemen ijskoude regens.

Een gedrongen grijs kereltje, met rooden aardbeizeus en strepen op zijn mouw, heeft me teeken gedaan met den vinger en gezegd: « Kom mee, fieù! » Ik antwoord: « Ja, sergeant. » Dat maakt hem woedend. « Ik ben geen sergeant, roept hij, ik ben een premier sergeant-major! » — « Goed zoo, eerste sergeant-majoor » zeg ik daarop. « Hoe? huilt hij nu, gij spot met uw oversten? Als ge mij aanspreekt, moet ge zeggen: premier chef. » — « Met alle plezier, premier chef. Rookt gij ook? » — Met

een sigaret herstel ik mijn onkunde in theorie, en win in den eersten Piet, zooals we weldra zouden zeggen in 't Vlaamsch — in 't Fransch heet dat : « Bidon » — een vriend voor alle tijden.

De eerste Piet leidt me naar het hok, recht tegenover de keuken, waarin ik gisteren schotels heb gewasschen. Hij stoot een deur open en spreekt : « Dit is de Mess der sous-offs. We hebben geen garçon, en kunnen ons toch zelf niet bedienen! Help gij ons tot de karwei-mannen komen. Ge krijgt hetzelfde eten als wij. Maar om zes uren 's morgens moet de kachel aan zijn. Verder moet ge opdienen, afwasschen, vegen en schrobben, proper zijn. 't Is een goed postje! »

Wel ja! nu was ik ten minste van 't kolenvaren af dat nog dagen zou duren. Onder de kille slagregens was dat een prettig baantje! In mijn nieuw verblijf stonden tafels en stoelen : wat zou 't daar een heerlijk brieven-schrijven en brevieren geven... Maar wat zullen de vrienden denken, die me als een held hebben zien optrekken, vernemen ze dat mijn oorlog nu bestaan zal in keukenknecht te spelen! Ik neem me voor, als ik brieven zal schrijven, deze bijzonderheid voorloopig in de schaduw te laten.

De kok is een prachtkerel van een-en-twintig jaar; een Vlaming die als vrijwilliger uit Amerika is overgekomen. Groot en slank; een fijn blank wezen onder

gitzwart haar. Om een zware wonde — hij toont me in zijn dij een zwart litteken als de hap van een hond — die hem den gang bemoeilijkt, moest hij tot den gezondheidsdienst overgaan. Discipline-kamp en gevangenis heeft hij meegemaakt: om opzettelijke ongehoorzaamheid, smaad jegens 't gezag, losbreken uit het cachot, desertie, en schieten op gendarmen. Ik weet niet bij welke gelegenheid hij genade heeft verworven. Overigens een beste kerel. Hij onderricht me nopens uur en tijd van eten halen en opdienen, wijst me potten en pannen aan, en daar ik vóór de onder-officiëren, op mijn eentje moet eten, pikt hij me van 't beste uit dat op zijn reuzenfornuis te kussen en te brabbelen staat.

Mijn tafel staat klaar; de middag toetert. Ik voel me bijna zenuwachtig! Verbeeld je, dat ik onhandig ben met de soepterrine en een klets van dat vette vocht uitgiet over de fantasie-vest van een eersten Chef! De heeren sous-offs treden binnen, nemen plaats. Ik verschijn met mijn witten voorschoot en dien op, zwijgend. De sous-offs praten of ik er niet was. Ze hebben 't over de verwickelingen en moeilijkheden van hun dienst. Ik loer door de deurspleet op het gepaste oogenblik om de eerste portie op te dienen. Doch het hoofd der tafel, een andere premier-chef dan die me aanstelde en nu

niet aanwezig is, roept dat hij wel op tafel zal kloppen. Zonder wederwaardigheden loopt dit eerste diner ten einde. Ik draag zelfs een uitdrukkelijke goedkeuring mee. « Garçon, verklaart de voorzitter, ge hebt er slag van. » Met glorie overdekt — om legerorde-taal te gebruiken — trek ik me in mijn hok terug om af te wasschen. In den namiddag, op bevel van den eersten Piet die overal rondsnuffelt als een speurhond, schuur ik de plinten in den Mess, met zeep en heet water. Een sergeant, die van den hof, zooals ik aan tafel hoorde, is binnengestapt, zit aan tafel te krabbelen en te cijferen en te schrijven. Hij zucht luidruchtige « zut's », bromt een « m.rde », trommelt met de vingertoppen op tafel, pakt als een fabrieksschoorsteen, en nog wil het niet vlotten. Een bekoring — van ijdelheid — bekruipt me. « Ça ne va pas? » waag ik het te vragen. « Geen sikkepit! antwoordt hij, blij wat afleiding te hebben. Ik moet, voor één uur om is, het plan van een bloemetuintje maken met rapport erbij, maar dat is geen kinderspel! » — « Mag ik eens kijken? » Ik treed nader, beschouw zijn vormeloos ontwerp, luister naar wat hij voorleest. Me teenenmale vergetend, zet ik me aan zijn zij, neem hem de pen af, lijn, onder zijn ongeloovige blikken, een plannetje uit, het pandhofje van Sint-Truiden, schrijf een niet-onaardigen uitleg er neven. « Jij hebt zeker op de Universiteit gelegen! » roept hij uit, verstoord bijna. — Och neen,

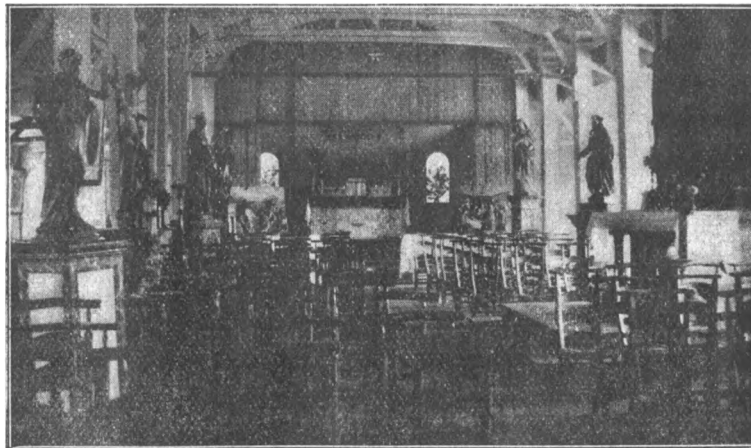
antwoord ik, ik was maar professor in Grieksch, Latijn en eenige andere vakken.

Als ik het avondeten opdien, houdt het hoofd der tafel een speech, waarbij hij zijn spijt, en dien der andere sous-offs uitdrukt, zulk geleerd man — « un savant! » — tot tafeldienaar te hebben. Hunne schuld is het niet. In 't leger gaat dat nu eenmaal zoo. Hij zal me niet meer garçon heeten, doch me bij mijn naam noemen... Zóó had ik het wel niet bedoeld! Ik antwoord, berouwvol schier, dat het er weinig op aankomt wát men doet, als men zijn man maar staat; — en dat het een genoeg is beleefde menschen te helpen.

Ondanks mijn mooie woorden, wanneer ik 's avonds mijn bezoek doe aan het heilig Sacrament — achter de raampjes gloeit de westerhemel rood, en purpergevederde wolken drijven af naar zee — komt een groote weemoed over me, en onverwacht heb ik geschreid, even maar, omdat ik mijn oorlog zóóveel schooner had gedroomd!

Een tiental dagen heb ik mijn garçonpostje waargenomen, en 't waren de kwaadste van den oorlog niet. De sous-offs bleven betamelijk, de goede moordenaar uit de keuken schonk mij al zijn sympathie — mistgaders de beste proeven zijner kookkunst. Terwijl de andere pastors, zwart als duivels, in de kolen wroetten, of door weer en wind den kruiwagen stootten en den bezem hanteerden, sleet ik vredige stonden bij mijn ronkend

kacheltje. En menig makker achtte 't niet beneden zijn waardigheid steeds aan mijn deur te kloppen, om de aalmoes van een teug melk, een dikbesmeerde boterham, of een overgebleven biefstukje.

Kapel van Cabour.

Front-Attracties.

Vóór we zelf deelmaakten van 't leger, lazen we gretig de dagbladen. Welke gesprekken werden er gevoerd, in 't bezette gebied, tenzij over Oost- en Westfront, terugtrekken der Russen, aanval der Engelschen, offensief van de Franschen? Sedert we Cabour bewonen, lezen we geen kranten meer. Over dag geen tijd. 's Avonds geen lust. We weten toch wel ongeveer wat er omgaat: de sergeant-brievendrager die, als we 's middags met ons kommetje, in lange rij vóór den soepketel, op onzen pottelpeel vetlig water wachten, de correspondentie uitdeelt, verkondigt geregeld de successen der Verbondenen. 's Avonds, als ieder, op 't voeteind van zijn bed zittend, een laatste pijp rookt, ontvangen we 't bezoek van onzen Heer Aalmoezenier, die ons meer secure nieuwstijdingen brengt. We hooren van den grooten terugtocht der Duitschers op St-Quentin; van hulp der Portugeezen; hoe de Belgen weldra zullen ingrijpen, en dat binnen drie maanden Brussel wordt bevrijd. Doch de koortsige

belangstelling van vroeger is er niet meer; onze geest staat op meer onmiddellijke, nabije, kommernissen en verlangens.

Het eerste peloton ziekendiensters is aangekomen, uit de hospitalen van Kales en Londen. We lagen dien avond al te bed, toen we opgevorderd werden om de kisten en koffers dier dames af te laden en naar heur slaapkamertjes te versjouwen.

Een zonnigen middag staan ook de langverwachte karwei-mannen daar. Ze dragen de oude tenue, lijken bultig en misvormd van wat ze op rug en schouders torsen. In die roode, zweetende wezens herkennen we menig gelaat uit Auvours. Een groep schoolmeesters, die even als wij het verplegersambt zullen uitoefenen, is kenbaar aan bril of neusnijper, een min verwezen blik, fijnere trekken en verzorgder knevels.

De lucht nooit zonder drakenballons noch vliegtuigen te zien, geen uur te weten zonder de doffe rumoeren van een gevecht — dat had ons in deze streken getroffen. Den avond zelve van hun aankomst zouden de nieuwen een voorproefje krijgen der eigenlijke front-attracties.

We maakten aanstalten om ons uit te kleeden, toen uit de verte een dommelend gedonder aangroeide als van een onweer. We luisteren, verroeren niet meer. En juist in die ademlooze stilte knettert een vreeselijke slag,

vlak nabij. Soepketels en helmen rammelen van de rekken ten gronde. Het licht gaat uit. Een schijn als van weerlicht aan de pekzwarte ruiten, nog een slag, en nog een. Men hoort er die haastig onder de dekens wroetelen, anderen blijken onder hun bed te kruipen. Nog grommen de frontbatterijen dof, hun woelig gezwoeg doet denken aan een gewond monster dat loeit en kreunt, dat stampet en stoot om overeind te geraken. De kanonnen rond het hospitaal treden in volle werking. Hun bliksem vlamt rusteloos en hun slagen ratelen. De luchtverplaatsing treft ons als een vlakke handslag op de borst. Zeventien lichtbundels tellen we, zoekstralen die den hemel vegen. De lucht hangt besterreld van losbarstende shrapnels, het regent ijzer: de scherpe scherven suizen zwakjes neder, ritselen door de boomen, slaan met een plofje in den grond. Drie vliegtuigen, der onzen, steigeren op in driftig geronk; ze dragen kleurlantarens op de vleugels, reppen zich naar 't Zuiden. En reeds grommen de Duitschers boven ons hoofd. Als druppelen eener vuurfontein spuiten gloeiende kogels uit machinegeweren. In de hooge duisternis is nu iets heerlijks ontbloeid: lichtballen zijn geluidloos ontploft, zijgen in tragen boog, blijven minuten lang in blanken halo hangen als vreemde sterrenbeelden. Aldoor gonzen de Duitschers over. Drie slagen, als die der dikke trom in een orkest, dreunen dat de bodem daveret: drie luchttorpedos die onze blaffende batterijen

den kop willen inslaan. Langs een zwarten boschwand stonden koepels van vonken en vlammen gerezen. Plots verschijnt, in de lichtbaan van een zoeklicht, een zilveren vlinder: één Duitsch vliegtuig is gesnapt. Als reuzenarmen zwaaien naar dat punt de andere speurstralen over. Een tweede libellule geraakt in den dag. Ze tuimelen nu beiden omlaag, zwirrelen neer als dorre blaren van een boom, verdwijnen, worden weerom opgevangen.

Nu stijgen ze loodrecht, om te ontkomen aan de vuurwolk der springende granaten. We roepen en tieren, meenen elk oogenblik een tuig in stukken te zien vliegen. Maar neen, de Duitsche escadrille is ons spervuur door. Onze kanonnen vuren hun laatste schot, de vlugge stralen gaan liggen. En boven Duinkerken, waarrond het afweergeschut een ware veldslag begint, slaat het donker gebons der geworpen bommen...

Om negen uren is dit helsch geraas begonnen; om drie uren in den morgen, na rusteloozen af- en terugtocht der aanvallers, treedt een betrekkelijke stilte in. En dat zou zoo, bijna elken nacht, herbeginnen.

Verpleger.

Dien namiddag stonden we de kapel-barak uit te schuren, toen de eeuwig glimlachende sergeant-majoor van 't « bureau des soins » in het deurgat verscheen. Hij naderde tot den boord der zeepwaterplassen die we verbreidden, en riep tot ons ploegje dat daar barvoets doorslibberde : « Een nieuwe zaal, nummer zestien, wordt geopend, voor gevallen van besmettelijke ziekten. Een verpleger wordt gevraagd. Wie uwer wil meekomen? » We waren een lustig troepje bijeen ; niemand bleek geneigd die plezierige schuurpartij te staken. Aan dat oogenblik besluiteloosheid meende ik een eind te moeten stellen met mij aan te bieden.

De bewuste zaal stond het laatste van allen. Ze had dit opmerkelijks, door beschotten van eternit in vier kamers verdeeld te zijn — elk voor een bijzondere ziekte. Van op den drempel van 16 A week een helder vergezicht open over lage duintjes, enkele hoeven langs een zandweg, en de blauwe verten van het blakke akker- en weiland

naar den Yser toe. De sergeant vertrouwde me den sleutel, toonde me de naakte kamer met zes bedden. « Zorg onmiddellijk voor water, vuur, lijnwaad en keukengerief. De eerste zieke is aangekondigd en kan elk oogenblik komen. » Er viel aanstonds te draven naar magazijnen en bureelen. Om kolen, tassen, potten en pannen, hemden en lakens moest ik hier een briefje halen, het ginds laten afteekenen, het verder nog eens laten viseeren. Na een uur of twee had ik een hoop huisraad bijeen, en ik stond in het vulkacheltje te koteren toen mijn verpleegster binnenkwam. Het was een nog jonge dame — negen en twintig jaren oud, en gehuwd, zooals ik later vernam. Ze droeg het reglementair grijs-blauw katoenen kleedje; hooge witte kousen en lage witte schoentjes; den witten hoofdsluier waaronder, om het voorhoofd, een kunstige wanorde van blonde krullen. Haar gelaat was merkwaardig hierdoor, dat zijn natuurlijke kleur onder een dichte laag wit poeder schuil ging, partikulariteit die haar in het Fransch, bij de officieren, den voornamen bijnaam van Madame Blanc-mat; in het Vlaamsch, bij sommige harer gezellinnen, den min-eerbiedigen van Bloemzak verwerven zou.

« Welhoe, sprak ze, er is hier nog niets gedaan? En ik die me verbeeldde den zieke aanstonds te doen binnenbrengen! Ge zult u moeten haasten, « mon petit », uw beenen insmeeren! Aanstonds komt de kolonel. En

hoe vuil is al dat gerief: de tassen zijn zwart van stof! Mon Dieu! dat gaat hier nooit klaar komen. En ik die zoo van zindelijkheid hou! Baôske — ging ze plots in 't Vlaamsch voort — dat zulde ondervinden, dadde 'k ik veur de propertaat zaan! Kom, gauw die kommen en pinten gewasschen, ik zal u helpen en, voor dezen keer, afdrogen. » Met een kilometertje over de passerellen af te rennen slaagde ik erin een kruik heet water te veroveren, en weldra stond ik, over een lagen stoel gebogen — een tafel waren we nog niet rijk — pinten te spoelen. Mijn onevenwichtige houding stak me een ondragelijke pijn in de lenden: ik was genoodzaakt op mijn knieën te gaan zitten. Madame was ook moe en zette zich tegenover me op een bankje. Ik had haar de gewasschen kommetjes maar over te reiken.

Of we nu, ik voor mijn spoelkom geknield, en de nette wit-en-blauwe dame tegenover me hurkend, een groep vormden van skulptureele of andere schoonheid — Herkules bij Omphale? — weet ik niet. Maar wie dit tafereeltje had kunnen vergelijken met mijn eigen vroeger verbeeldingen, die zou een sprekend contrast tusschen die twee tegenhangers bemerkt hebben... Het spoelen gedaan, houdt Madame een vluchtige inspectie. Het linoleum op den plankenvloer is bruinzwart, met gebrande potranden en spatkladden van bijtende vochten. « Dat moet glimmend rood worden, sprak ze, met een hand-

borstel en sodawater afgeschuurd. » Een kraan, in afwachting dat de waterleiding zou voltooid worden, stak al, bronsgroen, uit den wand. « Het koper moet bij mij blinken als goud », verklaarde ze. Achter een wit linnen voorhang staat een zinken badkuip, grauwwart; vette randen teekenen vroegere waterstanden af. « En dat hier, mon ami, zal u *huile de bras* kosten : mijn bad moet glanzen als een spiegel! »

Getrappel en voetengestommel op het latten gaanpad langs de barak. Op een berrie wordt onze zieke, in een deken gewikkeld, binnengedragen. De karweimannen zetten hun vracht op den grond; we slaan de deken af, steken een hand toe, tillen den zieke met kleeren en schoenen en al, op bed.

Niet-besmettelijke zieken werden in de ontvangstzaal ontkleed en gewasschen; wij echter kregen onze patiënten thuis zooals ze uit loopgraven of kantonnement kwamen : met hun slijk en hun ongedierte. De kleeren moesten naar den ontsmettingsdienst, de zieke 't bad in. Dit laatste beduidde, twintig emmers water halen uit een plas in de duinen, en nog een tiental kruiken kokend water uit keuken of waschhuis. Dan kwam de dokter, met gedrukte invullings-stukken gewapend, zich naast den zieke neerzetten. Die moest dan zijn naam, regiment, adres in bezet gebied, godsdienst, vroegere kwalen en huidige ziektesymtomen opgeven. De hoofd-

dokter, die den rang van kolonel had, deed een onderzoek op zijn beurt, schreef geneesmiddelen voor en de aan te wenden zorgen.

Met de waterkruik aan den vijver.

Michel, zoo heette onze eersteling, werd bevonden een aanstekelijke geelzucht te hebben opgedaan, benevens een koude op de longen, en de loopgraafkramp — een

onlangs ontdekte kwaal — in de beenen. Aan den avond lag hij, frisch gewasschen, de kuiten in watte, de romp in heete compressen, een koel verband om het hoofd, naar de zoldering te staren. Michel, als vele Vlaamsche jongens, was weinig van zeggen. Hij liet zich behandelen en verwindelen als een kind. Ik vroeg hem of hij veel pijn had. Hij wenkte van neen. Of hij blij was in een goed bed te liggen? — « Niks boven de Kompanie, de vrienden, » verklaarde hij.

Madame had zich vreeselijk opgewonden bij al dat werk. Zij beleed me tot nog toe enkel gewonden, geen zieken verzorgd te hebben. Ze vroeg me wat dat voor iets was, dien périscopie waarnaar de kolonel had gevraagd. « Stéthoscope! » verbeterde ik behoedzaam. Madame eindigde met te verklaren dat ze « effenaf kapot was! »

Nu acht ik het noodzakelijk, om het geschiedkundig belang dezer gegevens, de dagorde van een militair verpleger te boeken. De menschen worden toch niet wijzer; binnen ettelijke jaren zullen eenigen het voordeelig, anderen het roemrijk vinden een nieuwen frisschen, vroolijken oorlog aan te gaan. Dan zal een aspirant-brankardier me wellicht dank weten om de vóórlichting tot zijn ambt die ik hier ten beste geef.

Dagen.

Om half zes 's morgens wordt het opstaan geblazen. De klaroener, die in het eerste bed bij de deur slaapt, wordt wakker geschud door een nachtwaker. Hij springt, in zijn onderbrœk, op den drempel, stoot met bolle wangen de strenge réveiltonen in den koelen morgen-nevel die blauw onder de boomen hangt, watert langs den deurstijl weg, kruipt weer vlug onder de dekens.

Niemand heeft zich aan zijn signaal gestoord. Daarom stapt, tien minuten later, een sergeant binnen, de « boe » genaamd. Die stampst tegen de bedden, rukt hier en daar een deken af, herhaalt telkenmaal een blaffend « debout ». Wij, « pasters », wonen dit tooneeltje gewoonlijk niet bij. We houden er een wekker op na om vroeger te kunnen opstaan en Mis te lezen. De Trappisten zijn te been om half vijf; de overigen omstreeks vijf uren. Zonder gerucht noch gepraat kleeden we ons aan en spoeden naar de kapel. Een waschgelegenheden voor 't personeel bestaat niet: later in den

dag bezorgt men zich die weelde waar men kan. Bureau-mannen en andere embusqués bezitten een waschkom en maken langwijlig toilet, buiten langs de barak; karweilieden zoeken een poel op in bosch en duin, ziekendieners vinden een vrij oogenblik voor abluties tegen den middag, in hun zaal.

Dank aan onzen koster Maréchal, mijn onafscheidbare vriend en *poteau*, streefde onze feestzaal-kapel de best-voorzienne parochiekerken nabij. Hij had het noodige weten te verzamelen om wel zeven altaren op te richten. In 't begin ging het nog wat op zijn Auvours': de schamele Requiems, vaak zonder misdienaar. Mettertijd erfden we van verwoeste kerken en gevluchte pastoors; we kregen kandelaars en kruisbeelden uit Ieperen, gewaden uit Oostduinkerken, missaalboeken uit Dixmuiden, heiligen-beelden en tapijten uit andere frontdorpen, en toelage van 't goevernement.

Om zes uren nieuw getoeter: 't ontbijt. Karweiers slepen uit de « dépense » manden met brood aan, uit de keuken den koffie-cylinder. We worden begiftigd met een half wittebrood en twintig grammen boter; we vangen een liter zwarte koffie op in kom of veldflesch. Om kwart na zes de zaal in. Daar verneemt men van den nachtwaker, die ongeduldig, huiverig in zijn kapotjas gehuld, met gezwollen oogen in het goor en verouderd gelaat, op den uitkijk staat, wat kan voorgevallen zijn

tijdens den nacht. Reeds heeft een nieuw signaal geklonken: brood en koffie halen voor de zieken die zulks mogen gebruiken. In de zaal terug, bevindt men of de waker een fatsoenlijke kerel of een *sale type* is geweest. In dit laatste geval heeft hij onfeilbaar de kachel laten uitgaan, asschen over den vloer gestort, de bedpannen opgestapeld zonder ze te reinigen, suiker van de zieken gestolen, zuiveren alcohol gedronken, en de blinden niet opengeschoven. Dus gauw het vuur verzorgd, gekeerd en geschrobd. Kolen bijgesleept, waartoe het signaal, een allerliefst deuntje, rond half acht wordt geblazen. Over de passerellen komen de ziekendiensters aangestapt bij groepjes van twee en drie, nog wat talmend en kakelend aan de kruispaden. Heeft mijn Madame zich verslapen, wat menschelijk is, dan houdt ze geen officiëlen intocht langs den lattenwegel — die wordt bestreken door het venster van den kolonel, als door 't schietgat van een vijandelijk fort — doch baggert door de losse zanden achter de barakken om.

De intrede der ziekendienster is een oogenblik van gewichtige psychologische observatie. Als ze op tijd is, glimlacht, « *bonjour, mon père* » zegt — een gezellin, kosterdochter, heeft haar doen opmerken dat « *baôske* » mijn eigenlijke titel niet is — dan zal het den ganschen dag uitmuntend weder zijn: zonnig, windstil, met normale atmosferische drukking over heel westelijk Europa.

Doch duikt Madame op uit de duinboschjes, kijkt ze zuur, antwoordt ze op mijn morgengroet met een : « Wat? nog aan 't schrobben? Hoe kan ik nu mijn werk beginnen? Ge zijt te laat opgestaan? Ik moet zeker weer observaties naar mijn ooren krijgen van den kolonel! Ge zoudt zeker graag hebben dat ze me hier buitensmijten! Maar ge zult leeren de bedden maken in mijn plaats! » Als zóó de troonrede luidt mijner zwaargepoederde meesteres, dan wijst de barometer : Overdekte lucht. Zware stoornis tot over de Orkaden en IJsland. Vooruitzichten : Storm en slagregens. Op zulk een dag is 't onmogelijk iets goeds te verrichten. Mijn toornende dame vindt dat ik met alles te laat kom, wanhopig langzaam ben, ongelooflijk onhandig.

Mijn onverstoorbare kalmte — een zieke verzekert me dat ik geduld heb voor honderd duizend man — maakt haar razend. En ook haar werk schiet niet op. Ze breekt een koortsmetertje; een pasgelegd verband glijdt af; op de witte bedsprei stort ze iodetinctuur; — en eensklaps laat ze liggen wat ligt, snelt het keukenhokje in, zet zich op onzen eenigen stoel te weenen. Dan knippen de zieken een oogje naar mij, « z' heeft het weer vaste! » fluistert een reusachtig kanonnier die van den typhus betert. Ik ruim zelf den boel wat op, Madame haalt zakspiegeltje en poederdoos te voorschijn, riekt aan een harer kristallen reukfleschjes,

en er heerscht weer een betrekkelijke kalmte in onzen sektor.

Aanvankelijk wist mijn onervarenheid niet waaraan zulke buien te wijten. Met verloop van tijd achterhaalde ik dat ze uit echtelijk verdriet voortspuiten. De gemaal mijner dame, een schitterend onderofficier scheen in het stadje van Frankrijk waar hij krijgstuig bewaakte, den tijd niet te vinden de brieven zijner légitime te beantwoorden. Andere malen bleek zijn literatuur van alle hartstochtelijke ontboezemingen ontbloot. En wijl hij daarginder zat hoog en droog, vielen mij de liefelikheden te beurt die voor hem bestemd waren. — « 't Is een wreede tijd als de oorlog woedt... » heeft de dichter gezongen!

Ondertusschen heeft al lang een nieuw signaal geklonken: om acht uren moeten we melk halen. Dat gaat niet zonder langen tijd, in regen en wind, aan de keukendeur te wachten: melk is een ongedurig iets dat of niet koken wil, of aanbrandt, of zuur is geworden. Bij mijn weerkomst word ik natuurlijk beschuldigd in het bosch gewandeld te hebben om pijpen te rooken. Gelukkig dat de dokter in de zaal staat, een charmante jonge man die me als zijn gelijke behandelt en 't vermetel oordeel der « patronne » wijzigt. Ook de kolonel verschijnt in het deurgat, gevolgd door zijn schaduw, de glimlachende man van het *bureau des soins*. Die heeft

op te teekenen wat nieuw regiem de hoofddokter voor onze hersenkoorts- en typhuslijders zal voorschrijven. De kolonel is een zeer streng man, voor de zieken vriendelijk. Al telt het hospitaal er zes honderd, toch gaat geen dag voorbij of hij bezoekt ze allemaal, en een voor een — nooit gejaagd, nooit verstrooid. « *Quatre lait*, beveelt hij, *une compote, trois riz*. » En als een echo herhaalt de krabbelende chef, met zijn glimlach die ook wel een grijns gelijkt: « *Quatre lait, une compote, trois riz!* » Zoolang de kolonel in de zaal verblijft, mag niemand roeren, niemand spreken. Het bestaan der brankardiers schijnt hij niet te vermoeden, tenzij ze een fout begingen. Dan doet hij ze in den grond zinken met zijn stalen blik en zijn vlijmend woord. De zieken-dienststers beven voor hem. Beleefd doch onverbiddelijk, in tegenwoordigheid van zieken en personeel, berispt hij ze met duidelijk-afgebeten woord over de minste nalatigheid.

Tijdens dit bezoek is een blad beschreven, de « *feuille de prescriptions* », waarmee ik naar de apotheek loop. Wat dringend is zullen ze me terstond bereiden, de rest haal ik den achtermiddag. Aan de toonbank der apotheek treft men vrienden uit andere zalen. Ieder geeft verslag over zijn werk, zijn weervaren met « *la mienne* »; of we luisteren naar den pillendraaier die den tijd vindt de gazet te lezen, en ons op de hoogte houdt der krijgs-

bedrijven. Gewoonlijk wordt hem maar dit ééne gevraagd Loopt het op een einde, ja of neen?

Staat de apotheekskommandant achter de toonbank, dan moeten de geestelijken den lof van, en een opwekking tot, den echtelijken staat aanhooren. Hij beweert dat het kerkelijk recht in dien zin zal gewijzigd worden. Hij hoopt wel dat geen onzer zoo naïef zal zijn de herwonnen vrijheid weerom prijs te geven, en na den oorlog zijn klooster zal opzoeken. Daar hij zelf een oude jonkman is, en wij de schoone kunne uit dagelijkschen omgang leeren kennen, preekt hij onherroepelijk in de woestijn.

Terwijl ik, handen en zakken vol doozen en fleschjes, kortheidshalve achter de barakken door het zand loop, zie ik aan het open luik waardoor men vuilnis en afval stort, het rijzig bovenlijf van schoolmeester Amaat. Hij weent dat de tranen hem aan den knevel hangen. « Slecht nieuws gekregen? » vraag ik meewarig. « Neen, snikt hij heftig, maar 't is mijn infirmière, de barones, ze doet me den duivel aan! gansch den dag! » « Sla ze dood! » roep ik hem toe. De tijd ontbreekt me tot langer troostredenen.

Om half twaalf komt de processie langs. Een lange stoet mannen, zooals maagdekens haar kruisbeelden en lammekes op zijden draagkussens, heffen vóór de borst vleeschschalen, sauspannen, broodbakken en bierkruiken. Een sergeant leidt de voorsten aan, die den dampenden

soepketel torsen. Ik sta op den drempel — in de besmette kamers heeft niemand toegang — met een stel borden en kommen. De rantsoenen binnengedragen, draaf ik naar de keuken om bijzondere toespijzen zooals rijst en appelmoes. Het toetert voor ons middagmaal. De lange grijze bloeze uitgespeeld, handen gewasschen en 't gezicht — als er tijd is — dan per looppas naar de eetzaal.

't Gebeurt wel dat de vloer daar geschuurd is. Dan staat de eerste Piet aan den ingang om ons te verwittigen : voeten uitkloppen, er werd geschuurd.

Zóó echter drukt hij zich niet uit. Hij roept : *Tapez vos pieds dehors! c'est frotté!* » Een klein honderd man staan in ordelijke rijen bij soep- en vleeschketel. Het zou lang duren eer ik aan de beurt kom. Doch geen nood : de vriend, de trouwe *poteau* is op zijn post. Hij staat bij de eersten en zal de porties nemen voor zijn kameraad. Ieder groepje heeft zoo wat zijn vaste plaats. Schoolmeesters, karweiers, bureauhelpers, pastoors bijeen. We verorberen, uitgehongerd, en moe met de ellebogen over tafel liggend, een kommetje soep; duwen de « bidoche » ofte soepvleesch met een snee droog brood naar binnen. Voor dessert is de facteur met de brieven binnengekomen. Met gejuich en voetgetrappel wordt hij begroet. Een brief, van wie of van waar dan ook, is het opperste geluk voor den soldaat. Een pakje doet gansch de tafel jubelen, want niemand denkt er aan die

goede dingen uit Frankrijk of Engeland, door familie of « marraines » overgezonden, voor zich alleen te houden. Gezamenlijk wordt daarvan gekermist. De briefomslagen liggen koortsachtig afgescheurd, goed nieuws wordt medegedeeld, vermakelijke brokken voorgelezen. Wij geestelijken houden er geen oorlogsmeter op na, wat niet belet dat we onder uitgewekene families onzer streek edelmoedige vrienden hebben. « De naaste week krijg ik een pakje uit Londen! » roept mijn gebuur Geukens, met een blos van verrassing. Voor Maréchal is een braadworst onderweg en een pond geitekaas. Ik verwacht lekkernijen uit Glasgow, schrijffgerief uit Gainsborough; Sheffield zorgt voor rookwaren en Forest-Gate voor mooie boeken. De Trappisten, werkelijk der wereld afgestorven, ontvangen bollen kaas van den Mont-des-Cats, hun abdij.

Is de post mager geweest, of niet toegekomen, dan loopt de conversatie onveranderlijk over de zaal: grappen met de zieken, standjes van den dokter, zuurzoete explicatie met de juffers. De lange Hauspie, de kaalhoofdige, volbaardige Constantinopolitaansche missionnaris, siddert bij de gedachte dat hij met een dame als zijn infirmière voor 't leven zou verbonden zijn. « Ze ratelt als een mitrailleuse, verzekert hij, geeft tien tegenstrijdige bevelen in een minuut, doet me draaien als een tol! » Anderen, bevoorrechten des hemels, laten zich met louter lof uit

over hun vrouwelijke kapteins. — Wanneer er rantsoenen vleesch of soep zijn overgebleven, schreeuwt de ketelbewaker eensklaps « Rabiot! » Met tientallen springen mannen over de banken en rennen om een supplement.

Vaak zorgt een groep karweimannen voor tafelmuziek: ze slaan met hun lepel op de borden, stampen met de voeten en tieren de Madelon. Om half een wandelen we terug naar de zaal.

Over den achtermiddag, hoef ik niet uit te weiden: al de uren zijn gevuld met dezelfde bezigheden als 's morgens: nog schotelen, nog bedpannen, nog kolen, en melk, en remedies, en serums; vuil lijnwaad tellen en wegdragen, bezoedelde matrassen naar de verre desinfectiebarak sjouwen; een zieke verdragen, een nieuwe ontvangen. Nog doktersbezoek en nog proviandprocessie. Er zijn namiddagen voor inspectie, voor theorie, voor vensterwasschen, schoorsteenvegen en brandweeroefening. Om zes uren komt de nachtwacht aangestapt, uitgerust, met veldflesch, knapzak, kapot en deken, als voor een overwintering op Spitzberg. Men geeft hem eenige wenken nopens de zwaarste zieken, nopens het vuur en het licht. Om half zeven, met een vergeeflijk gevoel van verlossing, zakken we af naar de eetzaal, waar ons wacht het onveranderlijk menu: soepevleesch met gestampte boonen, het eeuwige gewapend beton.

Bezoek.

« De Koningin komt! »

Het was de eerste maal dat die mare door ons hospitaal liep. De karweimannen kwamen in rep en roer. Al de passerellen moesten schoongeveegd. Waar tusschen de latten leemten gaapten — daar menig wit hoog hieltje, afgekraakt, was blijven in haperen — werden in der haast nieuwe eindjes hout bijgeslagen.

De zeewind, zijn ondelgbaar instinkt getrouw, had tusschen de barakken kuilen gewroet en duinruggetjes opgeworpen: zijn misdrijven werden met spade en hark weggewerkt. Achter de zalen werden de vuilnisbakken geledigd, het omliggend terrein met asschen en verschen kloorkalk bestrooid. In de lazaretten gaf het een wrijven en afstoffen van belang; verpleegsters, in haar angst niet klaar te komen, gingen zoo ver zelve den vaagborstel ter hand te nemen.

De zieken kwamen insgelijks zenuwachtig. Ze wilden wel den schijn bewaren, onze brave jassen, of ze vol-

komen koel bleven; ze beweerden wel « dat het hen djuust eender was, of de koningin kwam of dat ze daar bleef » en dat het de koningin niet was die beletten zou « dat ze weerom naar de front zouden gestampt worden » : ze deden me moeilijke momenten beleven. De eene verlangde helderder lakens; De Vlieger hilde om een verschen pijama; driemaal achter elkaar moest ik naar den coiffeur loopen — die zich, naar zijn loffelijke gewoonte, niet liet zien. Dan haalden ze al sakkerend een spiegelscherf en een scheermes onder hun matras uit, en begonnen een gejaagd, en toch langwijlig, toilet.

Mijn bazin stond natuurlijk onder hooge spanning. In de duinen was ze een bundel anonyme kruiden gaan uittrekken die voor bloemen konden doorgaan. Uit haar eigen slaapsalet had ze tafelkleedjes en kleurlapjes bijgehaald om het niet-smettelooze blad der nachttafeltjes te dekken. Met ether en ammoniak had ik de ruiten moeten afwrijven. Over de badkuip, waarin voor een uurtje de vreemdsoortigste rommel dekking had gezocht, wierp ze haar eigen bloemige bedsprei.

Met al die herrie had de juffrouw haast haar eigen opschik vergeten. Terwijl ik op den uitkijk zou staan om de hooge Bezoekster tijdig aan te melden, sloot zij zich even op in 't apotheekje om het poederkwastje te hanteeren, en haar katoenen sluier tegen een zijden te verwisselen.

Om iedereen 't zijne te geven : ik ook had het noodig geacht mijn baard op zijn Nazareërs in twee punten te knippen, mijn hoofd met Opodeldokbalsem te wasschen, mijn brilrand met sidol op te wrijven. In een witte blouse, en met dito voorschoot nog pas uit de plooi, wandelde ik plechtstatig over de latpaden.

De koningin bezocht zaal dertien. Aan de deur wachtte een gendarm met de vorstelijke geschenken : voor iederen zieke een pakje chocolade en een doos sigaretten. Nog andere verplegers, al even gewetensvol geboend en gestreken, slopen in de buurt. We plaagden den braven P(iotten)-P(akker) met vragen of wij ook een cadeau zouden oploopen : ten antwoord gooide hij ons met leege doozen na. Van verre waagden we, door de open deuren, een blik in de zaal. We konden onderscheiden hoe de koningin, in licht grijs kleed en met een zeer eenvoudig hoedje, door den kolonel, pet in de hand, van bed tot bed werd geleid. De koningin gaf de mannen de hand, praatte een poos, bood een pakje en schreed verder.

« Madame! de koningin is in zaal vijftien! »

De vrees dat de besmetten zouden ter zij gelaten worden was ongegrond gebleken. Met zevenmijlen laarzen kwam onze dokter aangehold om ons officieel te verwittigen. Over het zaaltje — zijn zaaltje — drukte hij zijn voldoening uit. De bedden spierwit, de nachttafeltjes bont

van bloemen, de zieken half opzittend tegen het hoofdeind — met blanke handen, gezuiverde nagels, beschaafde koppen. Zenuwachtig tripte Madame over en weer. Al driemaal had ik haar gerustgesteld nopens den onberispelijken plooi van haar « vool », het klassieke der « *révérence* » die zij bij voorbaat beproefde. Om niet in 't gedrang te geraken, had ik, bedeesd, post gevat in een hoek. Ik voelde me niks op mijn gemak. Pater Kristophe, bij mijn aankomst in Engeland, had het koninklijk paar een kalligrafisch afschrift, met portret des schrijvers, opgezonden van « België's Kruisweg » en « l'Attente ». De Sekretaris van 't Hof, had op die hulde een zeer vlelend — ook wel zeer banaal — woordje weergeschreven. Verbeeld je nu eens, verontruste ik me dat de koningin me herkent!

Voetgetrappel op het plankier. « *Une chambre d'isolement pour diphtérie* » zegt de bas van den kolonel. Onze dokter is eerst van allen binnengestapt. Hij ziet me, en met gebiedend gebaar: « Gij, de keuken in! » *Adieu veau, vache, cochon, couvée!* Met mijn assyrischen baard, stralenden bril en gewafelden voorschoot, vind ik me teruggedreven op mijn vroeger stelling.

Ik had me voorgenomen over dit koninklijk bezoek een zeer interessanten brief naar huis te schrijven: om toch iets te zien, laat ik de deur der keuken op een kier. Ik kan echter niets ontwaren dan het voeteind van

twee bedden en den rug van den kolonel. Ik hoor hem de ziekten voorstellen — want voor den kolonel is een man een ziekte : *Angine de Vincent... Sa Majesté remarquera cet érythème polymorphe...* Bij 't heengaan werpt de koningin onverhoeds een blik door den kier, glimlacht, misschien, groet me, misschien... 't Is alles. Weg is ze.

Madame treedt meesmuilend mijn hokje binnen. « Geen complimentje voor mijn zaal! niets dan een hoofdknik! » Ik vind geen woorden om haar te troosten, daar ik niet weet welke lucht-kasteelen zij had gebouwd. De jassen zijn in hun schik. Ze toonen elkaar hun geschenken. « De keunegin, juicht De Vlieger, vroeg me hoe lang ik al op de front was! Misschien krijg ik nu een goed plaatsje achteruit! » Mijn vriend Louis Somers, brave Limburgsche jongen, geeft lucht aan heldhafter gevoelens : hij zou onmiddelijk naar de vuurlijn terugwillen, om voor de Koningin zijn leven te geven.

Nog vele andere bezoeken heeft de Koningin, en ook de Koning, ons gebracht, tot groot genoegen der zieken. Ik heb dan telkens dat vrij half uurtje benuttigd om achter de barak een pijp te rooken.

De zieken.

Dat waren allen frontmannen, en zulke beste kerels, dat ze me ruimschoots troostten over de Aprilsche grillen onzer Madame:

Bij hun aankomst hadden velen de dood op het lijf: 't waren alleen maar de *carottiers*, die middel vonden, voor een verkoudheid of een buikkrimpje, van 't front weg te geraken. De eerste dagen vertoonden ze een roerende lijdzaamheid. Ze vroegen niets; ze dronken als men hun het glas aan de lippen zette, ze lieten zich wasschen en windelen en wentelen als kleine kinderen. De grootste pijn en ongemakkelijkheid over, begonnen ze aan verveling te lijden. 't Was hier alles zoo vreemd, en zoo stil, en zindelijk; en waar mocht de « Kompanie » nu wel liggen; en wat vertelden de makkers ginder; wie zou de vierde man bij 't kaartspel zijn? Dit was de periode dat ze met de deken over hun ooren, en de oogen dicht, uren lang te soezen lagen en te droomen. Tegenover de verpleegster gevoelden zij zich nog zéér

verlegen. Ze onthutste hen, die nette dame die Fransch sprak, een hagelwit boordje en dito manchetten droeg, hen « mon petit » heette, — en in het toedienen harer zorgen zoo weinig rekening hield met het natuurlijk schaamte-gevoel harer patiënten.

Eenmaal aan dat alles gewend, begonnen onze jassen een verig bed, een kommetje warme melk met suiker, een stipte bediening na behagelijke rustpoozen, op prijs te stellen. Ze keken eens om naar hun beddegebuur. De eerste vraag was onveranderlijk: « Van 't hoeveelste zijt ge? » Dan kwamen lange verhalen — wel wat aangedikt — over « assauts » en bombardementen; klachten en lofredenen over sergeant en officier. Was ik, de « broeder », tusschen de bedden bezig, dan vlotte 't vertellen zoo niet — omdat ze beleefdheidshalve de tallooze g.. verdommes wilden inslikken die hunne beweringen den noodigen nadruk moesten bijzetten.

Ik heb altoos de rasse verboedering bewonderd die onder de zieken tot stand kwam. Lagen Waal en Vlaming naast malkaer, dan kwam de eerste met brokken West-Vlaamsch te voorschijn in de kantonnementen opgeraapt; de tweede radbraakte een Waalschgetint Fransch.

Geraakten ze aan de beterhand, dan drong hun ingeboren luimigheid naar boven. Den dokter en de ziekendienstster wat op de mouw spelden was hun grootste

genoegen. Ze moesten nu zelf hun drankjes innemen, en gorgelen, en inhalaties doen. Dat vonden ze overbodig. Ze goten een gepaste hoeveelheid van de medikamentjes hun spuwbak in, en bevestigden, met stalen voorhoofd, aan den dokter, dat zijn voorschriften hen merkbare verlichting bezorgden.

De diphtherieëlijders moesten de eerste drie weken op thee en melk leven. Een tiental dagen — zoo lang ze pijn voelden — hielden ze het diëet vol. Dan begon een dagelijksch gezeur, bij het bezoek van den « principaal », om een rantsoen brood. De kolonel was onverbiddelijk. Hij gewaardigde zich wèl in explicaties te treden. « Ik heb honderden gevallen van deze ziekte onder handen gehad, en nooit een genezing bekomen dan door drie weken melkregiem. Wat wilt ge beter weten dan ik wat goed voor u is! » De jas luisterde met gelaten eerbied... Eenige zieken genoten reeds het volle rantsoen, de *quatre-quarts*. Daar onze barak de laatste was, ledigde de proviandtrein gaarne de ketels, en schepte die gelukkigen, voor hun avondmaal, ontzettende hoopen gestampte boonen — het 'gewapend beton! — op hun bord. Had madame maar even den rug gekeerd — ze wisten ze desnoods wel een boodschap aan te knopen — dan kregen de diëetmannen hun deel der ruime provisies, en slokten een portie binnen waarvan een fatsoenlijk mensch een beroerte moest

krijgen. Zonder verdere klachten gingen de vastendagen voorbij; de kolonel prees de patiënten om het verstand dat ze toonden, en de jassen bekenden: dat inderdaad het diëet oorzaak was hunner rasse beternis!

De psychologie der « patronne » hadden ze aanstonds beet. Onze jassen wisten de vrouwelijke ijdelheid te vleien met gepaste complimentjes. Wanneer Madame binnenkwam met een gezicht als een verschgepleisterde muur, vroegen ze beleefd naar den staat harer gezondheid, omdat Madame « een weinig bleek was ». Ze verneukelden zich van genoeg en mijn onverstoorbare kalmte bij de dagelijksche huiselijke onweertjes. Hoe veelvuldig, en tegenstrijdig, en onmogelijk Madame's bevelen zich opvolgden, steeds hoorden ze mijnerzijds een doodbedaard: « Oui, Madame ». — En ik werkte voort of ze tegen iemand anders had gesproken. « Ja maar, hernam ze, dat moet onmiddellijk gebeuren » — « Onmiddellijk, Madame! zooals u zegt » klonk mijn antwoord, en ik bleef gewetensvol de spuwbakjes wasschen. Had ik Madame geloofd, ik ware de fabel van 't hospitaal geworden. — « Kijk eens, Père, zei ze, als ge elken morgen een uur vroeger naar de zaal kwaamt, en elken dag met zeep en heet water schuurdet; en in den namiddag nog eens met een natten dwijl over den vloer wreeft; en elken avond het koper poetstet; en om den anderen dag de ruiten wiescht (dat deden

elders de verpleegsters zelven, om de twee weken) — we hadden een zaal als een boudoir! » — O ja! Madame, dat zou heerlijk zijn » gaf ik toe, — en hield me aan de traditie. Tijdens mijn afwezigheid wou ze dan van de zieken weten of al haar bevelen en verlangens waren nagekomen. En dan de jassen: « De Père? 't Was nog pikdonker toen hij hier den boel onder water kwam zetten; en hij heeft wel een kilo zeep « vermooscht »; en zweeten dat hij deed! »

Mijn zieken waren niet wat men noemt « pijnlijk ». Ze konden, zonder verpinken, een kerf en een kneep onderstaan. Behalve de kwaal waarom ze eigenlijk geëvacueerd waren, hielden ze er nog eenige andere oorlogs-infirmiteitjes op na, het schurft bij voorbeeld. Het krachtdadig uitroeien dezer huidspinnetjes bleef voor mij weggelegd.

We hadden dien morgen de *aviatrice* in huis; zoo heette de verpleegster belast van zaal tot zaal de zieken-diensters te vervangen die de nachtronde gedaan hadden. Het was een elegante jonge juffer, geroemd om haar mooie stem. Voor haar ware een diphteritusaanval een ramp geweest: om de besmetting te weren, had ze op de kachel een reukschaal geplaatst waaruit thym en eucalyptolgeuren opdoodden. Terwijk ik, achter het gordijn, een piot uit het heet bad hielp, en insmeerde met groene zeep, zat zij, voeten naar 't vuur, in den

ligstoel, *Une passionnette* van Gyp te lezen. « Een harden borstel nemen, niet waar! » herinnerde ze me, toen ze hoorde dat ik den patiënt begon af te schuren. « En stevig schrobben: uit elk puistje moet bloed vloeien » — « Ze heeft goed te praten », bromde mijn piot die tandenknarste en akelige gezichten trök van de pijn. — « Als armen en beenen rood zien als *de la viande fraîche* (1), moogt ge ophouden », zong nog de zoete sopranostem. « Kun je 't uithouden? » vroeg ik aan den gevilden lijder, die veel weg had van een Sint Bartholomeus. « Bah jaô'k! » kreunde hij — en viel, daar ik zijn voeten aan 't boenen was, over mijn hoofd en rug, bewusteloos. « Juffer, riep ik, geschrokken, Van den Plas is ineengevallen! — Draag hem op bed, 't zal wel overgaan! » beval de stoëke dame, en las voort.

Zooals een moeder door 't ergste heen is als haar laatste plat kind zijn eerste stapjes zet, zoo kende ik aangename rusttijden als al de zieken te been waren. Ik vond in hen gedienslige helpers, die zich te rijk beloond waanden wanneer ze de helft van mijn broodrantsoen of een pijp tabak ontvingen. 's Morgens vroeg, geen haast om naar de zaal te loopen: die vond ik geschuurd als ik binnen kwam. Ik had een man voor het koper, en een voor de ruiten, en een voor de schotels

---

(1) Versch vleesch.

te wasschen. Scheen de middagzon warm, dan lagen we samen in de duinen; was 't guur weer, dan speelden we ontelbare dampartijen. Met brievenschrijven hadden zij het immer druk. Veelal was hun hand, wat zwaar

Een berijmden brief dikteerend.

van spade en geweer te hanteeren, onwillig met de pen : dan moest ik me belasten met de berichten naar vrienden en oorlogsmeters. Liefst had ik dat ze mij hun proza dikteerden, dat gaf zoo'n echten kijk in hun labyrinthlooze

jassenziel! Zij echter stelden zich gewoonlijk tevreden met eenige korte aanduidingen: « Zeg alsdat ik nog altijd in Cabour ben, en dat het beter is, en dat ik denk op convalescence te mogen gaan. En vraag of hij goed op mijn affaires heeft gepast; en dat pakje cigarettten dat in mijn ransel steekt mag hij opsmooren ». De oorlogsmeter mocht weten « dat ze veel hadden afgezien, en dat ze fel vermagerd waren; en dat de kost alhier maar gemein was; en dat een klein paksken hen plezier zou doen ». Hun vertrouwen in mij was zoo groot dat ze zóó maar, zonder nalezen, mijn opstel in den omslag sloten. Een meer geletterde patient, die de « Stem uit België » las, het weekblad der uitgewekenen in Engeland, was tot de ontdekking gekomen dat ik verzen maakte. En sedert dat uur hebben sommige « marraines » berijmde ontboezemingen ontvangen.

In deze periode hadden de zieken zulk een schik in het hospitaalleven, dat het heimwee naar de kompanie en de vrienden volkomen gesust bleek. Als de kolonel hen vroeg of ze nog eenig ongemak gewaar werden, voelden ze, in verschillende lichaamsdeelen, bedenkelijke pijnen. En wanneer zulk lijder aan onverwachte verwikkelingen, tóch als « sortant » werd aangeduid, was zijn weemoed groot. — De eerste weken ontving ik brieven van mijn vertrokken vrienden. Onvermijdelijk begonnen die met de formule, den jassen blijkbaar hoog-

heilig: « Nogmaals neem ik de pen in de hand om u te laten weten den staat van mijne gezondheid, en ik hoop van u hetzelfde. » Zelden ontbrak de betuiging « dat ze me nooit ofte nooit zouden vergeten ». De eindbewering luidde: « Uw vriend voor het leven... »

De verpleegster intusschentijd sleet ook een gezellig leventje. Ze had me verzocht, in geval van onverwacht bezoek, een geldige reden voor haar uithuizigheid op te geven — en halve dagen beroofde ze ons van hare aanwezigheid. « Es waren glückliche Zeiten! »

Met de aankomst van een adjudant der auto-mitrailleurs zou er, niet ten goede, verandering komen. In den persoon van dit zeer voornaam heerschap ontmoette ik mijn eenig wezenlijk oorlogs-verdriet. Men had hem eerst — hij behoorde tot *la haute* — bij de officieren ondergebracht; doch naar onze barak overgedragen omdat zijn kwaal besmettelijk werd bevonden.

Onze adjudant had naast een Engelschen Sektor gelegen. Des gaf hij Madame den naam van *Sister*. Dien titel dronken haar ooren als hemelsch muziek; en aanstonds vaardigde ze een edikt uit, waarbij het den Meden en Perziërs bevolen was haar nooit anders dan « Sister » te heeten. — Ik had gevoelsbezwaren daartegen. Den witten sluier, door gehuwde of huwlustige dames gedragen, vond ik al een profanatie van dien der kloostervrouwen! Hoe zou ik dan mijn bazinne « Zuster » gaan noemen? —

Omdat ik haar het « zoo ordinaire » Madam bleef toevoegen, zou ik in den leeuwenkuil terechtkomen.

Het begin der vijandelijkheden boekt de geschiedenis aldus. Meermalen was de luitenant er tegen opgekomen dat men mij « Père » heette. « Voyons, Madame, had hij geredeneerd : omdat een mensch, *dans le civil*, façade-schilder was, zult ge hem daarom, in 't leger, verwer noemen? Moet ik dan altijd herhalen dat we hier enkel soldaten kennen? De gezonde rede vraagt dat gij *cet homme, infirmier* heet. Of, wilt ge vriendelijk zijn, roep hem bij zijn voornaam. Zeg : Jan, Serafien of Baptist. Maar « Père ! » Hij heeft toch, meen ik, geen kinderen ! » — Voortaan, als ze niet verstrooid was, dagvaarde onze Sister mij met een gebeten : « Infirmier ». Dát was het natuurlijk niet wat mijn vrede verwoestte !

Een militair met den verheven rang van adjudant heeft recht, naar Sister's oordeel, op een ruimere mate belanglooze toewijding. Van den vroegen morgen zat zij aan zijn bed ; aan zijn bed bracht zij haar vrijen middagtijd over ; en wanneer de nacht haar paarse rouwgewaden aansleepte van over de zee, vond aan zijn bed haar de duisternis. Van aan dat bed gaf ze haar tallooze bevelen ; drukker dan ooit, daar ze haar zieke, wiens toestand zeer bevredigend was, geen oogenblik verlaten wou. Van uit mijn keukenhok hoorde ik, zonder luisteren, haar conversatie, die in het teeken stond eener romantische

sentimentaliteit. Vaak hadden ze 't samen over mijn persoontje. Ik vernam, tot groot nut mijner ziel, een verzorgde nomenclatuur van al mijn gebreken. De adjudant, niet klerikaal aangelegd, gaf als zijn persoonlijke meening te kennen dat ik lui en onbeschoft was. Indien hij in Sister's plaats was, hij zou me een anderen dans leeren! Hoe kon ik zoo onbeschaamd zijn me door de zieken te laten helpen? Werd ik daarom door het leger gekleed en gevoed?

Onze adjudant ontving bezoek van verpleegsters uit andere zalen, vriendinnen aan wie Madame verteld had hoe buitengewoon *gentil* hij was. Ook aan dezen werden opgesomd de grieven die Sister tegen mij koesterde. Ik hoorde de verontwaardigde uitroepen dezer juffers. Dwong mijn dienst me even voor dat deugdzaam gezelschap te verschijnen, dan oogstte ik donkere blikken en klare allusies. « Ik zal dien kerel een reputatie maken », had de adjudant aan Sister beloofd, en hij hield ridderlijk woord. — Alhoewel ik het vreemd vond hoe een mensch kan blijven liegen, bewust, — bleven ook nu nog de grondvesten van mijn geluk ongeschokt.

Erger werd het toen onze adjudant mocht opzitten, en te midden mijner jassen zetelde. Officieel werd het vloeken ingevoerd, de vuile liedjes en bedenkelijke allusies. Wat ik daartegen inbracht was boter aan de galg. Algauw deed deze heer mijn vrienden begrijpen

hoe dom ze handelden met mij te helpen. « Ge moet den boel vuil maken, dan ondervindt die monnik ook eens wat werken is. 't Is al mooi genoeg dat hier zijn vel gespaard blijft! » De gepoeierde sister deed er het hare bij. De jassen werden afvallig, allen. Ze verroerden geen vin meer, vaardigden ook al bevelen uit. Ik begon er vermoeid uit te zien, en de adjudant bemerkte met genoeg: « *Il a perdu le sourire!* (1) »

---

(1) Hij heeft het lachen verleerd.

Verlossing.

Op dat psychologisch oogenblik werd ik naar het bureau geroepen. Ik vernam er dat ik binnen drie dagen op verlof zou mogen gaan, en wel naar Lourdes, zooals ik gevraagd had. Of 't een welkom nieuws was! Mijn laatste verlof — in Engeland — was zes maanden geleden; sedert zeven weken had ik geen voet buiten de omheining van Cabour gezet, geen brief geschreven, geen vrijen achtermiddag gehad.

En waarachtig sloeg het, dat onverhoopte uur, waarop ik, in splinternieuwe uitrusting bij Peeters in de Panne uitgezocht, naar de statie van Adinkerke stapte. Zoo dikwijls had ik ze daar zien staan, voor het spoorhekken, in de schemering, de lange rijen Zondagsche jassen en onderofficieren, wachtend op den trein uit Veurne. Nu behoorde ik ook, en 't was geen droom, tot die uitverkorenen! Maréchal, die mijn pakje had gedragen, gaf mij zijn laatste vermaningen. « Niet besluiteloos staan, of beleefd willen doen, maar vooruitstormen, dringen en

met de ellebogen werken om een plaats, een hoek te bemachtigen, waar men 's nachts wat kan slapen. » Uit overmaat van toewijding, toen de trein binnenspoorde, deed hij dat alles zelf, zonder te letten op het gesakker der verdrongen jassen; en van uit een raampje wenkte hij me met zegevierend molenwieken zijner armen. Gansch gerust was ik niet totdat de trein te rollen begon; er ronkten Duitsche vliegers in de buurt: zou men het vertrek niet uitstellen?

Tot Parijs ging de tocht op zijn oorlogs: twintig uren aaneen rechtop zitten in een stampvollen wagon, terwijl regen en rook door de gebroken raampjes binnenslaat. Boven Parijs ging een nieuwe wereld open. Om naar Lourdes te gaan deed ik een ronde van Frankrijk, reisde over Dijon, Besançon, Bourg-en-Bresse. Waar 't mij lustte, stapte ik af, drentelde door die vreemde steden, zat neer in parken of langs lanen, op de mooiste gezichtspunten. Ik bezocht Lyon en Avignon, Tarascon en Nîmes. Te Cîteaux voeren we langs de Middellandsche zee, een kalm blauw meer bij onze woelige grauwe Noordzee vergeleken. Met een familie dier plaats wandelde ik over de hooge wallen der middeleeuwsche burgstad van Carcassonne. Door Toulouse tramde ik met een ouden Franschen poilu, die me de voornaamste kerken toonde. In deze stad, daar juist een compagnie Alpenjagers opstapte, vond ik geen plaats op den trein.

Ik zette me met hangende beenen op een platten goederenwagen, den rug tegen een kist. We waren toen begin Augustus, het weer was helder, warm en stil. Uit de onafzienbare wijngaardlanden met hun groenomwonden stokken, schuinde weldra een matige heuvel op, voortlopend in rechte lijn, als een gestrekte arm aan de kim. Stilaan rezen die klingen hooger, zonken en klommen in ronde toppen en hoekige schouders. Ze groeiden tot spitse boschbergen, op wier kruinen grijze burchten en witte kasteelen zich aflijnden aan de lucht. En eensklaps, achter een breede bres in dien woudmuur, verschenen de Pyreneën in al haar majesteit. Donkerblauwe gevaarten, titanengestalten met een wolkenjerp voor gordel, droegen hoog in het blauw de schitterkruin van eeuwige sneeuw. En naarmate de trein wendde en zwenkte, door dalen dreunde of over hoogten stoof, ontrolde zich immer heerlijker de verbazende film der bergen. Ze togen voorbij, de massieve, breedgezetene, zware koepelen van graniet; en dan rezen weer rijzige, even-geknotte kegels, als wachtende voetstukken voor een reuzenbeeld. En toren-ranke bergen stegen omhoog, als naar den hemel geheven armen der aarde, als kreten uit de diepte naar het blauw, als een machtige wil naar het licht. In onbereikbare inzinkingen van hoogvlakten lagen wolken te slapen, langgestrekte gedaanten in bleekgouden gewaad...

Uit de rijtuigen vóór me was een zang ontstaan die aanzwol tot een veelstemmig koor. De Alpenjagers zongen het lied: « Montagnes Pyrénées »... Als kleurige wimpelen van geluid wuifden de strofen ons na. — En aldoor voeren nieuwe bergen omhoog. Langs hun schuine klimlijnen voerden ze mijn verlangen omhoog. Als reuzenaltaren offerden zij mijn geluk en mijn dank. Met zilveren lijnen trokken ze aan het saffier der ruimte een biddend gelaat der beschouwende aarde. Hun verre stilte stond als een eeuwige vastheid van vrede, als een beeld der glanzende, onschokbare zaligheid van God.

Dan kwam Lourdes. Niet het rumoerige der groote beevaarten, der zingende processies en lijfsmirakelen, — een innig, een zwijgend, een verlaten Lourdes. Voor de morgenmis klommen we naar de hooge basiliek; het Lof hoorden we zingen door de witgekapte weeskindertjes van Nevers; we beklommen den Kruisweg achter bruingezengde bergboerinnen die, de schoenen in de hand, barvoets de scherpe keien betraden, gloeiend gestookt door de zon. Aan den avond knielden we bij de Grot. De looveren ruischten lichtjes, en dieper de bergstroom. Maar enkele kaarsen beschenen, aan de donkere rots, het ekstatische beeld der Verschijning. Het was een uur van mirakelen, zielewonderen van licht en verteederling en troost. Vele vragen hield ik

gereed, doch kon deze èène maar uiten: « Behoud me het Kruis, en Gods aanwezigheid! » Rondom me knielden, op den blooten steen, verweerde frontsoldaten. Zij ook, de politiemuts vóór zich op den vloer, den rozenkrans tusschen hun grove vingers, baden lang en innig. Soms stond er een op, stapte stijf, bij 't knarsen, op het marmer, zijner ijzeren hielen, naar den rotswand, en lei 't voorhoofd te ruste aan het graniet dat de voet der Moeder Gods had geraakt.

De twee honderd Belgische verlofgangers die dag in dag uit te Lourdes verbleven, hielden elken avond een kleine lichtprocessie. Na 't gezamentlijk rozenkransgebed aan de grot, togen we, een kaars in de hand, en bij 't zingen van Vlaamsche kantieken, naar het plein voor den Rosaire. Een uitgeweken onderpastoor uit West-Vlaanderen hield een toespraak en improviseerde een gebed. Dan ging de processie in groepen uiteen, elk naar zijn kosthuis; door de stille, koele straten van 't bergstadje klonk geloei op van Vlaamsche, Zwarte en Dansende Leeuwen.

Met een twintigtal makkers waren we thuis bij vrouwe Sarrat. Hoe harder men op de piano sloeg en hoe luider gezongen werd, hoe smakelijker het brave mensch zat te lachen. We genoten kost en inwoning bij haar, aan drie en een halven frank per dag! Rijk hebben wij ze niet gemaakt!

Bij een glas spaanschen wijn bespraken we de traditioneele uitstapjes. En 's anderendaags togen we uit: naar de krochten van Bétharram; naar de ijsblauwe watervallen in de woudrijke hoogvalleien van Cauterets; we reden drie-en-vijftig kilometer diep de vallei van Argelès in, tot we stonden op het sneeuwveld van Gavarnie. Langs drie zijden rezen vier-honderd meter hoge rotswanden, bezilverd en beruischt door smalle watervallen.

De terugweg ging over de Landes — onze Kempen in het groot. Door de welige velden van Vendée, waar de menschen zoo vriendelijk groetten om mijn koperen brankardierskruisje. Met stralende sympathie en eerbiedige deelneming vroegen de grijsgebaarde pachters en glimmende boerinnen naar ons leven in de « tranchées ». Mocht ik die brave lieden de teleurstelling doen ondergaan, hen te belijden dat ze slechts een schrobber en pannenveger vóór zich hadden? 't Ware een nuttelooze wreedheid geweest! En daarom dischte ik hen, met gloed en verbeelding, de verhalen op, uit den mond mijner zieken gehoord. Hoe vreeselijker de bombardementen donderden, en hoe talrijker de dooden vielen, — hoe zoeter troost die zielen genoten.

Te Fontenay-le-Comte werd ik opgewacht door mijn medebroeder Valerius Mahy, die me prinselijk onthaalde. We reden samen naar Les Sables d'Olonne, en wandelden

rond de mooigebogen baai, en rustten op de klippen waartegen de Oceaan met kokende woede schuimde. Te Parijs deed ik de verplichte bedevaart naar Montmartre. En dan, met een moed om tien beroerde Adjutanten aan mijn hart dood te drukken, en een dozijn hysterieke Sisters zachtmoedig te trotseeren, klom ik den trein op naar het Front.

Ik wenschte wel, dat ik dit laatste deel mijner reis mocht wegdenken. Van de verlofgangers naar Lourdes, had ik de gezonde vreugde, de gulle gezelligheid leeren kennen. Nu moest ik vernemen hoe de Parijsche pelgrims hunnen tijd hadden doorgebracht. Half-bezwijmd van vermoeienis zat ik in mijn hoek te dutten; en wjl de Noorderregen weer zoevend binnenjoeg, hoorde ik, als in een afschuwelijken droom, een reeks beestachtige verhalen. Arme kerels! die in fabuleuze uitspattingen hun oorlogs-ellende hadden willen vergeten! Met het voornemen, door grimmige vloeken bekrachtigd, zoo gauw mogelijk naar de holen van Place d'Anvers weer te keeren, trokken die mannen naar het Front, naar den dood!

Bevorderd.

Niet tot officier, maar tot kamerdienaar van officieren.

Op twaalf dagen had ik mijn ronde van Frankrijk afgereden; van de twee laatste nachten had ik één staande, één zittend in den trein doorgebracht. Toen ik om twee uren in den namiddag de omheining van Cabour overschreed, had mijn eerste bezoek mijn bed mogen gelden. Doch ik voelde me naar mijn zaal gedreven; daar konden zieken zijn uitgegaan en nieuwe toegekomen. Ik stap binnen in groote tenue. Stomme verbazing van Adjudant en jassen die me nooit dan in mijn blauw-katoenen werkpakje hebben gezien. Ze herkennen me, dringen om me heen. Hoerageroep. Handschudden. En dat alles geldt mijn uitrusting alleen niet: 't is klare blijdschap om mijn weerkomst. Ook Madame is nu binnengekomen, monstert me met bewondering, grijpt mijn twee handen, roept haar geluk uit me weer te zien.

Wat mirakel, denk ik, is hier gebeurd? De oplossing

van 't raadsel hoor ik uit aller mond. 't Is de oude Thijs die me heeft vervangen. Een schadelooze kerel, maar een sleepvoeter, een hardhoorige, een vent — zonder laster — om met geen tang aan te pakken. Van zeep en water hield hij zich immer verre, geen kam had ooit de tanden in zijn baard gezet. Hij droeg een gebrijden lijfrok van onbestemde kleur, en die hoofdzakelijk uit gaten bestond. Zoo werd zichtbaar een hemd dat op een vette, grauwe schotelvod geleek. Hij had er een eigenaardigen afkeer van, onder een bed te schrobben, een pint of kom tot den bodem uit te wasschen. De tanden der vorken zuiverde hij zoo min als de zijne. Hij was het niet die zaal zestien in een boudoir herscheppen zou! Als een staaltje zijner zindelijkheid verhaalt de adjudant, en hij gruw! — dat Thijs de glazen gespoeld heeft in een emmer voor veel onedeler doeleinden gebruikt. « Kortom, vat Madame samen, we zijn twaalf dagen ongelukkig geweest. En als ik u bidden mag, wilt ge ons nu niet uit de ellende helpen? We doen allen mee! » Ik loop naar de slaapzaal, schiet mijn werkplunje aan, zie Thijs op zijn bed zitten. « Hewel, ouwe, vraag ik, hoe is 't u vergaan in mijn barak? » — Zwijg er van, zucht hij, ze hebben me gek geraasd. Gij hebt uw Madam en heel de kliek in den grond bedorven! » — In ons zaaltje houden we grooten schoonmaak; de adjudant hanteert den bezem, Madame

wascht schotelen. Aan den avond scheiden we als dikke vrienden.

De eerste dagen verliepen als een soort wittebroodsweek. Het werk, om de vele handen, is vroeg gedaan. Madame staat in haar vast zomerweer. De adjudant — « qui a le rond » zooals Dupont zegt, terwijl zijn rechter wijsvinger den ronden vorm van een geldstuk in zijn linkerpalm afteekent — vertelt potabele grappen, en trakteert op wijn en sigaren. Hij overhandigt me eeregeld om dank-Missen te lezen voor zijn herstel. In mijn brevier treft me de tekst: « Mijn jammer hebt ge mij in vreugde veranderd! »

Dan ontmoet ik Pater Hermant op den lattenwegel. Het is de grijsharige, diepoogige dokter in godgeleerdheid en natuurkunde. Een heilig en geleerd man. De ontmoeting is geen toeval. « Ik zocht u, zegt hij, eenigszins verlegen, en heb u een belijdenis te doen. Ik kan 't onmogelijk langer uithouden in zaal zes. Zoolang we maar een achttal officieren hadden, ging het nog. Nu zijn alle kamertjes bezet, en er zijn twee geopereerden bij die ongemeen lastig zijn. Ik word neurastheniek. Er is ook te weinig lucht in die barak. Dag in dag uit sta ik in het keukentje waarin een stikkende rioolstank stijgt — uit de aflooppijp van de badkuip. Want de keuken is tevens badhuisje. Ik kom nu van bij den luitenant. Ik moet in uw zaal en gij in de mijne. Madame — een

bejaard en zeer redelijk mensch — wilde dat ik een priester vroeg voor opvolger... »

Ik heb dit nieuws aan Sister meegedeeld. « Wat? gilt ze, gij hier weg! » Ze herinnert zich niet dat ze me over drie weken voor onverdragelijk heeft uitgescholden; begint een lofrede over mijn deugd, en kunde, en handigheid, en goede manieren, die de nederigheid me volstrekt verbiedt hier neer te schrijven. Ze loopt naar den luitenant, verklaart daar plechtig dat ze, na haar verpleger tot een « infirmier modèle » te hebben gevormd, de vrucht van haar arbeid aan niemand zal afstaan. Ze snelt naar den kolonel, wien ze voor oogen houdt het onvermijdelijk verval van haar zaal, de parel van Cabour. De beslissing dier heeren was onverbiddelijk. « Maar waarom reclameert ge zelf niet? » vraagt ze mij, ten einde raad. « Hebben we niet altijd in de beste verstandhouding samen gearbeid! » — Daar stem ik in toe, doch reklameeren, verklaar ik, beschouw ik als tegenstrijdig met mijn kloosterlijke en militaire principen. Dr' uitflappen dat ik van 't « samen » arbeiden, « in de beste verstandhouding », het mijne had, ware nu ondankbaar geweest.

Alvorens zaal zes den lezers te doen kennen meen ik goed te doen, bondig, de verdere lotgevallen mijner voormalige Sister op te teekenen. Het vrouwmensch, aan wie ik dus mijn « vorming » te danken had, verdient

het wel. Père Hermant genas, in haren dienst, van zijn neurasthénie niet. Hij ook genoot het voorrecht een speciale leiding van haar te ontvangen. Die heilige man beproefde al hare wenschen in te willigen. Als ik over de passerellen ging, zag ik hem de ruiten wasschen — dagelijks. Vaak lag hij op zijn knieën in het zand, den buitenbodem te schuren van potten en kruiken die boven 't vuur gestaan hadden : die buitenbodems moesten blinken als spiegels. Messen en vorken polijstte hij alle dagen met sidol. Wat deed hij niet, de arme dokter in godgeleerdheid en natuurkunde? Hij droeg Madame's muiltjes naar den schoenmaker, liep om haar handtaschje dat ze in den mess vergeten had, zette thee voor haar en de genoode vriendinnen. De eerste dagen, telkens ze mij ontmoette, vroeg ex-Sister of ik nog niet weerkwam, en of mijn nieuwe infirmière me wel goed behandelde! — Nù had ze geen heimwee meer : Père Hermant « voldeed zeer wel ».

Maar Père Hermant werd schrikbarend mager. Hij verleerde 't eten en 't slapen. Na zes weken kwam hij mij opzoeken in mijn keukentje van zaal zes. « Hoe lang hebt gij onder Madame Bloemzak gestaan? » vroeg hij. « Zes maanden » zei ik. « Dan laat je heilig verklaren » sprak hij. « Ik heb er genoeg van. Ze is razend, dat mensch. Ik weet niet meer waar mijn kop staat. Daar zijn oogenblikken dat ik een ongeluk zou doen. En dan

gaat ze nog vertellen dat ik den ganschen dag mijn Paternoster zit te lezen in plaats van te werken! » Père Hermant met zijn zakdoek voor zijn oogen, verliet mijn keukentje om een anderen dienst te gaan vragen.

Sedert dien heeft mijn voormalige Sister veel infirmiers versleten. Alle drie weken had ze een nieuwe. Ze heeft een ex-bokser gehad die zijn sport op haar heeft willen beproeven. Ze heeft een ring-vijler gehad, en een aéroplane-maker uit aluminium van veldflesschen, die de keuken in een smis veranderde. Ze heeft een karweier gehad die haar onnoembare scheldwoorden naar het hoofd heeft geslingerd. Zekeren dag heeft ze me bij de hand genomen en haar zaaltje binnengeleid. O verval! O verwoesting! Ze toonde me haar voormalig boudoir met het wanhoopsgebaar eener Niobe.

Na den wapenstilstand heb ik haar nog èens ontmoet, in een militair hospitaal te Brussel. Ze had juist haar aschblonde haren vuurrood laten verwen. En 't allerlaatste wat ik over haar vernomen heb, is dat haar man spoorloos verdwenen was. — Zij leve in vrede.

Zaal zes.

Dit lazaret vertoonde een bijzonderen binnenbouw. Langs een donkeren middengang had men, bij middel van lage planken beschotten, kamertjes aangebracht. In een dier cellen was het bed door een breede houten bank — de sofa! — vervangen; zes stoelen, een tafeltje en een kachel voltooiden de meubileering van dit « salon ».

De officieren aan de beterschap vergaderden er rond het vuur, lazen hun « Fantasio », « le Sourire » en de « Vie Parisienne » — wier kleurige nummers we opstookten zoo haast de heeren ze uit de hand legden en den rug gekeerd hadden. Vaak ook zaten ze te kaarten voor aardige sommetjes; verhaalden hun heldendaden, op en achter het front gepleegd. Wanneer ze 't kapittel der Parijsdagen en der oorlogsmeters aanroerden, deden we best ons uit de buurt te houden. In redetwisten over punten van ethika en godgeleerdheid, werd een van ons — we waren twee verplegers — bijgeroepen om de ware oplossing te geven. Het soort examen wat we aldus

doorstonden vergde slechts een elementaire geleerdheid...

Aan 't einde van de gang vond men, rechts, het apotheekje, links, de keuken-badplaats; de middendeur openend belandde men in een vierkant hok: van weerskanten een gemak; recht voor u het luik waardoor de vuilnis gestort werd, en waaronder een kraan met waterbekken. In dit eng en wangeurig verblijf — doch met uitzicht over een stillen vijver, een herfstgelen boomgaard en goudgele duintjes — heb ik een merkelijk deel mijner dagen gesleten.

Al vroeg had mijn gezelschap me in de werkzaamheden ingewijd. We verdeelden die broederlijk. Hij *le Petit Père*, kort op zijn beenen, was door zijn bouw zelve, en zijn jongere jaren! — aangewezen tot grondwerk. Ik wil zeggen, tot het schrobben der vijftien hokken van 't lazaret. Hij deed dat met angstvallig geweten, de dweil tot in de engste hoekjes drijvend, niet aan 't eind van een borstel, doch met de hand. Ik die, in tegenstelling met mijn makkertje, *Grand Père* aanroepen werd, zou den keerborstel hanteeren, al het vaatwerk uit de kamers ophalen, wasschen en spoelen, weer terugdragen; — en met mijn lange beenen de boodschappen afdraven. De elf beschikbare vertrekjes waren bezet; de zieken hielden daar in huis als echte oorlogsmenschen: watte, windsels, compressen, gescheurde brieven, eindjes

cigaretten, appel- en citroenschellen smeten ze over den grond. Ze maakten druk gebruik van nachtspiegels en bedpannen en spuwbakjes; hadden hun nachttafeltje met vuile tassen en glazen volstaan. 't Was een merkwaardige performatie, vóór half elf in den morgen — uur van 's kolonels bezoek — al die stalletjes uitgemesd te krijgen, en ze te herscheppen in kraaknette kamers. Om kwart na zes, terwijl de zieken nog sliepen, begon le petit père zijn dagelijksch sport. Met zweet-bepareld voorhoofd, apoplectisch-rood van uren met den rug in de lucht en 't hoofd tusschen zijn schoenen te staan — schuurde hij stelselmatig voort. Héél zoetjes neuriede hij een canticum spirituale om zijn gedachten bij God te houden. Al wat te reinigen viel zette hij in de gang. Spuwbakjes, kommen, schotels en omvangrijker vaten droeg ik gezwind naar het eindhok tusschen de gemakken, en wreef er, en plaste, en spoelde — een *O quam suavis est* van Meulemans uitgalmend naar de koele verlatenheid van den bleek-bezonden boomgaard. Ik mocht me niet te zeer in mijn arbeid verdiepen, noch in geestelijke geneugten, noch in de contemplatie der natuur: mij bond de plicht naar de roepstem der zieken te luisteren om de duizend kleinigheden die ze noodig hadden. Onmogelijk was 't juist uit te maken wie de stem verheven had, daarom riep ieder, bij mijn titel, het nummer zijner kamer. En het ging er van: Grand Père,

numéro onze! Grand Père, numéro trois! Den ganschen dag een kruisvuur van invocaties. Op stoffen sloffen slierde ik door den gang, mijn « boyau de la mort », deur in en deur uit. Al die loopjes in rechte lijn gedaan zouden minstens, aan den avond, een Marathon-koers gegeven hebben. Stalen zenuwen waren er noodig om elke kamer binnen te treden met een vriendelijk gezicht, kalm te aanhooren, en te doen, wat gewenscht werd — terwijl een half dozijn anderen riepen, en de klaroen geschetterd had voor kolen- of petroluitdeeling, en het schotelwater afkoelde, of melk op 't comfoor stond en overkookte. De zieke officieren waren doorgaans vriendelijk en beleefd — een enkele bullebak bederft dien algemeenen indruk niet. Wel toonden ze een strekking, alle elf, mijn onverdeelbaar persoontje voor hun specialen oppasser te nemen. Ze riepen me van bij hoogst dringend werk, om hen even een zwavelstokje aan te reiken, hun pennemes te openen, of een gevallen potlood op te rapen.

Gelukkig dat de verpleegsters verstandig waren. De oudere, een gehuwde matrone, toonde zich bezadigd en kalm. Ze gaf maar bevelen als 't noodig was, liet ons verder onzen arbeid regelen en beredderen zooals 't ons beliefte. Voor eenig gebrek had ze, aan een der elf haar toevertrouwd, een sterke voorliefde te betoonen. In de kamer van dien uitverkorene — veelal de jongste of de hoogst in graad verhevene — sleet ze lange uren

en hield ze eindelooze gesprekken. Ondertusschen vielen er wel wat brokjes van haar werk voor ons af. De tweede verpleegster, de « kleine » zooals ze heette, praatte tegen niemand, deed vliemens haar deel van 't dagelijksch werk, en hield zich dan stiekem uit de circulatie weg. In 't salon of in 't apotheekje zat ze te lezen of te borduren — al had de halve barak in doodstrijd gelegen. Ook tegen haar — lastige menschen dat we waren! — voedden we een lichten wrok. Ze was verloofd met een officier van 't front — een ex-zieke onzer barak — die haar dikwijls een bezoek bracht. Dat waren voor haar hoogdagen waarop ze werken zonde waande. Wij, bedenkend dat « al te goed, allemans gek » is, we verstoutten ons in het heiligdom harer liefde, de apotheek, binnen te dringen, en zonder acht te geven op de vernietigende blikken van den aanstaande, herinnerden we haar beleefd aan haar bezigheden. De frontman, om niet achter gelaten te worden in de verdrietige, wijl eenzame, beschouwing van fleschjes en pillendoozen, stak dan over naar de keuken, waar hij onze juffer ter zijde stond bij 't roeren van melkpapjes en 't uitpersen van citroenen.

Voor de verpleegsters uit andere barakken waren de twee Pères uit zaal zes gewichtige personages. Die dames stelden het grootste belang in de gezondheid onzer patiënten. Gaarne vergewisten ze zich met eigen oogen

over hun beternis. Jammer dat onze matrone, en ook de dokter, tegen die bezoeken waren. Het gebeurde dan dat een witte sluier onder mijn open keukenraampje verscheen, en een zachte stem vroeg vriendelijk : « Heeft Madame den achtermiddagdienst? En is de dokter binnen? » Klonk mijn antwoord ontkennend, dan kondigde diezelfde stem een kort bezoekje aan bij luitenant zus of kapitein zoo, er bijvoegend dat het volslagen onnoodig was onze Madame over dit werk-van-barmhartigheid in te lichten. — Zoo heb ik eenige responsabiliteit opgelopen in het huwelijk van zes patiënten met verpleegsters.

Zieke officieren zijn andere typen dan zieke jassen. Ze vertoonen de lijdzaamheid, de eigenlijk roerende passiviteit dezer laatsten niet. Ze willen sekuur gediend zijn, en snel. Aanhoudend hebben we 't ondervonden : hoe hooger rang, hoe redelijker mensch. We hebben een generaal gehad die zelf zijn kamer uitveegde, een kolonel die zelf zijn schoenen poetste; — en onderluitenantjes die ons riepen om hun scheermes af te vegen en in den koker te steken. Met allen stonden we immer op een voet van goede kameraadschap. Zoolang ze bedlegerig waren, en hulpeloos, of opzaten in pijama, mochten we hen vrijelijk plagen en berispen. Maar eens dat ze de rijbroek aantrokken en de vest met besterrelden kraag, gaapte onmiddellijk de kloof tusschen officier en soldaat van tweede klas.

We zullen ze nooit vergeten, nietwaar Petit Père, die enkele, meer karakteristieke, verschijningen in onze zaal. — De *luimige* zieke, de dikke, grijze majoor, welgezind sakkerend op zijn kwaal, en op geen geneesmiddel zoo vast betrouwend als op zijn pijp, en ouden Bourgogne. Hij lag gaarne met de ellebogen over zijn raampje de drukte der passerellen gade te slaan. De verpleegsters noodde hij uit hem de hand te komen drukken — en terwijl hij met zijn rechter de hare hield, goot hij haar met de linker een kanneke water in den nek. Zijn gezondheid ondervond daarbij de grootste baat. Had hij gedaan met middagmalen, dan bouwde hij op zijn schedel een Babeltoren van borden, flesschen en glazen, en droeg dat, armen omlaag, in wankelloos evenwicht naar de keuken.

Er was nog de *schuchtere*, de bedeesde zieke. Die riep nooit, had nimmer iets noodig. Om den kleinsten dienst hem bewezen geraakte hij niet uitgedankt; om zekere zorgen bood hij de nederigste verontschuldigen aan. In zijn kamer viel er niets te poetsen, hij roerde niet om ze maar zindelijk te houden. Die zieke beweerde altijd goed geslapen te hebben, geen reden te weten tot klagen. We moesten zelf tijdig zijn kamer binnengaan en raden wat hij behoefde, zoo niet had hij, vriendelijk glimlachend, aan alles gebrek geleden.

Een waardig tegenhanger van dezen is de *ingebeelde* zieke, de bange, de « punteneerige ». Omdat hij een

weinig hoest wil hij onder zes dekens te zweeten liggen; als de koortsmeter 37°2 aanduidt, vraagt hij bevend of hij niet in gevaar verkeert. Om 't onschuldigt gerommel in zijn buik doet hij bij nacht en ontijd dokter en verpleegster roepen. Over den prik der inspuitingsnaald wil hij een pijnstillend kompres gelegd hebben. Tragisch kreunt hij: « Ik ben bereid, om te genezen, me aan alle behandeling te onderwerpen. Maar in Gods naam! doet me geen pijn! laat me niet lijden! » Door vrienden doet hij zich andere remedies brengen dan die door den dokter voorgeschreven — maar dwingt me, ongeveer onder eed, te verklaren dat ik hem niet bij den kolonel zal verraden! Hij verdiept zich in 't beschouwen zijner faecaliën, bezweert me dat zaakje ter ontleding naar het laboratorium te dragen. Met klagelijke stem verzoekt hij zijn geburen, *au nom de l'humanité*, hun raam gesloten te houden: een tocht kan hem doen hervallen! Den man der nachtwacht gebiedt hij een ladder bij te halen om een reet, langs een bovenluik, met watte dicht te stoppen. Gelukken de dokters erin hem in zijn genezing te doen gelooven, dan schrijft hij roerende brieven aan zijn familie, hoe ze hun goeden pa, op een hâar na, nooit hadden weergezien. De verpleegsters zal hij wijden een eeuwige dankbaarheid: « Vous m'avez sauvé la vie! » (1)

---

(1) Gij hebt mij 't leven gered.

En daar hij een hoogen post bekleedt in de bevoorradingsmagazijnen, vereert hij haar beiden een half pak chocolade; de verplegers begiftigt hij met één sigaar. En nu voor drie maanden naar Cannes of Nizza, om aan alle bedreiging van tering — hij heeft zeven kilo aan gewicht, op de honderd drie, verloren — voor goed te ontsnappen.

Doch volstrekt inénarrabel blijft de zoogenaamde *zèbre*. Niet te verwarren met den voorgaande. De zebra is ziek, doodelijk ziek, en dat moet zijn omgeving uitboeten. De verpleegster en den ziekendiener wil hij voor zich alleen hebben. Alles moet in den steek gelaten worden om hem. Voelt hij kou, de kachels moeten roodstaan en heel de barak zal zweeten. Er mag gesproken noch gelachen worden. Geen voetstappen door de gang of over 't lattenpad buiten: die weerdreunen in zijn hoofd. Geen fonograaf in naburige zalen. Hij klaagt en kreunt luid op. Of de overige zieken daarom geen oog luiken, deert hem niet. Hij roept u gemiddeld alle vijf minuten. Meestal weet hij niet waarom. Hij ligt op twee matrassen en een waterzak; hij steunt op drie peluwen, drie veeren kussens en een luchtkussen. Nooit ligt hij gemakkelijk. Hij moet hooger liggen. Niet zóó hoog! Lager. Neen, toch hooger. Na drie minuten roept hij alweer. Nog eens de kussens opschudden en verleggen. Maar nu blijven, wachten. Misschien ligt hij nog niet

goed. — De zèbre heeft alweer geroepen. Zijn deur moet openstaan. Een kier van drie decimeter. Goed zoo. Maar nog eens roept hij: een reet van een handbreed is genoeg. De zèbre roept telkenmale hij u in de gang hoort voorbijgaan — daarom waren we genoodzaakt, mijn gezelschap en ik, de barak te verlaten door het enge achterluik: anders kwamen we nergens op tijd. De zèbre roept als hij u hoort spreken met een gebuur. Zijn melk is te heet of niet warm genoeg. Driemaal zendt hij u er mee terug naar de keuken. Ge moet aan zijn bed wachten tot hij gedronken heeft — en hij drinkt met kleine teugjes, na lange tusschenpoozen. 's Nachts moet ge de wacht houden in zijn kamer. Het licht moet branden met volle kracht. Neemt ge een boek ter hand, dan moet de lamp gesluiert. Hebt ge daar ook vrede mee, en rust ge, dan moet het licht weer aan. Alle kwartieren laat hij zich, noodeloos, op de bedpan tillen; en eindigt met in zijn lakens te doen.

Hij eischt dat ge vlak naast zijn bed zoudt zitten. Hij gooit alle twintig minuten zijn dekens af. Voelt hij den slaap komen, dan grijpt hij uw hand, houdt die vast, van angst dat ge zoudt heengaan. Ge moogt den zèbre niets weigeren, hem geen observaties maken. Dan dreigt hij met kolonel en krijgsraad; hij scheldt u uit voor harteloos en ikzuchtig; hij weent en snikt als een kind. De zèbre vermolmt u, hij vermoordt u, hij roeit u stel-

selmatig uit — en zucht met zelfverteedering : « Niet waar, ge houdt toch veel van mij! »

Als de zèbre voorgoed aan de beterhand is, verademt heel de zaal. Maar nu grijpt er met hem een vreemde verandering plaats. Hij gebruikt veel eieren, en wijn, en gebak. Dat wekt zijn levensgeesten. Hij begint grappen te verhalen. Interpelleert luidkeels, van in zijn zetel, de andere zieken. Hij zingt, en stampt de maat met zijn voet. Hij draait gansche dagen den grammofoon af. Hij houdt een five o'clock voor een aantal infirmières. Le petit père en ik moeten ook koeken eten. Eindelijk vertrekt hij naar Nice, en schrijft ons dat hij nooit de gezellige dagen van Cabour zal vergeten.

Zaal zes is nooit zonder zebra's geweest. Op èèn jaar hebben we er drie geherbergd, *des pur sang*, zooals de dokter zei, — en elk voor een maand of vijf. Als ik daarbij herdenk hoe we tevens de epidemie van den rooden loop hebben mee gemaakt, geschroeiden en blinden door hypérite hebben verzorgd, en twee zinneloozen, en de slachtoffers der longenpest, — dan ben ik tamelijk verwonderd heelhuids uit zaal zes ontsnapt te zijn.

Bidel.

Keeren we weer tot de eerste maanden van Zeventien.

We werken nu met voltallig personeel. Om die honderdveertig dienstbaren bijeen te krijgen, waren de meest-verscheiden elementen samengebracht. Bij de groenen uit Auvours, hebben zich gevoegd ex-fronters, brankardiers uit andere hospitalen, weerspannigen die hun misdrijf in strafkamp en gevangenis hebben uitgeslaafd en uitgezeten.

Tot nog toe heeft de luitenant, zonder op onwil te stooten, zijn systeem doorgedreven van het maximum werk door een minimum handen, en met de laagste kosten voor voedsel en kleedij. De nieuwgekomenen willen niet begrijpen dat dit regiem hun chef eerelint en bevordering moet brengen: ze oefenen critiek uit en beweren slachtoffers te zijn eener harteloze uitbuiting. Ze eischen wel geen achturendag, doch meenen dat twaalf uren arbeid per dag voldoende zijn. Waarom, zooals elders,

het personeel niet ingedeeld in nacht- en dagploegen, die wisselen om de veertien dagen? Dan zouden we, zooals nu het geval is, geen tweemaal in de week dertig uren aan een stuk op de bres moeten staan. Tot wiens voordeel duidt de spijskaart onveranderlijk het economisch « bidoche met béton armé » aan? Eén uitgangsnamiddag om de veertien dagen; het verlof verschoven tot een onbepaald toekomenden tijd; dat lossen en laden na zeven uren 's avonds; het herinnerde de boetelingen sterk aan hun vroegere villégiatuur te Orleans of op Cézembre. De gezichten werden langer, de blikken donker, gemor en gemompel verving het fluiten van Tipperary en de Madelon...

Een Zaterdag namiddag hadden de welgekende klaroenstooten ons op het plein vóór de villa saamgeblazen. We stonden, roerloos, in 't gelid, op twee lange rijen. De grond was doorweekt, de grauwe lucht gesloten, een zure motregen stoof. Toen we een kwartier of zoo het « en place repos » genoten hadden, zonder nieuwsgierigheid wachtend op de dingen die komen zouden, stapte de luitenant nader met zijn staf lijfsgetrouwe sousoffs. Onderzoekend wandelde hij langs en tusschen de rijen, zwijgend. « Tempestas minatur antequam surgat : de storm dreigt alvorens los te breken », fluisterde mijn geboor, leeraar in latijnsche grammatica. Als op een verhoog, heeft de luitenant het gaanpad tegenover ons,

bestegen. « Soldats! bijt hij ons toe, het schijnt dat ik u moet herinneren waarom ge in dit militair hospitaal verblijft. Er wordt hier tegenwoordig gesproken van vrijen tijd, van verlof, van wandelen en rusten. Individus die thuis honger leden, gewagen van biefstukken en salade! Ik zal u die illusies even benemen. Ge zijt soldaten van tweede klas. Overtuigt u wel dat ge niet interessant zijt. Ge zijt hier om de zieken te verzorgen, niet ùwe gezondheid. Uw makkers die in de loopgraven lagen, onder het vijandelijk bombardement, in modder en slijk, aan die moet ge denken, niet aan u zelve.

Ge hebt hier enkel plichten, geen rechten. In een hospitaal bestaat geen vrije tijd. Rust wordt u toegestaan, eischen moogt ge ze niet. Ge kent hier een uur, en een stipt, om te beginnen; een uur van op te houden is niet bepaald. Als men u niet noodig heeft, dan moogt ge eten, kunt ge gaan slapen. Heeft men u noodig, dan blijft ge op uw post. Ge meent recht te hebben op een uitgangsdag, dat recht hebt ge niet. Ik had de permissies beperkt tot vijf elken Zondag: ik trek ze heelemaal in. Ik kan u verplichten 's avonds de omheining niet te overschrijden dan met schriftelijke toelating. Al hebt ge 's nachts gewaakt, geen zegge: nu ga ik slapen! Houdt de geneesheer u te been, opblijven zult ge. Ik kan den verloftijd gesloten verklaren. Als ge eerst goed gewerkt hebt, ettelijke maanden, dan zullen we zien of ge op

congé moogt gaan. Er wordt gemord, maar ik blijf meester. Breken zal wie niet buigen wil. *J'aime la manière forte*, moi! Hapert de machine, ik draai de schroeven aan! »

Aldus Bidel, de dierentemmer, tot zijn troepen. De sous-offs begrijpen dat ze een zeer somber gezicht moeten zetten. De Vlaamsche karweimannen, die van de officieele redevoeringen nooit een woord snappen, brommen zachtjes, doch zonder 't hoofd te wenden, zonder een spier in hun gelaat te bewegen: « Wat zegt 'em? »

Och! zelfs de minsten onder ons deden hun best. De brutaalste rekels begrepen dat oorlog een harde tijd is, waarin men zijn eigen schamel persoontje niet sparen moet; zij ook toonden zich bereid, waar 't een ernstig geval gold, dag- en nachtrust op te offeren. Had ik niet gezien hoe « Papa Pinard » — zooals we een ouden mijnwerker uit Lens noemden, goedzakkigen zatlap — na den godganschen dag kolen gekruid te hebben en vuren uitgehaald, een langen nacht van bed tot bed trapte met zijn stramme beenen, en pannen onderschoof, en 't hoofd der zieken lichtte om ze gemakkelijk te doen drinken, en ze toedekte aan schouders en voeten? Dat alles met ruwer handen en onzachter woorden voorzeker, doch met het hart eener liefdezuster! Wanneer tusschen acht en negen 's avonds de roodkruisauto's van 't front binnen-

reden, sprongen de stijve karweiers toe om het zeildoek los te gespen, de berries uit te trekken, de stakkerds binnen te dragen en met onbeholpen vriendschapsbetuigingen te verwelkomen. Nu de ijzeren roede op de ruggen neerkwam, zouden de makke paarden achteruitslaan, en met twee hoeven te gelijk.

Een morgen dat sergeant « de Boe », feitelijk niet overdreven barsch, Janssens tot opstaan vermaande en zijn dekens wegtrok, dekte Janssens zich opnieuw en zei bedaard en dreigend : « Laat me gerust, zievereer da' ge zijt! »

En toen sergeant « de baard », ook nog « la grosse biesse » betiteld, in de eetzaal een extra karwei kwam afroepen, had hij den rug nog niet gekeerd of daar werd hoe! hoe! geroepen en scherp gefloten.

De Saegher, een klein ventje met immer glimmende schei over den schedel, maakte het nog bonter : hij gaf een kaporaal, die hem een uitbrander gaf, een klap om zijn ooren. In 't cachot gegrendeld, trapte hij twee planken uit den wand en vluchtte.

Samain was met korrekten groet en in beleefde bewoordingen een uitgangsbewijs gaan vragen. Bidel antwoordt met het geliefd koeplet der « makkers in de loopgraven » aan te heffen. Samain's bloed gaat aan 't koken. Hij rukt zijn vest uit, stroopt zijn mouwen op, toont de zwarte litteekens over zijn armen, en roept,

hoogst-oneerbiedig: « Wat durft gij spreken van tranchées die ge nooit hebt gezien? Ik ben er geweest! Ik heb er wonden opgelopen! »

Dezelfde, eigenlijk goedgehartige, Samain, een avond dat hij na den tap-toe, dronken uit de Panne kwam, had de slaapzaal wakker gemaakt om een driedubbele ovatie voor den luitenant te ontketenen. Dat gebeurde in dezer voege.

« Vrienden, huilde hij door het donker, voor Bidel, den diertemmer, den uitzuiger, roept me allen na: M..de! » En van alle bedden, in treffend ensemble, werd teruggeschreeuwd: M..de!

— Voor den mooien embusqué, die driemaal per dag van tenue verandert, en het hof maakt aan al de verpleegsters!

— M..de!

— Voor den valschaard, den man met de twee gezichten, die u prijst waar ge bij staat en u achter uw rug beklapt!

— M..de!

Door ik weet niet welke wroeging gedreven, besloot Samain de hulde aan Bidel met de volgende zelfvernederings:

« En voor Samain, die een formidabel stuk in zijn kraag heeft en de chambrée wakker houdt? » Ook hierop werd met animo weergehuild: M..de!

Zekeren morgen werden in een lazaret hooge kreten gehoord. De ziekendiensters hadden haar intrede gedaan, en nog lag de zaal in een nà-nachtsche wanorde. Niet verschenen, nergens te bespeuren, de twee brankardiers. De luitenant wordt bijgeroepen, hij verkent het terrein. Met een paar sous-offs trekt hij uit op patroelje. Langs een malsche grashelling, in 't morgenzonnetje, liggen de twee kerels rustig te rooken. « En uw zaal! » schuimbekt Bidel.

— Wat zaal?

— Uw werk?

— Geen werk zoo lang as we onzen conzé niet kraage!

— Je donne l'ordre formel...

Ze blijven aan hun pijp lurken.

Naar 't cachot laten zo zich meevoeren.

Ze brommen er de gestelde dagen, doch weigeren weerom hun zaal in te gaan.

Dan, terwijl ze aan tafel zitten met den hoop, stappen vier gendarmen den refter binnen. Ze roepen de namen der twee schuldigen af, slaan hun de hand op den schouder en verklaren: « Meekomen, om voor den krijgsraad te verschijnen. »

— Goei chance! roepen hen de vrienden na, en vertelt in Kales hoe ze hier met ons... rammelen! »

Enkele dagen daarna was de kleermaker met een

makker de gaten uit. Den derden dag werden ze plechtig « déserteurs » uitgeroepen. Ze vonden middel te berichten dat ze veilig te Parijs verborgen zaten.

Ook in zijn bezuinigingsplannen beleefde de luitenant gevoelige ontgoochelingen. Hoezeer hij alom het toezicht verscherpte, en met gestempelde briefjes werkte, en natellen beval: enkel in de ontvangstzaal geraakten dozijnen nieuwe hemden zoek. In elk lazaret verdwenen paren mooie leeren pantoffels, waarin geen ziekendiener de voeten mocht steken op straf van acht dagen arrest. De kolen werden ons afgewogen, per kilogram, met de baskuul; hij had de opslagplaats gegrendeld en met prikdraad omrasterd: niettemin werden ettelijke wagons verdonkeremaand.

Bidel had de drinkglazen van het personeel door blikken bekertjes, — jampotjes met een oor aan — doen vervangen. Over die gelukkige innovatie had hij een lang rapport aan de Algemeene Inspectie van den Gezondheidsdienst geschreven. Daarin stond uitgerekend hoeveel onkosten, door breken en springen, aldus vermeden werden. — De Algemeene Inspectie liet zijn rapport onbeantwoord!

Bidel had zich op 't hoenderkweken toegelegd. Toen hij een honderdtal vette kippen bezat, bood hij ze gracieuselijk, in een lang en zeer nederig vertoog de Algemeene Inspectie aan. — De Algemeene Inspectie

vroeg waarom hij die kippen niet voor zijn eigen zieken liet braden?

Met al zijn rapporten had Bidel toch de aandacht der Algemeene Inspectie op zijn persoontje getrokken: zeke-ren dag werd hij van onderluitenant, tot eersten luitenant benoemd. De sous-offs boden hem zijn tweede sterretje aan. Bidel bedankte met tranen en trakteerde met flesschen. Hij liet ons weten door den facteur, ons de liefste boven alle sergeanten, dat hij ook voor 't personeel edelmoedig zou zijn, wilde een delegatie brankardiers hun luitenant komen gelukwenschen. — Liefhebbers voor die afvaardiging werden niet gevonden.

Zelfs in zijn inspectie, den Zaterdagmorgen, van de ziekenzalen, beleefde Bidel tegenslag. Dan was hij vroeger dan gewoonlijk te been, liep luchtig over het lattenbaantje, trad met klinkenden stap tusschen de bedden door. Voor de verpleegster had hij een korrekte buiging, een glimlach van verstandhouding, een galanten groet. Eèn oogwenk maar. Dan liet hij streng-kritisch zijn blikken weiden over het niet heel roode linoleum, de niet spierwitte bladen der nachttafeltjes. Het ontging hem niet dat de grauw-geschilderde plinten een vette zwarte lijn vertoonden waar de opneemdweil ze had aangeveegd. In het keukentje ontdekte hij spatstippen op de witte kastdeuren; niet immer blonken de messen, en de bodem der melkpotten was wel aangeladen met

roet. Werd de verpleger, wat een wonder mocht heeten, op al deze punten onberispelijk bevonden, dan mocht hij toch niet hopen aan acht dagen arrest te ontsnappen, want op de onderste planken der keuken- of apotheekkas lag noodzakelijk wat rommel dooreen; achter de verwarmingsbuizen, waar luiwagen noch stofdoek toegang hadden vlokten grauwe wolpluisjes samen...

Jammer voor den luitenant, waren er dokters die over hun verplegers tamelijk tevreden waren; ooggetuigen van het draven en wroeten dier tobbers, vonden ze die eeuwige arresten een slechte aanmoediging en een pover loon. Ze gingen dan wel even langs het bureau van den luitenant om hem vriendschappelijk te verwittigen: « Tu sais, dat arrest van Van Heuverswijn mag niet doorgaan. Doe me 't genoegen en streep dat door. »

Het was in zaal zes dat Bidel een avontuur beleefde, dat hem de aangename inspectie-uren voor goed vergalde. Hij had verordend — o dat minimum personeel! — dat een verpleger op verlof niet zou worden vervangen. Daarmee bedierf hij het zuurgewonnen geluk van hem die op reis ging, want aanhoudend moest die denken aan het verpletterend werk, *l'infernal turbin*, dat middelertwyl op zijn makker drukte.

Ook de zieken leden daaronder: waar twee mannen hun handen vol hadden, moest één alleen noodwendig

te kort schieten. Op een Zaterdag nu, terwijl Petit Père, in mijn khaki rijbroek en varkensleeren beenderlingen, rondzwierf door Dublin; en ik van zorg verouderde, bepeinzend hoe ik mijn gang, en salonneke, en elf kamers, plus gemakken, keuken en apotheek, op twee uurtjes tijd gekeerd en geschuurd zou krijgen, daveren Bidel's stappen door den gang. Ik wachtte me wel in den schijn zijner zoeklichten te treden. Sedert vier dagen dat mijn gezelschap op reis was, lag de boel ellendig vervuild. Eene hoop restte mij: Bidel zou begrijpen!

« Infirmier! » klonk het opeens gebiedend. Ik achtte het geraadzaam niets gehoord te hebben. « Madame, gelief uw infirmier te roepen ». « Père! » gaat de vuurpijl eener schelle vrouwstem de lucht in. Ik laat mijn vaagborstel vallen, verlaat het veilig salon, en ga in positie staan voor mijn hierarchischen opperste. Hij wijst niet op de miniatuurduintjes stuifzand op den vloer, niet op de vlekken langs de gangbeschotten. Met zijn rechter wijsvinger strijkt hij lichtjes over de lijst van de witte keukendeur (er zijn veertien zulke witte deuren met lijsten in mijn barak!) « Infirmier, ik vind stof op deze deur. » — « Luitenant, de tijd ontbrak me dezer dagen het stof af te nemen ». Hij zegt niets meer, laat me terug aan mijn werk gaan. Na twee minuten: « Infirmier! » Weerom gooi ik mijn borstel weg, sta in positie voor Bidel, nu bij een ander deur. Langzaam schuift zijn

rechter wijsvinger over de lijst. « Infirmier! Ik vind stof op deze deur. » — « Luitenant, de tijd ontbrak me dezer dagen het stof af te nemen! » Ik ben terug het salon aan 't vegen. « Infirmier! » Aan een derde deur heeft hij zijn vinger over de lijst gestreken. In positie aanhoor ik de woorden: « Infirmier, ik vond stof op deze deur ». Nogmaals open ik den mond om mijn onveranderlijk antwoord te geven, als uit kamer zeven, waar een frontmajoor ligt, een donderende stem weerklinkt. « Quel imbécile vient nous embêter? (1) Lig ik hier in een ziekenzaal of in een kazerne? » En Bidel heeft het stiekempjes afgetrapt, veel zachter dan toen hij gekomen was.

Erg verwonderd waren we niet toen onze luitenant, dien anderen Zaterdagmorgen — weer stonden we in 't gelid op het pleintje vóór de villa — zonder ons te doen wachten, en zonder satellieten, met gedoofden tred voor onze rijen trad. De lucht hing zoel, en helder scheen de zon; de punten van Bidel's knevel kromden min-uitdagend omhoog; bezadigd klonk zijn stem als die van een gewoon civilist. Zijn redevoering kan ik me niet tekstueel herinneren. Hij had louter woorden lof voor ons allen. Voor de karweiers, op wier goeden wil nooit vergeefs werd beroep gedaan. Voor de « ecclésiastiques » die hun verplegersambt waarnamen of het

---

(1) Wat stommerik komt ons vervelen?

een « sacerdote » gold. Geen ander hospitaal kon bogen op een personeel gelijk aan het zijne. En we mochten een commissie benoemen die met den luitenant verandering in het dagelijksch menu zou bespreken. Inspecties — we werkten immers zoo gewetensvol — zouden voortaan achterwege blijven. En alles zou hij doen wat in hem was opdat ieder soldaat op wettigen tijd, zijn verlof zou hebben, het welverdiende...

Avonden.

Aanstands na het avondeten hielden we Lof. Ze waren ons een noodwendigheid, na den langen dag geestesdoodend tobben, die luttel ingelogen minuten vóór het Allerheiligste. Van de bleek-glimmende monstrans, in het schaduwig koor, daalde een heerlijk gevoel van rust over onze wezenlooze vermoeienis. Op de voorste stoelen negen de witte sluiers van enkele verpleegsters. Herstellende zieken zaten verspreid, den zwarten kapotjas over de losse, witwollen pijamas. Achteraan knielden wij, de pastors, met eenige devotere soldaten, in ons morsig blauw-katoenen pakje — zwart met creoline beplekt en wit-uitgebeten van de kalk-chlorure. Door de naakte, vierkante raampjes viel het vlakker goud der zon; in de verte hief een enkel hoog duin het gulden hoofd achter paarse avondboomen. Vliegtuigen gonsden zangerig over, kanonnen dommelden als altoos. Door zachte harmoniumtonen begeleid, stegen onze doffe, kunstlooze zangen — doch zielvoller baden

ze, dan vroeger op hoogtijdagen, in rijkversierde kerk, de veelstemmige melodieën van Palestrina. In Mei- en Junimaand werd een eerste chef van de genie ter hulp geroepen. Die jongen had een prachtig orgaan. Geen rollende of schetterende music-hallstem: sidderend rees zijn Panis Angelicus als een wazige lichtgedaante van Doré; bleef hangen op trillende vleugels; zeeg in lange sluiers neer, de handen gevouwen, 't voorhoofd op den gebogen knie, in aanbidding voor den verborgen God.

In den zomer was het geen problema het anderhalf uur dat den slaaptijd voorafging, om te krijgen. We legden ons op een grasheuveltje een pijp te rooken, turend naar de vliegers, tellend de kabelballons. Bijwijlen werden die door verdragend Duitsch geschut bedoeld: de witte shrapnellwolkjes poefden open rond het logge gevaarte. Dat nam dan ijlings de vlucht, door zijn motorwagen tevens achteruitgetrokken en omneergehaald. Driemaal woonden we bij hoe een Duitsche Aviatik, als een gier uit de wolken vallend, een ongelukkige *saucisse* in brand schoot. Een vluchtige blauwe vlam in het bruine duister, een zwart wrak als een steen ten gronde ploffend: het drama duurde enkele seconden. Ging alles op zijn best, dan zagen we de waarnemers aan hun blankzijden valscheren naar beneden wiegelen.

Dikwijls ook lagen we, langs een mulle helling, het voetballen der bureaugasten gade te slaan. Die zijn blij

hun beenen te kunnen rekken. Als wij niet al te moe zijn, spelen we, als kinderen, krijgertje door de loopgraven, wippen door de draadwebben, bombardeeren malkander met graszoden.

Met Geukens en Bertrand in de duinen.

Tijdens de zomeravonden van Zeventien, toen de Engelschen hun offensief naar Passchendaele voorbereidden, lag heel het hospitaal langs den dijk der Duinkerker-vaart. Ze trokken voorbij, de « djekken », dag aan dag en weken aaneen, met hun tulbandtroepen,

hun monstergeschut, hun tanks en hun autos, hun vurige ruitelij. De slag begonnen, sloegen ze een reparatiepark op langs het pijnbosch van « Palestina ». Daarheen werden de kanonnen, in den strijd gehavend, aangesleept. Wie zou nog in die kreupele monsters de machtige moordtuigen van over ettelijke dagen hebben herkend! De wielspaken, latten staal vier vingeren dik, waren als met een mes door de granaatsplinters doorgesneden. Uit den loop waren klotten brons gehakt als met een bijl. Het glanzend koperen rader- en hefboomwerk der kulas stond verwrongen en geknakt en gesmolten.

Over de wonden van het staal, lag somwijlen gespreid de mantel der verongelukte artilleristen : twintig gaten en scheuren in het geschroeide khaki; uit den binnenzak hingen bebloede brieven. 't Gebeurde dat de zware stukken in het zand verzakten; de twaalf paarden, om een draai, konden hun krachten niet doen gelden; dan spanden we ons met dozijnen aan koorden en kettingen, op bevel van een Engelsch sergeant rukten we, samen met tommies en chineezen en negers; en wat de paarden niet konden, speelden wij klaar : het logge gedrocht sprong uit zijn kuil en bolde het werf op.

Cabour lag tusschen twee vliegpleinen. Het Belgische der Moeren en het Fransche van Ghyvelde-Braydunes. Rond acht uren 's avonds kwamen de jacht- en verkenningstuigen aangezoemd als bijen naar den korf. We

ontwaarden ze als donkere stippen duizelig hoog in de lucht, een zeven teekenend als trekkende kraanvogels. Het plein bespeurd, lieten zij zich een voor een in steile glij-vlucht neer, groeiden dreigend en donkerder, snorden rakelings over ons hoofd. Wat verder raakten ze den grond met losse sprongen, rolden uit op hun manke pootwieltjes, hun staart als een egge door het stof. De stramme vliegeniers, in hun lederen pakje als duikers van het ruim, klimmen langs een laddertje uit de schuit; en terwijl de helpers den reuzenvogel in zijn hok duwen, vertellen ze van hun weervaren daar omhoog. Ze hebben bommen gegooid op Gent, gevochten boven Ghistel, gekruist boven Zeebrugge en Oostende. De gerekte tonen van het klaroen dat de « retraite » blaast — dat ernstig avondlied dat over bosch en duin heenschalt als een vermaning, als een smeeking tot de zwervers weer te keeren naar de veiligheid en de rust — ze roepen ons weg van 't vliegenierskamp, waar een breede laan open vuren wordt aangelegd voor de verdwaalden die — misschien! — dezen nacht zullen binnenvluchten.

Ook de zomer van Achttien bracht ons spannende dagen. De Duitschers hadden hun groot Westeroffensief ingezet. Ze drongen op over Béthune en Bailleul. Heel den Vasten door hadden ze dagelijks, met verdragende stukken, Adinkerke en omtrek beschoten. In militaire taal heet dat : « de verkeerswegen van den vijand onder

vuur houden » — feitelijk vuurden ze in 't wild over akkers en hoeven, sloegen spelende kinderen op straat tot gruzelementen, begroeven boeren en burgers onder de puinen van hun huis. 't Was in die tijden dat, in koortsige haast, op de daken van de lazaretten een breedarmig rood kruis geborsteld werd op sneeuw wit veld. Wat niet belette dat menig zware granaat op het terrein van 't hospitaal viel, soms in de onmiddellijke nabijheid der barakken. De brokken staal vlogen door de houten beschotten als door papier. De bombardementen uit de lucht — waarbij een der onzen werd doodgeslagen — gingen middelerwijl hun onverstoorden gang; zekeren morgen kwam er ook leven op de zee en hagelden de houwitsers van Duitsche torpedojagers over het hospitaal.

Toen waren Franschen aangekomen, met de opdracht onze duinenstrook in een nood-bolwerk te herscheppen. Nieuwe loopgraven verlengden de oude, nieuwe beton-redouten werden gegoten, breedere draadnetten overspanden de duintjes. Op die werken stonden we 's avonds te kijken, vereerd als we genood werden een handje toe te steken. De Pruisen vonden 't ook wel de moeite waard eens over te komen : in vollen middag, met zes Albatrossen, zwierden ze boven ons hospitaal, beurtelings op hun zij liggend om fotografische opnamen te doen. Om de honderden shrapnells der afweerkanonnen

bekreunden zij zich juist zooveel als een kudde olifanten om een muggenzwerm.

Na de loopgrachten, werden de schuilplaatsen gegraven voor de *cent vingt longs*. Bij middel van sierlijke loovertenten, waardoor ze eventjes maar hun spitsen snoet staken, werden de lange jannen behoed tegen een zonnesteek. Die verspreide kanonnen hadden drie honderd man bediening; overal in de zandheuveltjes werden voor deze laatsten houten schuilplaatsen ingebouwd, ondergrondsche salonnetjes waar ze 's avonds ons bezoek verwachtten. De Fransche kanonniers bleken joviale kerels, altijd geestig, altijd opgeruimd. Zij leverden *pinard*, wij de sigaren: de dichte damp dwarrelde de deurgaten uit als rook van een krater. Onder die kerels waren er mijnwerkers, boeren, fabrieksgasten: allen waren even hoffelijk, natuurlijk-beleefd. Wij hoorden dolgraag hun beeldrijk argot, want niets is zoo echt als het Fransch van een Franschman.

Helaas, het kan niet altijd zomer zijn! Als de herfst kwam, de dagen kortten, stormen aangierden van over de zee, en regen dagen lang kletterde op het asfaltpapier der lazaretten, hoe dan den avond doorgebracht? In de slaapbarak, ons eenig toevluchtsoord, stond soms een tafel en nooit een stoel. Drie gloeilampjes lieten er de veertig bedden in het donker. In de koude, in 't schemerdonker, eenzaam op 't voeteind van uw ledikantje hurken,

daar was zelfs geen Trappist tegen opgewassen. Sommigen vonden verzet in turnoefeningen aan de balken der zoldering, anderen beproefden hun krachten in boksen en worstelpartijen. Om de ledigheid te keer te gaan, greep wel een algemeene herhaling plaats van college- en kazernegrappen — ten koste der afwezigën. Een gamelle vol water wordt aan de zoldering gehangen, boven 't kussen van den gebuur: van een lontkoordje zullen dan regelmatige druppën op zijn neus tikken. Ze draaien een mensch zijn laken tot een kunstigen « koe-staart »: hoe meer ge wringt om hem los te krijgen, hoe vaster ge de streng toehaalt. Hebben ze van uw lakens een « porte-feuille » gemaakt, dan zit ge, uitgeklee-
d, op uw bed, wilt haastig uw beenen onder de dekens strekken, doch vindt u gevangen in een ondiepen zak. Over dag liggen matrassen en dekens geplooid à l'ordonnance, ge moogt uw bed maar spreiden op 't oogenblik van slapen te gaan. Een zeer gewaardeerde grap nu — behalve van wie ze ondergaat — bestaat hierin, dat men met koperdraad de plooiën van uw dekens, en zelfs de twee einden van uw matras, aaneenrijgt. — Een waren geest van opoffering toonen zij, die 's nachts opstaan om de mouwen van uw jas of de pijpen van uw broek toe te naaien: ze achten zich ruimschoots voor hun moeite beloond, wanneer ze 's morgens van uw machteloos toorn kunnen genieten. Een slaper tot scherp-

schutter maken is niet te misprijzen; ge stelt de vouwpooten van zijn bed recht en los, in plaats van schuin en vast. Trekt dan maar aan een touwtje: het bed valt plat op den grond voorover, en de slaper schiet over den vloer. Spaden, bezems, kachelijzers en hefboomen onder uw onderste laken vinden, is dagelijksch brood. Onder 't gejoel der makkers moet ge opstaan en heel dien boel verhuizen. Mannen van karakter, die niet willen uitgelachen worden, zijn soms dwaas genoeg om op die foltertuygen te blijven liggen. Dan bereikt de pret pas haar toppunt: heel de barak staat op, dringt om het bed van den ongelukkige, belicht hem met zakgloeilampjes, informeert of hij zich lekker gevoelt. De man-van-karakter verroert geen vin, hij slaapt, hij snorkt! Na een uurtje, als de regelmatige ademhalingen de algemeene rust verraden, staat hij met eindelooze voorzorgen op, slaat het laken weg, licht voorzichtig bezems en spaden uit. Maar dan snerpt opeens een snel gefluit. « Verraad! » wordt er geroepen, *debout, la baraque!* De zoeklichten werken; de man-van-karakter, in zijn onderbroek en met een bezem in de hand, staat in vollen dag — en wordt gehuldigd op de wijze van Tipperary.

Een thuis.

Er waren mannen die, na 't avondmaal, het telkens aftraptten langs 'diskrete duinpaden, en enkele oogeblikken voor den taptoe, weerkwamen langs dezelfde wegeltjes. Die geluksvogels, kwamen we eindelijk te weten, hadden een thuis ontdekt, waar ze in familiekring de vreeselijke verveling der winteravonden ontweken. We vatten 't plan op, mijn vriend de seminarist-koster en ik, een soortgelijk toevluchtsoord te veroveren.

We trokken onze stoute schoenen aan en bezochten, avond na avond, de pachthoven uit den omtrek. Een schijnreden om aan te kloppen was gauw gevonden: we deden navraag naar boter en eieren die, op dat uur, toch niet te vinden waren. We hielden tevens een praatje, en namen zorgvuldig de omgeving op. Wat teleurstelling! Overal vonden we den vijand in de vesting. Rond de tafel zaten piotten te kaarten of lief te doen tegen het vrouwvolk. Aan den haard hurkten gendarmen op lage bankjes, de beenen gestrekt, den rug tegen

den schoorsteen, de vest ontknoopt. Ze lieten 't hoofd achterover; uit hun gelukzalig ronde monden bliezen ze, met licht keelgeklok, kunstige rookkrinkels naar de zoldering!

Toen wendden we ons naar herbergen en winkeltjes. Na een pint laf bier gedronken, of geld weggegooid te hebben aan een verhoornden Camembert, opperden we den wensch: baas of bazin in de keuken te spreken. Met hartkloppingen in dat heiligdom binnengedrongen, vonden wij er, onvermijdelijk, aan de tafel, aan den haard, den gezelligen lancier dien we haatten! — en de gelukzalige gendarmen, onder wier bankje we wel een ton meliniet hadden geplaatst.

De aanhouder, zegt de volkswijsheid, wint.

Het leger had ons begiftigd met de kiloftware nagelen hoefijzerschoenen. 't Was doodelijk, daar een ganschen dag mee op en neer te draven. 't Gaf gloeiende voeten; en den zieken, die bij iederen stap der verplegers hun bed voelden daveren, was het een marteling. In 't magazijn stonden hoopen lage, lichte, leer-en-stoffen rustschoenen. De sous-offs hadden er allen ontvangen. Wij ook baden onzen luitenant om een paar, doch werden immer afgescheept met het volgend sofisme: « De rustschoenen zijn aangeduid voor matschappen, die, na met hunne bottines-de-marche lange tochten te hebben afgelegd, een lichter schoeisel tot rust hunner voeten

behoeven. Gij doet geen lange voettochten. Dus hebt ge geen recht op rustschoenen. »

Een leerling in de logica had hierop kunnen antwoorden : Indien we geen lange voettochten moeten maken, is het onzinnig ons altoos in bottines-de-marche te doen stappen! Doch wie aldus tot den luitenant gesproken had, zou gelijk gehad hebben : bedenkelijk vergrijp jegens de overheid! We hadden dan maar zelf lichter schoeisel gekocht — dezen ten minste die nog andere bronnen van inkomsten hadden dan hun dertig centiemen soldij per dag. Maar die civielschoenen moesten we ook op eigen kosten doen herstellen — bij een civielen schoenmaker uit de buurt.

Het verblijf van dezen pekdraadridder hadden we ontdekt door zijn vrouw te volgen op het spoor, een avond dat ze, na met witte verpleegsters-muiltjes en gele officieren-schoenen door het hospitaal geleurd te hebben, onder een waschkorf vuil goed door de duinen trapte. We staken, na haar, den zandweg over, liepen tusschen graanmijten door, staken schuin het erf van een pachthof over, en zagen haar verdwijnen in den burcht van haar gemaal.

Deze menschen waren vluchtelingen van rond Thourout. Hun huis hadden ze zelf gebouwd : een gebint van dennenkepers, dak en wanden van asfaltpapier. Een manshooge wal van zandzakken, vaderlanderkes

die overal te rapen lagen, gaf warmte in den winter en beschutting tegen granaat- en torpedoscherven.

De huiskamer vonden we een voorschoot groot. Door één vensterke belicht, bevatte ze niet minder dan drie gebieden. De slaapstee, achter een beschootje van behangpapier en oorlogsplaten; de keukenzone, met de lage potkachel waarop een zware ketel met soep of waschgoed brabbelde; en het atelier van den baas. Eeuwig en altijd zat die, met den leeren voorschoot aan, op zijn driepikkel. De moeder en haar schoondochter hadden een koffer, de bezoekers, een plank over twee kistjes voor zetel. Op die plank, den rug tegen een keper, hebben we, mijn vriend en ik, menig uurtje gesleten, — als de duisternis buiten massief was, de brieschende wind zijn duizend paardengespannen over de duinen joeg, en de Noordzee in slagregens de lage landen overrompelde. In het kamertje geen licht dan van een onrustige kaars; met het mes te snijden geuren van leer, pek, loog en preisoep. Een kameleoen die, naar de Fabel leert, van lucht leeft, ware hier van honger omgekomen. We neutraliseerden die zware atmosfeer met nog zwaarderden Bastos; in een rookwolk gewikkeld, luisterden we nevelig naar de strategische voorspellingen van den baas. Op aardrijkskundig gebied bezat hij verwarde begrippen. Masuren, Dardanellen en Vogezen lagen voor hem in dezelfde windstreek, die hij telkens aantoonde met den

duim over z'n schouder. Voor zijn vrouw, wanneer die het waagde zich in zijn bespiegelingen te mengen, had hij woorden van streng misprijzen. « Wat weet gi van den oorloge! » snauwde hij haar toe. Zij moest zich vergenoegen met de Duitsche vliegeniers te verwenschen, « die sm...lappen, die 's nachts hulderen bocht op onzen kop smiten », en kristene menschen uit hun bed jagen. Gustje, het sproetelig kleinzootje, met zijn broekjen op den grond gezeten, smulde ondertusschen het kommetje rijstpap leeg dat we hadden meegebracht. Voor penitentie moest hij daarna zijn laatste katechismusles opzeggen. Wanneer het gezin wat laat was met het avondmaal, — een baldadige verwoesting van hoopen aardappelen met bloedpense of andere beulingen, baden we, klak op den knie, het Onze Vader mee, drukten ernstig op het « leid ons niet in bekoring », en verzekerden bij hoog en laag dat we geen honger hadden. Om kwart voor negen braken we op, schoorvoeteden gearmd over de zandbuilen, buitelden wel in een braamkuil — al biddend de vijf blijde Mysteriën.

De schoenmakersvilla was geen ideaal. Te dikwijls vonden we lanciers of gendarmen op onze plank zitten. Die onderkruipers deden dan overdreven vriendelijk, gebaarden te willen opstaan, bleven toch zitten. De

baas hield zich neutraal. Wij stonden beteuterd. Er moest naar iets anders worden uitgezien.

Aan de Fransche grens, in de schaduw van het Palestinawoud, stond een winkelherberg. Zekeren namiddag dat ik bezoek had van een medebroederaalmoezenier, — tot mijn groot genoegen vergaten ze *le parent pauvre* niet — waren we tot daar gekuierd en hadden een pint zoogezegd stout besteld. Ze werd ons geschonken, met bedeesde vriendelijkheid, door een vluchteling van over den Yser. In de eerste oorlogsdagen, met twee zusters en een broertje, was Emilie naar 't zuiden afgezakt. Ze zag het nog vóór haar oogen, hoe ze zelf het schichtige paard bij den toom over de eindeloze « kalside » leidde. Van de « Dútskers » immers werden zoo'n schuwe dingen verteld, en dat ze den zot hielden met het vrouwvolk. Moeder zou volgen met de andere kinderen, doch was achtergebleven, had wellicht den tijd niet meer gehad, en nooit hadden ze nog iets van thuis vernomen. Nu woonden ze hier binnen bij twee oude lieden. Broerke werkte bij Leffrinkshoucke in de munitie, haar zusters waren strijksters in ons hospitaal; zij zelve stond voor herberg en winkel. — Elken avond liep de gelagkamer stampvol; doch wij, pastors, verzekerde ze, we mochten gerust in de keuken komen zitten.

Bij 't eerste vergeleken, vonden we ons tweede

thuis koninklijk. Hier stonden tafel en stoelen! De oude man, met de hooge zijde klak op, dut achter de stoof; telkens hij wakker wordt, glimlacht hij goedig. Moeder, met haar zwarte lint-muts, ziet er strenger uit; ze zit met de spinnende poes op haar schoot, zwijgt, en breidt kousen. In den « staminee » verbroederen Belgen-op-rust, Fransche kanonniers en Engelsche manschappen van 't antivliegtuiggeschut. Door open deuren zien we Emilie achter den toog, tappend dat haar arm er lam bij wordt. Een gediensig Tommie draagt, hoog over petten en politiemutsen, het schenkblad rond. De Engelschen praten, de Belgen schateren, de Franschen zingen het sentimenteel liedje waarin Marguerite bezworen wordt haar hart weg te schenken aan een poilu. Mijn vriend Maréchal krijgt les in Vlaamsch van Alida, terwijl de derde zuster, Zulma, redekavelt met een gendarm. Want — vergat ik het te zeggen? — de fatale gendarm zat bij de stoof.

Het was onze scherpzinnigheid niet ontgaan hoe, de laatste tijden, de verhouding tusschen de oudjes en de drie gezusters wat gespannen scheen. Naar een onontkoombare psychologische wet: hoe meer geld in de toeglode stroomde, hoe vrekking de twee grijsaards werden. Onder voorwendsel van de duurte aller dingen, beproefden ze van den wind te leven, en wilden hetzelfde regiem door de jonge dochters zien nageleefd. We

stonden dan ook zoo verwonderd niet, toen we zekeren avond den ouden man achter den toog zagen staan, en van moeder den melancholischen uitleg hoorden : de « maskes » hebben ons verlaten, ze hebben een barakje gekocht aan den overkant van het hospitaal.

Dat barakje werd onze derde heimat.

« Eigen haard is goud waard » heette de drie-zusters-stede. Ze stond in de rij met een half dozijn soortgelijke houten woninkjes, niet verre van 't schoenmakerskasteel, en kostte vier honderd franken. Een groene borstwering van zoden beschermde tegen bombrokken, een dijkje « vaderlanderkes » beschutte de lage deur, omlijst met veil en klematisranken. Er was een zit- en een slaapkamer. De eerste had oud-gele dagbladen voor behangpapier, en voor meubels : een tafel, een groote bank en twee kleintjes. Een wandrek wachtte op keukengerief. Mijn vriend begiftigde al aanstonds de villa met twee knielstoelen waarvan de rugleuning was zoekgeraakt, met een Kristus en twee Heiligen. Te dien tijde was ik verpleger der zieke officieren, heeren die een rijk menu hadden en veel overlieten. Aan 't achterluik mijner barak mochten de strijktèrs, op haar weg naar huis, melk en rijst en wittebrood komen halen. Zoo verwierven we den titel van geestelijke vaders, en veroverden een vaste plaats, bezijden het miniatuurkacheltje, op de twee kerkstoelen.

Onnoodig te zeggen dat ook hier, gelijktijdig als wij, verschenen de voorkomende lancier en de getrouwe gendarm! Deze laatste kwam eerlijk om Zulma, en is haar ook na den wapenstilstand aan haar moeder gaan vragen. De piotten drongen de villa binnen met een *titulus coloratus* of valschen pas. De gastvrouwen hadden oudere broeders aan het front: menig soldaat achtte het zich ten plicht, ook zonder speciale opdracht, de groeten, en het beste nieuws, van de afwezigen te komen overbrengen. Anderen presenteerden als inkomkaart, een bloedverwantschap in onberekenbaren graad; vriendschap met een achterneef der familie; het merkwaardig feit knecht te zijn geweest op een hoeve « der streke ». Die spitsvondige jassen volgden onze taktiek, ze brachten geschenken mee van blijde intrede: bougies, lucifers, een rolletje garen. Dat alles, och arme! om zich één uurtje, ergens, te mogen thuis gevoelen! De Engelsche schenker liet zich ook somtijds zien; hij kwam met een fleschje rhum aangedragen. Terwijl de gezusters achter het tafeltje zaten te naaien of te strikken, verwisselden we onze tabaksblazen en bliezen het kajuitje vol rook. Stond er een klots koffie over in den pot, dat deelden we broederlijk in blikken bekers. Viel ons bezoek een avond na de nachtwoak, dan moest, om kwart voor negen, de gendarm ons wakker schudden: we zaten op onzen kerkstoel te knikkebollen!

Tijdens het aanhoudend bombardement vóór Paschen Achtien, was Adinkerke zoo onveilig geworden dat eenige gehuchten in onze kapel hun Zondag- en zelfs hun Paaschplicht vervulden. Om kwart na negen kreeg het hospitaal dan een gezellig uitzicht. Over alle passerellen kwamen aangetrippeld « knechtejongens » met een broekje tot aan de enkels, « meisjongens » in hemelsblauw kleedje en kanten kraag; stapten zwaar de zwartlakensche pachters; stevenden wichtig de glanzend-zijden boerinnen. Mijn vriend de seminarist, wiens kosterschap nu als een zielezorg werd, raakte den grond niet meer. Terwijl hij onzen heer Aalmoezenier de Hoogmis diende, keek hij wel tienmaal met een scheel oog de kerk in om de aanwezigen te monstereen. De weelde van een Hoogmis bij te wonen kon ik me maar zelden veroorloven, doch aanstonds na den dienst was ik volledig ingelicht. Maréchal stoof mijn keukenhok binnen: « Un monde fou, mon cher! (1) » jubelde hij. En sœur Thérèse — ze was wel geen non, die verpleegster, doch had er manieren en hoedanigheden en deugden van — heeft *angéliquement* de Engelenmis gezongen; en de eerste geniechef heeft me doen weenen met zijn *Inter Vestibulum*; en een pachter heeft een mis besteld; en een *demoiselle très-bien* heeft vijf franken

---

(1) Een massa volk, man!

gegeven voor bloemen! Wat dat voor iemand was, voegde hij er bij, moet ik te weten komen. »

Men kan niets uitdenken — behalve Vlaamsch spreken — waar mijn vriend niet achter kwam. Geen dag was om, of hij stond in mijn keukentje en sprak — met de zelfvoldaanheid van een détective die rapport uitbrengt bij zijn chef: « Die dame is de dochter van den stationschef van Adinkerke. Ze woont maar een kwartier van hier in een boerenhuisje langs den zandweg. Ze heet Isabelle Gabriël! Zwijg! gebod hij, toen ik hem reeds mijn bewondering wilde uitdrukken — het mooiste komt nog! Ik ben uitgenoodigd een bezoek aan de ouders te brengen, en ik heet geen Maréchal als dit vierde thuis niet ons laatste en ware wordt! »

Een dag of drie later getroostte ik me de moeite, na het Lof, mijn khakivest en dito kapotjas aan te trekken. Plechtig traptten we het af langs den zandweg « Het Veld ». We zagen het hofje in 't groen gedoken. Aankloppen moesten we niet. Aan het hekken wachtte een gulle oude heer, een allervriendelijkst oud moedertje trok ons naar binnen. De juffrouw nam ons de kapotjas af. Ons werd een zetel aangewezen, en een stoel om onze stramme beenen over uit te steken. We stopten de pijp uit papa's geurigen tabakspot, en wat we ook tegenstribbelden, een flesch werd ontkurkt en koekjes

kwamen op tafel. We kregen een gevoel of de oorlog voorbij was! Nog vele malen, zonder nochtans de driegezusters-villa te verwaarloozen, waarvan we nu eenmaal de zielezorg droegen — zijn we daar weergekeerd. We deelden de vreugde dier uitmuntende menschen, toen een lang-verwachte, over de grens gekomen, zijn intrede deed, — en hun smart, toen de jongste zoon, soldaat aan 't front, door een granaat werd gedood. In de witte-en-groene woning langs « Het Veld » hadden we, voor veel zware dagen die ons nog te wachten stonden, den steun en den troost van een thuis gevonden!

Nachten.

Waken was een der meest gevreesde karweien. Gaarne had ik voor eeuwigen nachtdienst geteekend, indien men over dag had mogen slapen. Nu volgden gemiddeld twee maal per week, die afmattende uren op een al te gevulden dag. Wanneer, tijdens drukke perioden, de vermoeienis me reeds aan den middag meester was — zoodat ik op bed ging liggen in plaats van aan tafel te gaan, en de vrienden me met geweld naar den refter trokken — kwelde me gansch den nanoen de bekommernis : hoe ik mijn nachtwoak zou kunnen doorbrengen. En tijdens de trage nachturen, als vermoeienis in mijn voeten glóeide, mijn beenspieren doortintelde, in mijn zieke longen brandde als vuur; als èèn uur liggen, ik zeg niet : slapen — me 't hoogste aardsche goed scheen, — dan dacht ik met ontzetting aan den eindeloozen morgen die volgen zou. Tot 's middags viel er immers door te werken, even hard als andere dagen. Zochten we, na twee-en-dertig uren op

de bres gestaan te hebben, om een uur 's namiddags ons bed op in de slaapbarak, — waar gekaart en getwist, gehamerd en getimmerd werd — dan wisten we dat dit onrustig slaapje maar enkele uren duren mocht : van vijf tot half zeven moesten we weer de zaal in.

Het goede nieuws dat ge waken zult wordt u 's morgens reeds door den eersten Piet aangekondigd. Op een uur dat hij zeker is u te ontmoeten, wandelt hij over de passerellen, zakboekje en potlood in de hand. De goeie ouwe « Bidon » weet dat hij een ongeluksbode is. Daarom kijkt hij erg kwaad, snauwt u toe : « Thans ! gij zijt de wacht ! » — en maakt zich uit de voeten.

's Avonds moogt ge dan uw werk een half uur vroeger verlaten. Aan 't winket der « dépense » schuift men u een homp brood, een bolleke boter, een bekervol pinard toe — provisie voor den nacht. Eer dat de groote troep de eetzaal overrompelt hebt ge uw boonen binnen en vervoegt u bij de reeds wachtende wakers vóór de deur van het « corps de garde ». Ze trekken een ouwe kapot aan en zetten den zwarten kepi op; ze torsen veldflesch en knapzak, dekens en pantoffels; de « meesters » en de « pastors » houden boeken en schrijfrommel onder den arm. Komt het uit dat een dier leeslustige mannen een moeilijke zaal in moet, dan nemen de karweiers een loopje met hem en verwittigen : « Ga maar afladen, jongen, ge zult uwen père zien van nacht ! »

Verschijnt op den drempel de sergeant der nachtronde. Hij roept de namen af, waarop men antwoordt met een norsch of uitdagend « présent! ». Enkelen zeggen: « Aanwezig! » Dat zijn de bewuste Vlamingen die deze gelegenheid, in ons hospitaal de eenigste, waarnemen om hun hart eens op te halen. Gelijk, volgens Sint-Thomas, het christelijk leven niet degelijk kan beoefend worden door ongelukkigen die zelfs geen kans zien om te leven, kortweg — zoo kan de Vlaamsche zaak niet behartigd worden door wroeters die nog den tijd niet vinden een gazet te lezen.

Bij elk afgeroepen naam wordt het nummer eener zaal gevoegd. Dat wordt met een deemoedig voldaan lachje, of met een oproerig « m..de alors! » begroet. Men kent immers goede en slechte zalen. In een goede is er maar één vuur te onderhouden; de zieken zijn aan de beterhand, dokter noch verpleegster zal er de ronde doen. Slecht, archislecht is de zaal waar vier kachels branden, lijders aan hersenkoorts liggen, dertig mannen hun buikloop bot vieren, of een zèbre zijn neurasthenie op u uitwerkt.

Niets zoo roerend als novicen-ijver. Enkele dagen na mijn aankomst uit Auvours werd ik op nachtwacht gesteld in zaal zes. Daar lagen toen twee heeren, die te gezond waren om een nieuw hospitaal te gaan betrekken, en nog een dag of wat bleven uitrusten, alvorens hun

bataljon op te zoeken. Ze vonden het gek dat de luitenant hen een waker gaf. « Voor één ding hebt ge te zorgen, vermaanden ze, ons niet wakker maken! » Een min-groene dan ik zou naar zijn eigen bed gegaan zijn. Maar 't was mijn eerste wacht. Ik achtte het een heiligen plicht-van-staat, niet te slapen. Den godganschen nacht bleef ik op een ongemakkelijken stoel zitten, zonder een vin te roeren, versteven van de kou, een naakte gloeilamp in mijn geschroeide oogen.

Ik bewaar de heugenis van heerlijke nachten. Over dag waren we koelies. We konden dan wel een innig-geestelijk, geen geestesleven bewaren. Dat bloeide nog enkel onder de gesluierde lamp eener « goede wacht ». De mooie gedachten, verleidende stemmingen, aanhuppelende rhytmen, die over dag, als rijzend koren, verstikten onder de netels, rechtten in nachtelijke rust-en-stilte hun geknakte halmen omhoog... Van buiten kwam geen geluid, dan het dof over-en-weer geroffel der eeuwige bombardementen; langs de witte wanden blankten de bedden weg in grauwer duisternis. De ademhaling der zieken hing door de barak als een wiegend gesuis; nu en dan woelde zich een om, kraakten rekkende springveeren; een slaper liet los een kort gekreun, een donkere mompeling. Het deed wel veredelend aan, zich de waaksche behoeder te kennen van zoovelen. Zonder kommernis rustten ze, wel

wetend dat op één woord, de bereidwillige verpleger aan hun bed zou staan. — Aan 't bovineind der zaal, juist onder de zwaarbehangen lamp, en alléén er door beschenen, stond het tafeltje waarop ik mijn liefste boeken had uitgestald. Ik bezat eigenlijk niet méér dan eenige Engelsche en Fransche bloemlezingen. Daarin kon ik me zalig verdiepen, slechts even opkijkend, en een geruststellend gebaar makend, wanneer de verpleegster-op-ronde in de deur verscheen, en haar zaklamp even over de bedden liet lichten. Tot het opstellen van eigen werk voelde ik mijn hoofd doorgaans te loom. Een zeldzaam vers schreef ik voor « De Stem uit België, Miles Xristi, de Belgische Standaard ». Zag ik dit later in druk terug, dan bevond ik ze moede en bleek als kinderen, na nachtarbeid, in valen morgen de fabriek verlatend. In zulke nachten bad ik mijn brevier — waar over dag niet veel van terecht kwam; en ik praatte met familie en kennissen in traaggeschrevene, effen-tonige brieven.

Bij poozen deed ik een kleine wandeling door de zaal. Een gedempte stem had geroepen: « Brankardier, een flassche! » Een schorre koortslijder had om drinken gevraagd; of zijn schouders bloot gewoeld. De bevangen lucht dreef me in den nanacht naar buiten, om een teugje frischheid. Langs 't Noordwesten lag het lage, vale wanlicht der vuurlijn langs de kim. Vuurpijlen

schreven er hun vinnige vraagteekentjes; lichtkogels wipten op als balletjes uit de handen van een spelend kind. Geschut boemde met lichte slagen op de dikke trom. Dolende vliegeniers zoemden als muggen. Want onder den open hemel, onder den vasten blik der eeuwige, ongenaakbare sterren, hoe nietig wroette hij in den grond, de reuzenkamp der aardevolkeren!

In natte najaarsnachten, als de naakte populieren zwiepten in den Westerstorm, die huilend en gierend immer forscher aanloopen nam, de barakken schudde en de losse schuifluiken deed klepperen; als de slagregen met honderden trommelstokken de holle zolderplanken beroffelde; wanneer de lage hemel als het grauwwelt eener krocht over de platte landen doorzakte, — spookachtig vlamden ze dan, de horizonnen naar het front. Doffer en dieper woelde de kanonnade, met schokken of een kudde mammoths de logge gronden bedraafde, of woedende rhinocerossen er dóór trokken de stompe kouters hunner neushoornen. Dan schoten de vuurpijlen omhoog als handen om hulp; lichtkogels zonken weg als seinen van schepen in nood, de zwarte kartellijn der landen stond scherp tegen witte schrikschijnen van plotse flakkerbranden; lage, donkere vliegtuigen, als schuwe nachtvogels, wiekten daar heen op doffe slagen van hun hortende ontploffingsmotoren — en deernis omgreep het hart voor de mannen levend in die hel.

Het is me wel gebeurd dat ik van tien uren 's avonds tot vijf in den morgen bleef schrijven zonder een oogenblik rust te nemen; maar gewoonlijk, rond drie uren 's nachts, overweldigde me de slaap als een wassend getij. Er bleef niets anders over dan er een uur of twee aan toe te geven. Was er geen ligstoel, dan legde ik me voor den grond, tusschen twee bedden, de voeten naar de verwarmingsbuis — want zelfs in den zomer zijn de nachten kil aan zee. Ik moest niet vreezen dat een zieke te vergeefs zou roepen, of dat de sergeant der nachtronde me verrassen zou. Als ik in onze barak den wettelijken slaap genoot, mochten de schokken van onze nabije zware mortieren, ketels en helmen van de rekken doen vallen — daar werd ik niets van gewaar. Uit dezen sluimer wekte me het zachtste woord van een zieke. Een naderende stap over 't lattenpad deed me rechtspringen, en ik kon de deur openen voor den dokter of de verpleegster, eer zij zelven de hand aan de klink konden slaan. Moest ik op gestelden tijd een drankje schenken of poeiers geven, ik was zeker op 't juiste moment te ontwaken.

Dat waren de goede nachten! — tijdens dewelke ik feitelijk mijn beste oorlogsuren gesleten heb. Aan de « slechte » nachten denk ik nu nog met schrik terug.

De dokters deden ons wel de eer aan een priester of broeder te vragen in die zalen waar zware, of be-

smettelijke zieken, een meer sekure bewaking behoeften. Dat vertrouwen in onze toewijding bezorgde ons meermalen nachtwaken, gansch onverwacht. Ik was met mijn « poteau » naar Hondshoote gewandeld; een kleine dertig kilometers, omwegen er bij gerekend, hadden we dien Zondag namiddag afgelegd. 't Was acht uren 's avonds toen we langs een verloren hoek van 't hospitaal binnen liepen. Uit 16 D, waar hersenkoortslidders lagen, bereikten ons jammerlijke kreten. « Maman! maman! » hoorden we huilen; en dan ketterden vloeken, en de gillende klacht: « Oh! que j'ai mal! tuez-moi! » Ik beklaag den stakkerd, zei mijn vriend, — en evenzeer den waker die den godganschen nacht dat liedje zal moeten hooren. Wat verder loopen we den eersten Piet tegen 't lijf. « Thans, zegt hij, onmiddellijk de nachtwacht betrekken in 16 D; die daar benoemd werd is tegen de zieken niet opgewassen. Hij zal de drie andere kamers van 16 doen, en u ter hulp komen indien ge 't zelf te kwaad krijgt. » — Ik zat in 16 D. Ik hoorde er uren en uren het oorverscheurend gejammer. Ik suste de andere zieken die uit hun bed sprongen om in de duinen te vluchten. De kachel moest ik gloeiend houden. Terwijl ik eenen ijler aan de deur opvang en terug in zijn bed duw, is de giller ook opgestaan, heeft zijn hemd aan flarden gescheurd, en schreeuwt: « Ik maak er een eind aan, ik ga op de kachel springen! » Nog juist heb ik den

tijd om mijn armen rond zijn lijf te slaan. We worstelen. Het licht gaat uit : vliegers zijn in aantocht. Bommen vallen en kanonnen donderen. We worstelen. De andere zieken huilen van schrik. Ik roep om hulp op mijn gebuur. Die verschijnt niet. We hijgen beiden, we zijn nat van het zweet. De razende heeft het voeteind van het bed gegrepen. Geen middel om hem zijn greep om de ijzeren stang te doen lossen. We staan hier maar één stap van de vuurroode stoof, die met haar gloed de kamer belicht. Ik voel mijn krachten begeven. « Allons, zeg ik tegen den zieke, gij zijt de sterkste. Laat dat bed los, en ge moogt doen wat ge wilt. » Hij gelooft me, laat zijn vuistgreep verslappen. En aanstonds til ik hem in de lucht, zwier hem bovenarms op bed. Ik werp me languit over hem heen. Hij tiert en vloekt. Hij spuwt me in 't gezicht; tracht te bijten en te krabben. Dan geraakt hij uitgeput. Hij laat zich toedekken. Het licht is weer aangegaan, en de dokter komt. Die spuit morfine in. Maar tot den morgen blijft de hersenzieke schreeuwen of kreunen : « Maman! maman! Oh! j'ai si mal! »

Ik herinner me nachten bij den ouden Daniël. In zijn ziekte is zijn huid zwart als die van een neger geworden. Spreken kan hij niet, enkel een beestengebrul uitstooten. Dat doet hij uren aaneen, onder het trekken van duivelsche gezichten.

Ik herinner me nachten bij een grijzen kolonel.

Die ijlt nu al de dagen aaneen. Hij meent dat zijn vrouw is overgekomen, doch bij den zieke, zijn gebuur, werd opgesloten. Dat maakt hem wanhopend. Hij oordeelt me medeplichtig. Met lange en heftige bewijsvoeringen doet hij me 't schandelijke van mijn gedrag inzien. Hij springt uit bed en valt op zijn knieën; hij omhelst de mijne, hij smeekt met zijn voorhoofd tegen den grond. Dan roept hij haar luidkeels bij naam. Hij verneemt haar kreten om hulp. Hij wordt woedend, zal ze met geweld verlossen. Hij dringt me tot tegen de deur, slaat met gebalde vuisten. En hier ook geeft 't een eindeloozen nacht van worstelen, schreien en klagen.

En dan die nacht bij « den Engelschman ». Op den weg langs het hospitaal, heeft een vliegersbom hem een arm afgerukt. Men vreest voor koud vuur in die reusachtige wonde. De tommie zit in bed, half opgericht. In de bloote kwetsuur vloeit, uit een kraantje, een brandend vocht. De arme kerel bijt de tanden op een. Hij is lijkwit van bloedverlies en pijn. Doch hij klaagt niet. Hij kreunt maar, eentonig, gedempt; hij vraagt maar om drinken, drinken...

Wat verlossing, na zulke nachten, het grijze morgenlicht te zien valen aan de spleten der blinden! En welk een nood was het naar de kapel te gaan, en aan den voet des Altaars te bidden: « Hoop op God, want nóg zult ge Hem loven. »

De lichtere zijde.

In de vroege zomerdagen kon het in Cabour tamelijk gezellig zijn. De elzenboschjes stonden eenbaarlijk groen; over de duinterpen groeide de malsche vacht der zoden dicht; zoeler woei de bries van de zonnige zee daarverre. Op het lange zandplein tusschen de eerste barakkenrij en het koele bosch, droegen we de zieken van af tien uren 's morgens. Ze zaten in hun ligstoel, stokje in de hand en strooien hoed in den nek; ze lagen op berries onder een zonnescherm; wie zonnebaden behoefden, lagen in wijden halven cirkel op dekens in het zand. Hun naakte ruggen doorliepen alle tinten van even-geamberde blankheid tot chocolaat-bruin toe. Bij enkelen, nauwer te bewaken, zat, op een matje gehurkt, een wit-en-blauwe verpleegster te lezen of te borduren. Tot verlustiging der zieken voerden vliegeniers hun mooiste toeren uit in de blauwe lucht. Ze steigerden steil, buitelden achter- en voorover, rolden over zij, zwirrelden omlaag, om dan ronkend heen te scheren

over de kruinen der populieren. Bij wijlen liet zoo'n romantisch aangelegd luchtmensch een velletje papier neerwarrelen : dat was voor de juffers die om strijd de vliegende boodschap nahuppelden. In die uit-de-lucht-gegrepen woorden vonden ze zich begroet als « de lachende bloemen in het tranendal Cabour ». Dat die roosjes soms doornen hadden, konden die dichters van zoo hoog niet ontwaren.

In de middaguren rolden wel over het plein de heesche gorgelstem en de gesmoorde piano-akkoorden van een grammofoon. Uit een muziekdoos aan den schaduwzoom klommen donkere dieptonige klanken tot ijler getinkel als van kristallen. Was een regimentsmuziek ontboden, dan hoorden de piotten hun geliefkoosde wijzen — waaronder de fijn-uitgesponnen melancolie van « A Doll » door velen meegeneuried — in rijke orchesteratie over de duinen dansen. Dan lag alles wat uit bed kon, buiten. Offs en sousoffs, verspreid onder de schelle groepen verpleegsters, praatten met voornaam gebaar. Op die dagen droeg onze luitenant een khaki tot roomgeel veredeld; aan zijn zijde sleepte hij, tot verbaasde pret der dokters, een waarachtigen sabel.

Anderé malen werd ons hospitaal begunstigd met tooneelspel of klassieke muziek. Dat had plaats in de kapel-feestzaal waarheen processies klommen van zieken op draagbaren. Van wat daar werd uitgegalmd, ge-

streken of geblazen heb ik nooit iets vernomen: we hadden altoos onvervoerbare lijdens bij wie werd wacht gehouden.

De zomertijd was ons « slap seizoen ». Dan gaf het regen noch koude om de mannen rhumatiek, buik- en borstkwalen te bezorgen. Het was zoo heerlijk onder den blooten hemel dat de bent der karottentrekkers geen lust voelde om, ten koste van gewaagde kunstgrepen, in een mufte en snikheete barak te bedlegeren. Den « doortocht der Dardanellen » — van een front-infirmerie naar het hospitaal oversteken — beproefden ze liefst bij de eerste gure dagen van 't najaar. We vonden tijd tot lange zondagwandelingen. Gendarmen en posten verschalkend, deden we avontuurlijke uitstapjes tot heel dicht bij de vuurlijn, snuffelden in verlaten puinen, klommen in gehavende kerkstorens om door galmgat of dakscheur een uitkijk te hebben over de geheimenissen van « het front! » We wilden en zouden ze zien, de ware loopgraven, den IJzer, de overstromingen: men ging ons immers na den oorlog daarover ondervragen, en dan stonden we met onzen mond vol tanden! Langs versplinterde trappen en ladders werkten we ons omhoog, waagden een oog aan een muurspleet, staarden, met een soort godsdienstige ontzetting, over de vale strooken omwroet en gemarteld land. Vlak aan den grond, — geen levend wezen was te ontwaren — poefden de

watten wolkjes open eener verre batterij; doode waters taanden als mat tin langs de kim; ver achter naakte boomstaken rezen als bleeke schimmen de torens van Oostende. Eenmaal, vóór Oostduinkerke, deden de Duitschers ons het ontzaggelijk genoeg een aantal granaten in onze richting af te vuren. Natuurlijk vertelden we, thuisgekomen, dat we ons eigen bombardementje hadden gehad. Niet altijd bleven onaangename avonturen uit : we werden opgevangen door een patroelje, aangehouden door een schildwacht die voor onze voeten uit den grond kroop. Dan praatten we ons vrij met een zeer-nederige belijdenis onzer onkunde der wegen, beweerden geen posten ontmoet te hebben, legden het rechtzinnigst berouw aan den dag. Het ergste konden we steeds voorkomen : dat naar het hospitaal om inlichtingen over onze eenzelveheid werd getelefoneerd!

Eenmaal drongen we, nadat mijn vindingrijk poteau de gendarmen een roerend fabeltje had opgedischt, Veurne binnen. Daar hadden we lang van gedroomd. Het was de doode, de geheimzinnige, de verbodene stad, waar men wel langs, nooit binnen mocht gaan. De eenzame straten, waar welig gras tusschen de steenen groeide, stonden stil als de beuken eener kerk. Stil, en groen ook, als een kerkhof, lag de markt, waar de spaansche geveltjes nog scheef hingen van de laatste vuurvlagen. Eén levend wezen ontmoetten we : een oude

non, die zonnig tot ons lachte — verheugd wellicht iets anders dan een gehelmde patroelje te zien. In het schrale tuintje vóór Sint Walburgiskerk rustten we uit, en luisterden naar de vreemde stilte, en blikten in ontzag naar de nabije torens, de onverwoestbaren, verzinnebeeldend den levenswil van een Land.

Ook in Fransch Vlaanderen deden we ontdekkingsreizen, zoover onze voeten ons droegen. Sprak ik niet van Hondschote? Een echt oud-Vlaamsch stadje, met minuskuul kanaal, een gebrekkig riviertje, een verlaten haventje, — en een mooie, groote kerk. Op straat waren opschriften en gesprekken Fransch, binnenshuis klonk het zoetluidend Bachten-de-Kupe'sch onvervalscht. In een winkel kochten we brood en kaas, avondmaal dat we langs den terugweg, uit de vuist meenden te nutten. Doch bij toeval lieten we 't oude mamatje dat was voorgekomen — de « jongens » waren naar de kerk — hooren dat we pastors waren. Toen moesten we de schoone kamer binnen, en ze spreidde wit linnen op tafel, en ze schonk een vooroorlogschen koffie waarvan ons hart bekwam! En grootmoeder wilde niet zitten in onze tegenwoordigheid; ze was van 't oud geloove; ze diende ons staande, en sprak zachtjes tot ons, met neergeslagen oogen. « 't Is een heilige, cette vieille! » fluisterde de poteau, terwijl hij zijn neus boven zijn geurig kopje hield. En dat dacht ik ook — om haar

oogen, waaruit, als ze die opsloeg, een licht viel dat denken deed aan teergouden avondschijs door kleurramen eener bidkapel.

De gewone wandeling bleef echter De Panne. Dat was voor ons de « groote stad ». We kregen er telkens een gevoel als buitenmensen in de Nieuwstraat te Brussel. In De Panne noodden mooie winkels; daar kon men « Les Moines » van Verhaeren en « Freuleke » gaan hooren; men werd er uitgenoodigd op letterkundige voordrachten en Kunst-tentoonstellingen; daar trokken Schotten voorbij achter hun grillig-gehoorde geit: we bewonderden hun haren schortjes, hun geruite rokjes, hun doedelmuziek en hun bovenarms slaan op de trommels; daar woonde mejuffer Marie Belpaire; Filliaert had er zijn Vlaamschen boekwinkel; Pater Peeters zat er ten bureele van « De Belgische Standaard ». In De Panne, waar immer nieuwe troepen kwamen uitrusten, ontmoette men vergeten vrienden.

Na een bezoek aan de parochiekerk, of aan de kapel der Oblaten — waar we ook eens onzen Koning den Kruisweg vonden bidden — lieten we ons bekoren, voor zoover de solde het toeliet, door fijne sigaren, gebak met roemrijke namen als « boules de l'Yser », en geïllustreerd brievenpapier. Dit laatste voor de goede lieden die ons pakjes zonden. Bij wijlen overkwam ons, wat vroeger in het bezette gebied, zoo smalend bij

de Pruisen werd gelaakt : we vielen bij een spekslager binnen en kochten varkensdelikatessen!

Waren we niet van plan voor etenstijd terug te zijn, dan gunden we ons wat mijn vriend grootsprakig heette « souper en ville ». Gelegenheden tot die weelde ontbraken niet. Aan menig deur noodde 't smakelijk woord « Spijshuis »; aan het venster de verleidelijke « Spijskaart ». Jammer dat het overal proppensvol zat. Geen middel noch hoop een stoel te bemachtigen. Proletariërs als we waren, zochten we dan maar in Gods naam het laaggezolderd barakje tegenover de Cinemaloods op. Mosselen, pekelharingen, eieren aan het open luik, en geur van in margarine kissende biefstukken maakten een uithangsbord overbodig. Binnen hingen twee stallantaarns te walmen, als het avond werd. Geen zorg tegen 't aanstooten der tafels : 't waren planken op vaste pikkel in den grond gespijkerd. Roode jassentronies zweetten er boven dampende mossels. Wij bestelden onveranderlijk een blikken beker zwarten koffie, aardappelen, en een lap vleesch : relikwie van een viervoetig held op het slagveld gesneuveld. Moeder en broerke stonden in een open zijhok voor 't fornuis, de dochter, een bonkige deerne, bediende. In 't Fransch wendde ze de beleefdheid aan, « Mossieu » te zeggen; in 't Vlaamsch klonk het korter : « Wat moedde gij hên? » Op ons eerlijk gezicht vertrouwde ze ons één mes toe voor ons tweeën; de

andere gasten, begrepen we, begingen de verstrooidheid mes en vork in hun zak te steken bij 't heengaan. Eenmaal gewaardigde zich de stoere hospita vlak naast mijn vriend op de bank neer te vallen om een praatje met hem te

Gehelmd voor een frontwandeling.

houden. Mijn poteau, vreeselijk gegeneerd, beduidde haar, om alle misverstand te voorkomen, dat hij « curé » was. Dat deed haar 't grootste genoegen. Zij had ook een broer die zoo iets in dien aard was. Waar, wat, of bij wie, kon ze niet zeggen. Met zekerheid wist ze dat hij

een bril droeg, zekerste onderscheidingsteeken, in haar verbeelding, van den klerikalen staat. — Een avond dat een kerel flauwigheden verkocht, lei ze hem het stilzwijgen op met een welgemeend « Foert, sm...lap! » En toen die optimistische krijger het woord als een complimentje opnam, kreeg hij een lap om de ooren die onmogelijk voor een liefkozing kon doorgaan.

Na elk onzen frank twintig betaald te hebben, klommen we den zeedijk op. Achter de spiegelruiten van Teirlynck zagen we wel makkers uit Cabour zitten, bureaugasten wier fantaisievest en politiemuts-met-zienkwispel niet al te zeer afstak tegen de piekfijne spullen der officieren — wij legden het zoo grootscheeps niet aan. We doolden af naar 's Konings villa, naar de duinen, lieten ons neer op een zandigen top, en staarden naar de zee.

De Zee.

Ons hospitaalleven was een neerdrukkend leven. En wilden we 't hoofd boven houden, bóven de kleine verbitteringen en voldoeningen van alle dagen, dan moesten we treden hebben om te klimmen. Het was een bekrompen leven, en om niet te vernauwen in denken en voelen, moesten we verruiming vinden voor geest en hart. We hadden het Altaar, en zochten op tijd de Zee. Hoe zette onze borst zich uit als hare einders voor ons openweken; hoe zegevierde 't hoogere in ons, sloeg ons tegen haar mateloos licht. Weg stoof al het kleine voor haar machtigen adem, weg het enggeestige voor haar frissche, breede bries, fierheid en vertrouwen zong ons toe uit haar rustigen zang.

Bij elk bezoek aan de zee hoorden we een nieuwe strofe van dat nooit-voltooide Godsgedicht, en immer had ze, voor de wisselende gemoedsnooden waarmee we tot haar kwamen, de gestemde rhitmen en de verwante kleur.

In wintertijd was ze droef, de zee. Onder triestig nevellicht, wiesschen haar golven het grauwe strand. Eentonig wiesschen haar golven den voet der duinen, met traag gejammer spoelden ze af den voet der landen. Met klagend misbaar wiesschen en wischten de golven, als moede handen, de voeten der aarde. Van welke smet? Van wat bloedige schuld?

Lang was de zee bezig met dat nutteloos werk, zóólang dat ze moe werd, en zweeg, en stil viel. Geel en grauwig lag ze daar, zonder stuwing, zonder drift, versteven. Geen scheiding tusschen haar zoom en de zanden, tusschen haar kim en den mistigen hemelrand: ze scheen beperkter, als onpersoonlijk. Aan den avond werd hare verlatenheid vreeselijk. Doelloos woelde ze onder vaalroode schemering, en kloeg, en steende, verloren in de groeiende donkernis. Over de schouders der gekrompen duinen keken, als in stomme ontzetting, de stompe kerktorens der kustdorpen — wanneer van de zee een mist kwam als een muur, wen landwaarts aanschoven loodrechte torens en burchten van den nacht.

Aan het voorjaar herleefde de doode. Wijl we klommen en daalden door 't heuvelig duinland, dook telkens voor ons op haar diep-groene verte, met die smetlooze einderlijn, bronsbruin tegen den helderen dag der kim. Van hoogere toppen gezien, leek ze een reusachtig schild, in staal-blauwe ronding aan- en afhellend

onder den ijzerblanken luchtkoepel. Andere malen, bij klapperende bries, groeide de groene zee vol wuivige schuimkelken, onafzienbare weide vol wiegelende pinksterbloemen.

Een spannend drama bracht het uur van den vloed. Als een naakte woestijn strekte 't ebbestrand, met rulle zandruggen, ruige schelpbanken en doode lagunen. Daarover kwam de zee opzetten, weifelend eerst, aarzelend nog, dan wakkerder, dapperder, onweerstaanbaar. Vinniger aanloopen namen de steile rollers, die al hollend vooroverhielden en uitstortten om het verste. Ze liepen storm tegen de dorre banken, spoelden er groeven in, buitelden er over. Dan kwam plots leven in de stille poelen, de gevangen wateren woelden zich los, rezen en deinsden, renden voort met de blijde bevrijders.

Om zandbarmen te hoog voor franken aanval, splitsten de baren haar vlugge gelederen, werkten met omsingeling, vraters de krimpene eilandjes af. — Had ze, eindelijk, heel haar gebied heroverd, stond ze met gezwollen vloed tot aan den voet der duinen, dan bedaarde de zee, dan rustte ze schoon, en zegevanen van licht ontrolde de zon over haar glanzende pleinen.

Een passiezondag, toen we nog in de oogen droegen het droeve paars der misgewaden en beeldenmantels, vonden we ook de zee in liturgischen rouw. Als zijden baldakijnen hingen de wolken, langs onderen belicht

door de gezonken zon. Om alle einders schoven misten violette gordijnen dicht; purperblauw duisterde de zee, behalve één breede, smaller klimmende, gloriestraat naar het Westen. Die glom van weifelige weerschijnen rood, of een scharlaken mantel er over naasleepte; ze gloeide van vloeiend of klonterend bloed; of langs daar ten doode toog een koninklijk Lijder.

De zomer gaf feesten van licht. Zóó verblindend kon de middagzee te schitteren liggen in de zon, duizend werven wemelend en wentelend in haar tintelende rimpelingen, dat we onze geschroeide oogleden luiken moesten voor die heerlijkheid. Dan mochten we enkel maar luisteren, hoe ze ruischte, ruischte, in gelijken toon, in gedragene maat, en zingen bleef aan haar eindeloos refrein, haar traagwiegend sluimerlied. Doch zwoele hittenevls temperden weer de hevige stralen, en glad als olie lag dan de zee, als een bewaasde spiegel tanend, — of in plechtige marmerglimming van verlatene kathedrale vloeren. Blonk ze van koper niet onder oranjegeel onweerzwerk, verdroefde ze niet tot onheilspellend bronsgroen onder troebel wolkenschof? Maar waar de hemel nog open bleef, waar ze uit één azuren venster stralen ving, daar bedreven de zee glimmende schelpen van blauwig paarlemoer.

Weerom kwam met den avond het allerschoonste uur. Massieve nimbi bouwden een porfieren grot in het

Westen. Onder de zware bogen heen, of door bergkloven van bazalt, schouwde men in diepten, peillooze, van teergroene goudlucht, vredige verten van stil-brandend karmijn, onbereikbare paradijzen. Daarheen voerden, over den trillenden vloed, paden bestrooid met welkende rozebladen, wegen van vermiljoen met schilferingen van goud. Eindelijk lag het laatste licht over de zee als een zilveren zwaard, de breede kling doorwerkt met donkerfijn niëlllo.

Stormen deed ze in het najaar. Aan den einder lagen zwarte gebergten, waartegen ze aflijnde met valsche schijnen, met een gloed van gesmolten lood. De hemel zonk laag en duister, wolken vloten met noodgeschrei, gierden en klapperden als flarden van zeilen. Kniehoog vloog het drooge zand, in dichte grijze jacht, horizontaal over de stranden, die zelve te vluchten schenen. Van de duintoppen joeg het stuifzand los als de vale rook van een brand. Maar wat was dat bij de worsteling van wind en zee? Hij bevoer haar met bulderend rumoer; zij, chocolade-bruin in haar groeven, geelschuimend langs haar kammen, steigerde in donderend geklots. Haar golven sprongen op als klauwende gedrochten, manen in den wind en de muilen gespalkt. De baren woelden als de ruggen eener hollende runderenkudde; met een bulken van runderen, met dof koeiengeloei zwoegden ze nader; — en watermassa's ploften op het strand als voor den

kop gemokerde ossen. En dan weer de storm die rende bij rukken, of nam de onrembare vaart van een sneltrein, van duizenden sneltreinen ratelend onder gillend gefluit. Maar de zee overschreeuwde hij niet; daar brandden salvo's over los van kanonnen; en soms, na één oogenblik bange stilte, brak los een gejoel, een machtige lach, een schateren of volkeren zongen en millioenen groetten met handgeklap.

Zóó zagen we de zee bij het trage kenteren der jaargetijden. Als we dan 's avonds heengingen, eenzaam door de mulle duikloven, omgloord door het oude goud der zon, hielden we elkaar bij de hand en spraken niet veel. Een rustige moed maakte onze harten breeder, we voelden ons sterk voor de moeilijke dagen die komen konden.

Gassen.

't Was einde April Zeventien, dat de eerste slachtoffers van stikgassen in ons, toen nog nieuw, hospitaal toekwamen. We waren telefonisch verwittigd. Zaalte 16 D waar de typhus lag, werd in allerijl ontruimd, langs wanden en vloeren met créoline gewasschen en geschuurd. We stonden nog te dweilen, toen karweimannen de zware ijzeren zuurstof-cylinders binnendroegen en midden in de kamer plaatsten. Met het hoofdeind naar de flesschen, schoven we de bedden daarrond als de spaken van een wiel. En reeds trapelden over het lattenpad de zware schoenen van berries-dragende mannen.

De « gazés » zien zeer bleek. Hun lichaam ligt zonder eenige veerkracht. Ze ademen met een hortend heffen der borst, als met veel rasse, in-droeve snikken. Wel vijf dokters, in hun lange witte bloezen, zijn ter plaatse. Met inspanning van oplettendheid gaan ze den aarzelenden wijzer na op den Pachonmeter, aanduidend

de slagaderdrukking, de levenskracht. Tevens worden aan de « bonbonnes » de lange caoutchoucslangen aangepast, die eindigen in een dun gommen peilbuisje. Dat wordt den lijders door één neusgat tot in de luchtpijp gestoken. Om de regelmatigheid van den toevoer te laten gadeslaan, wordt de zuurstof eerst geleid door het water eener bokaalflesch, waarin ze met druk-pruttelende bellekes opborrelt. — Aan den avond liet het zich al aanzien dat we geen sterfgevallen zouden te betreuren hebben.

Begin Mei schenen de gaswolken een verre uitbreiding genomen te hebben. Of waren ze losgekomen uit granaten tot in onze streek geschoten? Pas liggen we te bed, of daar schettert klaroen-alarm. 't Is een nieuwtje. Iedereen haast zich het masker aan te binden. Wie 't in zijn ziekenzaal bewaart, draaft opgewekt heen om het te halen. Dit was mijn geval, en ik beleefde 't genoeg een duivelachtige processie te ontmoeten. Colonel, dokters en verpleegsters spoedden zich naar de lazaretten om de zieken van een masker te voorzien, dat aan elk bed gereed hangt. Zij zelve zijn al met het sierlijk mombakkes getooid. Als spoken glijden ze door den avond: breede, platte wezens hebben ze, pleisterwit, met ronde zeemonsteroogen. Neus noch mond; doch de chemisch-gedrenkte wattenbuidel verlengt hun gelaat met een grauwen, massieven baard. — In onze slaapbarak maken

ze er een lolletje van : daar springen gemaskerde spoken rond in hemd en onderbroek. Ettelijke mannen die aan 't front gelegen hebben maken zich woedend om die pret : « Hadt ge in den tranchée gezeten binst dat den Dutsch met gaze schoot, g'en zoudt niet lachen, zotten! » Zoo grommen ze terwijl ze zich met masker en al onder de dekens verbergen.

In Juni scheen het ernstiger. Het licht schoot aan om één uur 's nachts. Het alarm toetert bij ons, en naar Adinkerke; het wordt herhaald uit verre kantonnementen. Uit het Oosten, het horten en dreunen, het stampen en steunen van een daverend bombardement. De mannen zitten verdwaasd, en met angstige gezichten, rechtop in bed. « 't Doet vies! » mompelen ze, en spannen, zonder lachen ditmaal, hun masker voor. Ik haast me niet; ik heb den vorigen keer ondervonden dat ik al even veel kans heb in 't masker te stikken als in het gas. Doch na een tijdje prikkelt me een vreemdsoortige reuk in neus en keel. Ik plak het folterding voor mijn gezicht. Een kwartier houd ik het op. Dan dreigt mijn gloeiend hoofd te barsten. Ik ruk het masker af. De lucht schijnt me dragelijk. Ik loop even buiten, zie een gelen nevel onder de boomen wegslieren.

Drie uur later, nieuw alarm. Een karweiman heeft de deur open gegooit en schreeuwt vervaarlijk : « gaoze! » Nog rumoert de woelige slag. Wat mag er in Gods

naam gaande zijn? Têrwijl ik zoo denk, en de mannen bewonder die gerust, met hun masker op, zijn blijven liggen, slaap ik in met het mijne in mijn handen. Heel de zaak — voor ons — zal niet erg geweest zijn.

Het was in Augustus Zeventien, meen ik, dat we de eerste geschroeiden door mostaardgas zagen binnenkomen. Sedert toen heeft zaal vier, waar mevrouw Drubbel dagelijks hulp kwam verleen, nooit meer leeggestaan. We konden van te voren raden wanneer gasslachtoffers zouden toekomen : 't was immer na nachten dat heel de Noord-Oostkim van lagen donder had gedreund, en grondschokken de houten barakken hadden doen schudden en beven. In den vroegen morgen snorden de ambulanciëwagens aan; rusteloos klepte de bel der ontvangstzaal. Karweimannen gespten het achterzeil los, trokken voorzichtig de vier draagbaren — de zieken hingen twee en twee boven elkaar — uit den auto. Over de passerellen gaf het een sjouwen met weerlooze lichamen, waarvan ook het hoofd onder de deken gedoken lag, op doorwegende berries. Meermalen ontvingen we aldus, in enkele uren, bij de twee honderd mannen. Bij die arme kerels was de nachtwacht bijzonder pijnlijk. Niet dat ze lastig waren! Doch hun ellende was niet aan te zien. Daar waren er wier bovenlijf zwartbruin geschroeid was als chocolade. De arm van een jong kapiteintje, die het lijk van een door gas gedooden

makker verdragen had, was verbrand tot op het been : enkel door de aanraking met de kleeren van het lijk. Bijna alle patiënten lagen dagen lang blind : hun roode, gezwollen oogleden plakten bloedig opeen. Van rauw vleesch waren hun lippen. Aan al de deelen van hun lichaam, ook de geheimste, waar de huid teerder en de vetvliezen overvloediger zijn, had een chemische verbinding van het helsche gas met het weeker vleesch plaats gegrepen : daar lag alles als met een gloeiend ijzer gesmolten en gezegd. Zeer moeilijk haalden de mannen adem, ze kuchten en hoestten zonder rust noch duur. Hun gevoeg konden ze niet doen dan met hevige pijn. Als ge dan den godganschen nacht niets anders hoorde dan kreunen en klagen, en ook het vloeken van martelaars-tegen-hun-wil, dan had ge wel uw hoofd tusschen uw handen genomen en gevraagd : Zijn we soms niet in de twintigste eeuw *vóór* Kristus? Is dit nu het resultaat van wetenschap en vooruitgang? Ratten zou men niet met brandgas mogen uitroeien : de dierenbescherming zou er tegen opkomen! Maar jonge mannen, de keur van een volk, aldus verderven, dat is moderne oorlog!

Een tragische dag was de negen-en-twintigste Januari Achtien. In de hospitaalkapel werd het huwelijk eener generaalsdochter ingezegend. Dat ging met zang en muziek. Ook had een receptie plaats in het verpleegsters-

salon, waar een concert werd gegeven en champagne ontkurkt. Doch 's nachts hadden de Duitschers met stikgas geschoten. De bemanning eener loopgraaf, door den slaap overrompeld, had niet tijdig kunnen verwittigd worden. De daarmee belaste schildwacht was, scheen het, onderweg doodgevallen. Onder de bruiloftsvreugde kwamen de slachtoffers toe. Eenigen werden dood, anderen zieltogend, uit de auto's gehaald. De lijken hadden een dikke laag bloedschuim, als roode sneeuw, op de lippen. In zaal één werd alles beproefd om de lijders te redden. De zuurstof-apparaten werkten onmiddellijk. Velen kwamen tot bezinning terug. Men had de beste hoop ze in 't leven te houden. Dan kwam een oogenblik dat hun adem te jagen begon. Hun gelaat verried een plotselinge benauwdheid. Ze strekten de beenen uit, en stierven. — Eer vier-en-twintig uren om waren telden we veertien dooden.

De overheid besliste dat de begrafenis plechtig zou zijn. Met witte lakens gedekt, werden de veertien kisten in lange rij, over de enge passerelle, naar de kapel gedragen. Een afdeeling frontmakers, met generaal en officieren, was overgekomen. Al wat in Cabour vrij was nam deel aan den stoet. Onze luitenant trapte bedrijvig door het mulle zand op en neer. Hij had een fotograaf ontboden, en dien riep hij toe : « Kies het juiste oogenblik, dat men al de kisten zie te gelijk! » In de kapel

stonden gehelmde soldaten in dichte en dubbele haag. Die presenteerden het geweer. Op de eerste stoelen namen plaats officieren en doktoren van Cabour eenerzijds, en verpleegsters van den anderen kant. Met groote aandacht sloegen die allen gade het lang-vergeten schouwspel eener Hoogmis met vier Heeren. Helder en traag, met plechtigen nadruk, zong de diaken de eeuwige woorden : « Ik ben de opstanding en het leven... die leeft en in mij geloofd, zal niet sterven in eeuwigheid : geloofd gij dat? — Ja, Heer, riep Martha, ik gelóóf dat gij zijt de Kristus, de Zoon Gods, die in deze wereld zijt gekomen! »

Klaroenen schalden aan de Consecratie. De kolven ploften daarna dreunend ten gronde.

Stoetsgewijs werden de lijken terug-gedragen, naar de « cour d'honneur » vóór het kasteel, waar vier ambulanciewagens wachtten. De kisten werden geladen, het zeil niet afgeslagen. Redenaars traden vooruit. Een dokter las iets af van een groot blad papier. Zijn stem reikte niet tot waar ik stond. Een officier — zijn kraag en gesternte kreeg ik niet in 't oog — las eveneens een aanspraak waarin hij hoofdzakelijk de toedracht der zaak uiteendeed. Trad eindelijk vooruit een zwaargebouwde, grijze generaal. Die kende zijn les van buiten. Hij schold de Duitschers voor verraders en lafaards, hief zijn sabel naar de kisten en riep heftig : « Nous vous

vengerons! (1) » Er werd niet geweend. Een karweiman opperde dat de redenaars de slachtoffers meer hadden moeten beklagen. Een geestelijke vond dat er van sacrificie en hoogste toewijding had moeten gesproken worden. De gehelmde frontmannen verdrongen zich voor de kantien, roepend om pinten bier.

---

(1) We zullen u wreken.

Mielke.

Een vochtig-zoele herfstdag. Ik sta in het achterhok vóór het luik. Tegen zijn gelen zandoever lijnt de donkere vijver glimmend. Op ronde wompelbladen zweeten dikke dauwdroppen, rond en zilverig als paarden. Over 't natte gras van den boomgaard waast een lichte, lage nevellaag, waaruit zwart en recht, tegen grijsblauwe lucht, de canadastammen rijzen. Hooge vliegtuigen als trekkende kraanvogels. En druk kanongeboemel, natuurlijk.

Een plotse zonsverduistering. De ronde, ondoorzichtige romp van den eersten Piet is voor het luik komen staan. « Dat treft, zegt hij. Ik zocht u. Kom even mee. Ik zal aan Maréchal vragen eens naar uw zaal te komen kijken. »

Ik wip door het luik. « Ge weet, er is een doode : Mielke. Hij moet opengesneden worden. Geukens schijnt belet te zijn. Gij moet een handje toesteken. Je kunt daar wel tegen? Dat is interessant, zoo'n topsie!

(Autopsie, meent de Piet.) Binnen een uurtje ben je er van af. Hier heb je den sleutel van het doodenkot. Leg het lijk op de snijtafel en wacht op den dokter. »

Mielke dood! Eigenlijk had hij het nog lang getrokken. Hij was een der hiergebleven gewonden, wyl onvervoerbaar, toen oud Cabour vertrok. Heel in de eerste dagen was ik, een avond, in Mielke's zaal verzeild. Men had me een koortsmeter zenden halen. De verpleegsters waren juist Mielke's nachttoilet aan 't maken. Ik was wel een weinig geschrokken. Mielke lag op een caoutchouc laken, languit en naakt. Ik zag eerst niets dan zijn bovenlijf, zijn vreemden kop. Een bleek, smal wezen onder zwartglimmend haar. Twee groote gezonken koortsoogen. Een breede, gapende mond, die hijgde. Een der verpleegsters richtte zich op. Daarmee werd Mielke's onderlijf zichtbaar. Het bestond niet. Wat ik zag, was een reusachtige duisterpaarse wonde. Zuster Terese bespoot die met stralen kokend water. « Huiver niet, zei ze mij. Ge voelt geen pijn, niet waar Mielke? » Mielke lachte zwakjes. « Hij is van onderen dood, » fluistert me juffrouw Huybrechts toe.

Mielke had over langen tijd een kogel door de ruggegraat gehad, ter hoogte van zijn broeksgesp. Sedertdien lag, beneden die wonde, het lichaam lam. En 't leven had zich uit die verschrompelde lichaamsdeelen teruggetrokken. Mielke had zich zelve langzaam zien

vergaan. Maar hij leed niet. Hij bleef de opgeruimdste van allen. De makkers zeiden onder elkaar : « Kon Mielke maar sterven. » Doch Mielke had nooit naar den dood verlangd. Was hij veel ouder dan vier-en-twintig?

In zijn afgelegen hoek, in wild kruid en achter boomen, heb ik 't doodenhok gevonden. Ik wring den sleutel om in 't roestige slot en treed binnen. Ik sta in de snijkamer. Scherpe geuren prikken me oogen en keel. Op den grond een door plekken zwartgewolkt linoleum. De houten wanden en zoldering, wit gekalkt. Drie stuks meubelen. De zinken lijktafel in 't midden, met een tuit voor den afloop van vochten. Daar staat een emmer onder met inktzwart bloed. Links een glazen kastje met glimmende messen, tangen en scharen. Een bokaal met een gevierendeeld hart, een tweede met een blinden darm, op sterkwater. Tegenover me, langs den wand, een holle zinken tafel met waterkraan er boven en afleidingsbuis er onder.

Onder de snijtafel staan vierkante ijzeren bakjes met verdachte restjes : lapjes vel en vleesch, brokjes been — van menschen? Op het glazen kastje bult een dichtgeknoopte bundel. Ik ontknoop dien handdoek, en vind twee gele handen, met lange nagels aan de kromme, blauwzwarte vingers. Een heftige formolreuk doet me schreien.

Door een binnendeur stap ik in 't eigenlijk dooden-

hok. Aan den gekalkten wand, met okergele regenstrepen, een zwart kruis zonder Kristus. Daaronder drie doods-kisten in voorraad; een bak met zaagmeel. Een ontkleurde Belgische vlag ligt geplooid over zijn rand. Vlak voor me, in 't midden, de kist met Mielke.

Ik stel het ongenagelde deksel aan een kant. Aan-stonds benauwt me een weeë, zwoele verderfwalm. Mielke ligt daar in zijn kort, eng doodshemdje. Zijn geelbleek wezen, met zwarte stoppels van een dunnen baard op de ingevallen wangen, helt wat ter zij. Dit smartelijk, en toch vredig gelaat, is dat van een byzantijschen Kristus. Tusschen de gevouwen vingerknokkels een zwart pater-nosterke. De bloote beenen liggen naast elkaar als twee ontschorste, knoestige knuppels.

Het doodshemd uittrekken gaat niet: de armen zijn reeds te stijf. Ik snijd het los langs de naden en neem de stukken weg. « Ze hebben al mijn beenderen geteld » citeer ik onwillekeurig. — Het onderlijf ligt met watte en windsels verbonden.

Als ik het kille, wakke Mielke in mijn armen heb getild en op het zinken blad der snijtafel gedragen — het klamme haar lag tegen mijn wang — voel ik behoefte naar een luchtje, buiten. Hoe frisch! Meisjes uit de wasscherij hangen linnen op de koorden. Ze zwieren naar elkaar met natte wrongen lijnwaad, lachen en gichelen en roepen luidkeels. Een vliegenier buitelt

boven gindsche wilgen, de stangen van het tuig schitteren in de zon. Uit het verre salon der verpleegsters doedelen vage pianoklanken over.

Ik keer terug naar Mielke. Zijn kromme vingers buig ik recht; ik ontnem hem zijn rozenkranske, trek zijn handen van elkaar. De armen moeten vlak langs het lichaam gestrekt liggen; doch Mielke wil ze zoo niet houden. Hij spreidt ze uit elkaar of hij den hemel tegen mij ten getuige riep. Die windels moeten weg. Ik snijd ze door, pluis de kleverige watvlokken af. O die loome, murwe walmen! Mij zinkt een groote vermoeienis in de knieën en ik zet me, op den eenigen stoel, naast het lijk.

Van Mielke weet ik enkel dat hij een boerenjongen is. 't Moet nu drie uren zijn. Daar verre, in 't Brabantsche of in de Kempen, staat alleman in het veld voor den aardappeloogst. Ik zie Mielke's vader, zijn moeder, zijn zusters, langs een graskant gezeten, koffie drinken. Ze hooren, ver onder de blauwe sparreneinders, het woelige boemen van kanonnen. « 't Is goed weer om te vechten, » oppert vader. « En zeggen, zucht moeder, dat onze jongen daarin zit! » 't Is al heel lang geleden dat ze nog nieuws van hem vernamen; doch dat kan niet anders: de grens werd nog nooit zoo streng bewaakt als de laatste maanden... Mielke komt zeker terug. Elken avond die God geeft bidden ze voor hem. Op tweeden Pinksterdag zijn ze te voet voor hem naar Scherpenheuvel

gegaan. En met half Oogst is de jongste zuster tot Sutendael geweest. Ze draagt Mielke's portret in een medaillon aan den hals. Ze kijkt er op: 't is toch zoo'n pront soldaatje! Als de oorlog gedaan is, zal ze hem heel ver tegengaan — aan zijn arm wil ze het dorp binnenkomen...

Mielke! voor geen geld van de wereld zou ik hier door uw moeder of uw zuster willen verrast worden!

Met haastigen stap is de dokter binnengesprongen. « Nu al moe! vraagt hij. 't Zal nochtans geen gemakkelijke autopsie zijn. We moeten de hersens en het ruggemerg uithalen. Geef me mijn caoutchouc handschoenen. Leg die drie messen, de kromme, schaar, hamer, tang en beitels gereed. Heb je geen kerven in de vingers? Besmeer uw handen met iodetinctuur, en pas op dat ge u niet prikt: in Mielke zit virus genoeg om een regiment te vergeven! »

In de beklemmende lijklucht is het villerswerk begonnen. Met het scalpel trekt de dokter, van oor tot oor, over de kruin heen, een vinnige snede. Hij doet me de haarhuid vatten tusschen duimen en wijsvingers, en trekken. Het scherp lemmet volgt tusschen been en vel, snijdt de vliezen los langs den witten schedel. Zoo geraakt de schedelhuid, met de haren naar binnen, over Mielke's gelaat gespannen — een blind en bloedig masker. Eenzelfde behandeling voor het achterhoofd, waar de

huid met glimmende plooiën in den nek wordt gerold.
« Vat den kop bij de ooren en hou hem stevig, terwijl ik rondom den schedel doorzaag. »

Zware arbeid! De zaag klemt in het nog levend been. We werken om de beurt, — terwijl beenzaagmeel ons niezen doet, en het zweet op ons voorhoofd parelt. Nu nog even een beitel als breekijzer in de spleten gestoken, en de opperschedel springt los als het deksel van een bus.

Met beide handen, in behoedzaam geweld, rukt de dokter een grauwwitte massa uit het hoofd. Hij draagt ze op de spoeltafel, snijdt de hersens, als hoofdkaas, tot lappen. « Tamelijk normaal, zegt hij; het ruggemerg alleen moet geleden hebben. Leg het lichaam op den buik. »

Ik wentel Mielke met zachtheid om, en wring zijn hoofd ter zij, dat hij niet met neus en mond over 't morsige zink wrijve. « Onnoodige voorzorg, schokschoudert de dokter, we doen hem immers geen pijn! » — Met mes en sikkelschaar verwijdt hij een langen vleeschlap uit den rug. « Hou het lichaam stevig bij de schouders. » Van weerskanten de blootgelegde ruggegraat kapt hij met hamer en beitel de ribben los. Mielke rilt en verspringt bij elken korten slag; zijn onderste kakebeen gaat los afhangen; hij kijkt te mijwaart, zoo droefverwijtend, met èen blootgekomen oogappel.

Terwijl we bezig zijn, de witte schorten roodbesmeurd, de bloote armen morsig van bloed, en bloedspatten in 't gelaat, wordt lichtjes aan de deur getokt. « Binnen! » roept de dokter, wrevelig. Geen van ons beiden mag met vuile handen de klink aanvatten. Een verpleegster tript binnen; een piepjonge juffer met lachend kindergezichtje, en twee hemels-blauwe kijkers. « Ik mag toch wel de dissektie bijwonen? Ik zal niet in zwijm vallen. Ik heb mijn voorzorgen genomen! » Ze duwt een rijkelijk besprenkt zakdoekje onder haar neus. De dokter is woedend. « Sortez, mademoiselle! » — Docteur, de grâce... — Buiten! we hebben hier geen vrouwvolk noodig! » En daar het juffertje nog talmt, treedt hij dreigend op haar toe met zijn gruwelijke grauwen-roode caoutchouc-pooten. De welriekende dame vliedt. « Wat sadisme, grommelt de dokter haar na, heeft die hierheen gedreven? »

Terwijl ik de wervelkolom onbeweeglijk hou, geeft hij op elken knokkel twee welberekende slagen. « Nu kijk wat meesterstuk ik verricht heb! » Van ieder wervel rukt hij de losse helft af, smijt ze in een der bakjes onder de tafel, en beschouwt oplettend het bloote merg.

Dat loopt als een lange bundel witgrijze, fijngetwijnde wollen draden. Een geler gezwel op de plek der nootlottige wonde. Lager ontaardt het merg in vormelooze brij. Voorzichtig licht de dokter dit interes-

sante stuk uit en legt het in een schotel met alcohol.

« Leg Mielke maar weer op zijn rug, dat ik een blik op het ingewand werpe. » — Een lange, geelrood verbreedende messnee van keel tot onderlijf. Weerom het dunne, taaie vleesch van de borstkas stroopen. Met een tang die hapt als een snoek-muil, de ribben overgekapt. Een beenen borstplaat komt los, die ik onder tafel leg. De dokter knipt de hangspieren der organen over; ik draag ze met kil-lillende handvolten op de andere tafel. « Atrophie... décoloration... » mompelt de dokter daar hij lever en longen tot schellen snijdt. Wrange stanken bevangen 't klein lokaal, waarin we nu al uren wroeten. Ik voel me loom van een vermoeienis die droefheid is. De dokter stroopt zijn handschoenen af. « Die duchtig afwasschen, beveelt hij. De instrumenten ontsmetten en opwrijven. » Hij wast zich driemaal de handen. « Heb je al een schoenmaker gezien bezig met els en pekdraad? Zóó, om 't lijk dicht te naaien, moet je gaten steken in de huidranden en ze met een koordje aaneenrijgen. — Wel bedankt, hoor! Je hebt me flink geholpen. »

Als zijn stappen verklinken, schuif ik met mijn voeten stoel bij. Doch ik hunker naar een teug versche lucht. Met een doek om de hand draai ik de klink om, ruk de deur wijd open. De roode avond ligt over het land. Doodstille verlatenheid van zand- en grasterpen.

Knotwilgen, als vermartelde nachtgestalten, bochtig vóór de ondergaande zon. Hijgend kanongezwoeg, natuurlijk. Ik treed terug binnen, en zit neer.

Wezenloos tuur ik op wat eens Mielke heette. Menschenvorm is er niet meer aan. Een half onthoofde, holgapende romp, bruinrood met bloed besmeurd. Traaglekkende droppen, als zware tranen, tikken in den emmer. Vliegen gonzen binnen, drijven ronkend rond; het gezoem valt stil als ze in het lijk verdwijnen. Ik zit. Ik staar. Ik ben te moe om te denken. En toch worstelt mijn geest met het groote raadsel: Waarom? — Het is oorlog. Dit lijk is werk van den oorlog... Moorden en branden; haat en wrok; menschen in wilde beesten veranderd... Wonden en dooden de eerste plicht. Waarom? — Ik kan niet denken. — De zon heeft het lijk geraakt, verheerlijkt het in een vreeselijke apotheose... Kon men ze nu vóór deze tafel dagen, de verantwoordelijken!... Maar wie zijn ze?... Is er èèn? of zijn er twintig?... of zijn we het allemaal?... Ik voel me een dwerg tegenover deze vragen. Maar den oorlog zie ik, op dit oogenblik, als iets afschuwelijks. Ik vermoed een helsche schijnheiligheid; een reusachtige logen die misbruik maakt van het edelste, het heiligste in den mensch. Een wrok komt in me boven tegen de mooipraters die den oorlog vermommen... Ik hoor woorden na-gesproken in mijn hoofd: Schitterende gevechten...

onbeduidende verliezen... le magnifique entrain... Kon ik maar begrijpen... Dit weet ik, dat strategen en diplomaten geen kogels door het ruggemerg krijgen... Is de oorlog misschien een groote collectieve waanzinsvlaag?... Niemand wil hem, en allen vechten... Is het God die het menschdom een wijle aan eigen kunnen overlaat?... Maar die heerlijke daden dan!... Die onschatbare berusting der vromen?... Die offers en deugden en heldenstukken in vreedetijd niet denkbaar?... Heb ik zelve niet, in mijn vernedering, de hoogste momenten van mijn zieleleven bereikt? Heb ik geen openbaring gehad, een geweldige, van Gods goedheid, dien morgen dat ik, afgejaagd en afgewaakt, in de Mis de woorden sprekend : « Onze Vader... » mijn heerlijkste tranen heb geschreid?... Ik ben moe... Het is nu donker... Ik kan niet denken.

Ik spring recht, schop de deur dicht en den stoel op zij, besluit zoo gauw mogelijk uit dit akelig hol te geraken. Eerst schep ik met een beker een plas onnoembaar vocht uit dat in den romp is saamgezipeld. Ik poog de organen ongeveer op hun rechte plaats terug te leggen, doch ze verzakken en verglijden door elkaar. De ruggewervels willen niet meer houden, de hersens kunnen onder den schedel niet. Dan in Godsnaam alles maar in den romp geborgen, en den schedel met watte gevuld. Ik naai met breede steken, prik me tweemaal in den vinger. Ik wasch Mielke van top tot teen,

spoel even mijn handen af. In het tweede hok bereid ik zijn kist. Leg een dikke laag zaagmeel. Plooi de flarden van zijn hemdje tot een hoofdkussentje. Spreid een oud beddelaken, zijn lijkwade, over alles heen. Dan neem ik Mielke weer op mijn armen, vlij hem in zijn laatste beddeke. Ik bid een *De Profundis*, sprenkel wijwater. Ik zoen hem op zijn voorhoofd; vouw het laken dicht; hamer de kist toe met een breekijzer dat ik in een hoek ontdek.

De snijtuigen spoel ik in zeepsop met formol, dat tevens mijn handen wit bijt. Karweimannen zullen morgen plassen en schrobben. Ik sluit de deur en treed in den koelen, blauwen avond. 't Is over zeven. Eten is er niet meer. Ik verlang er geen. Lijkreuk zit in mijn kleeren, hangt in mijn haar, vult me neus en keel. De makkers zijn wandelen. Ik stap naar de kapel.

't Is er donker en stil. Ik vind een stoel in het koor, naast de laaghangende Godslamp. Op haar duisterglimmende kroon lees ik de woorden, blauw in 't kopergeel: *Christus est Lux. Christus...* (1)

---

(1) Kristus is Licht. Kristus...

Intermezzo.

Met slependen tred, een gezicht als een lijkbidder, komt Maréchal mijn keukenhok binnen gewandeld. Hij laat zich neer op den rand der badkuip, en zucht. Ik wrijf messen op.

Maréchal laat zijn hoofd tusschen zijn handen zakken, steunt met de ellebogen op de knieën, en zucht. Ik ben aan die cafard-symptomen gewend. Zwijgend wijs ik hem op een stuk schuurpapier en het rosberoeste Primus-comfoor.

« Daarvoor kom ik niet » spreekt hij dejectedly, en met traag-afwerend gebaar.

Stilte. Ik wrijf. Hij zucht.

« Zes maanden zonder een aardappel. Béton armé, encore et toujours! Nochtans, le moral d'une armée est dans son ventre!... (1) »

— Schaam je voor zoo'n materialistischen praat,

---

(1) De moed van een leger zit in z'n buik.

antwoord ik op die ontboezeming. Onze kameraden in de loopgraven...

— Connu. Confer Bidel. Maar weet je wel dat we deze week je naamdag vieren?

— Inderdaad! 't Is Toontjesfeest, zooals ze in Vlaanderen zeggen. Doch je schijnt te drukken op dat woord *vieren*?

— Ik heb prachtige plannen ontworpen. Een souper op de hoeve Jordaens, *en terre française*! Een woord met de pachtres, en ze kookt voor ons, en ze dient op in de mooie kamer... Als je dat ten minste goed vindt!...

— Comment donc! Ik vind het heerlijk van je, me een souper te betalen!

— M... de! Je weet heel goed dat ik zonder duiten zit. Maar voor u liggen op het bureau drie-en-dertig franken, vergoeding voor de onkosten van je vlucht en overvaart naar Engeland. Je zult toch het hart niet hebben die fooi in je zak te steken? Dat ware regelrecht tegen je belofte van armoede!

Luister! we maken er een franciskaansch verbroederingsfeest van. Onder uw vrienden zijn er die tot de Orde behooren. Minstens drie tertiarissen. Ik...

— Jij? Sinds wanneer?

— Dat raakt je niet! Ik dus, Geukens, en het Baardje. Klaas Vertenten, die broeder van jullie, is

waarschijnlijk van den eersten regel? Om het gezelschap aan te vullen, en meer *distingué* te maken, vragen we ook zuster Térésè. Die naait en borduurt voor de kapel, en mag minstens tot den tweeden regel gerekend worden. En daar een infirmière zich eigenlijk met geen soldaten van tweede klas mag inlaten, noodigen we een kennis van haar uit, een aalmoezenier ongeveer : Pater Peeters uit de Panne.

— Je hebt me beet! Beredder dat zaakje maar.

Maréchal heeft zijn politiemuts uit zijn broekzak getrokken, is door het achterluik gewipt, en draaft recht door zand en heesters naar de Jordaenshoeve.

Dertiende Juni.

's Morgens is mijn poteau, bij uitzondering, tijdig opgestaan. Het Hoog-altaar heeft hij met licht en bloemen getooid. Aan de epistelzijde ligt een gewaad eerste klas. De Derde Ordelingen op knielstoeltjes in het koor! Generale Communie.

Half vier in den namiddag.

Treedt mijn keuken binnen, Maréchal. Het lange gezicht uit zijn kwaadste dagen. « Ik kom van bij Jordaens. In het riet, ons souper! Aviateurs en infirmières hebben de mooie kamer aangevraagd. Wij vliegen buiten, natuurlijk. En nu zal Pater Peeters komen aangereden! Jou laat ik het over den hoofdsteller van je Belgischen Standaard het goede nieuws te verkondigen : « Zut!

mon vieux. Rechtsomkeer met je leegen buik. Geen souper! Riem toehalen! »

— Dat mag je hem zelf zeggen. Jij hebt het plan opgevat, de verantwoordelijkheid op je genomen. Ik trek me den boel niet aan.

— Zooals immer! Laat Maréchal maar haspelen! Nu, er is een uitkomst. 't Is vier uren. Ik stuur Vertenten naar Adinkerke. Het Baardje naar de boerderijen. We rapen bijeen wat we nog aan conserveblikjes hebben. Ik koop wat af van die laatst pakjes kregen. Ik neem Primus-comforen weg bij bevriende nachtwachten, ontleen tafelgerief aan den Messjongen. En ik maak een souper klaar zooals die beroerde pachtres er nooit een gestoofd heeft!

— Maar wààr? Je vergeet wààr!

— Ik vergeet niets. Om een kamer elders te zoeken is het te laat. In heel het hospitaal is er feitelijk maar één vrij plaatsje, en waar ik meester ben... De sakristij!

— Hola! Een *sacrilegium locale*!

— Onzin! Een franciskaansch broedermaal, genoten ter eere van Sint Antonius, is zeer verschillend van een profane smulpartij. En hoe deden de eerste kristenen? Die soupeerden in de kerk! Laat me geworden! »

Half zeven.

Maréchal wacht me aan de deur der zaal: « Niet gaan eten. De anderen heb ik het ook verboden. Geukens

is wantrouwig en slokt liever een kilo béton. 't Zal hem berouwen, dat zeg ik u! Gij zingt het Lof. Trees zal zich ziek melden in haar Mess en bij de kapel wachten. Wij laten de vrienden optrekken, en vatten post in de eerste loopgraven, langs waar Pater Peeters moet gereden komen. Je moet ook eens opletten hoe ik onzen aalmoezenier, na het Lof, uit de kapel krijg. »

Half acht.

Lof gedaan. Maréchal heeft zijn mooisten kantieuk uitgegalmd. M. De Meurichy blijft brevieren. Na een poosje treedt Dulière binnen, commandant van 't laboratorium. Hij noodigt den aalmoezenier uit tot een avondwandeling. Samen gaan ze buiten. « Zie je, fluistert de poteau, ik heb den commandant doen inzien, dat zijn vriend te veel bidt en te weinig op de lucht gaat! »

Kwart voor acht.

We hurken op de zoden schietbanketten der tranchée. Vertenten en 't Baardje beweren dat ze rammelen van den honger. Pater Peeters wordt gesignaleerd op driehonderd meter. « Gij tweeën, beveelt Maréchal den minderen grootheden der Orde, wandelt al naar de kapel en wacht. Nous deux — hij richt zich tot mij — we belasten ons met de honneurs en leggen ons invités de onvoorziene stoornis in onze plannen uit. »

Processiegewijs stappen we door de avondroode kapel naar het koor. Enkele oogenblikken aanbidding.

Dan ontsluit onze ceremoniemeester plechtig de deur der sacristij. Feestelijke aanblik! Heel het vertrekje is ingenomen door een breede plank op twee schragen : de eeretafel; die verlengd wordt door twee voetstukken van heiligen-beelden : de mindere tafel. Over de eerste ligt een witte beddesprei; over de tweede, handdoeken. Er staan zes couverts; voor servet ligt naast elk een nieuwe khakizakdoek uit de linnen-kast van zaal zes. Midden op tafel, tegen een ruiker in een granaathuls — die komt uit zaal zestien A — de spijskaart. Een korte hoffelijkheids-schermutseling : wie de tafel zal zegenen. Pater Peeters delft daarin het onderste spit. We moeten zacht bidden en fluisterend spreken : ons feestlokaal is enkel door een beschot, niet tot de zoldering stijgend, van de kapel gescheiden. De feesteling troont in 't midden, Trees tegenover hem; rechts zit Pater Peeters en Maréchal, links de twee Derde Ordelingen. « Leest gij, beveelt me onze traiteur, de spijskaart voor, terwijl ik naar de keuken oversteek. » Met « keuken » bedoelt hij het rommelkot aan de overzij van het koor. Bij de troebele klaarte die door de blauwbedoezelde ruiten dringt, lees ik, tot mijn en aller verbazing, volgend menu. — Ik tracht te vertalen :

« Feestmaal Sint Antonius ter eere, den 2e klas-soldaat A. T. — model-infirmier — aangeboden door zijne zuster en broeders in Sint Franciscus.

Entrée : Olie-sardinen — Boter — Brood.
Blik-zalm — Ongestampte aardappelen — Botersaus.
Spek-met-eieren — Belgisch Legerbrood.
Ossenvleesch met Kropsalade.
Saucisse de la Meuse met tomaten-salade.
Camembert en Geitenkaas.
Black-currant jam — Ananassen.
De Beuckelaer-koekjes.
Café filtré met ongerantsoeneerde suiker.
Roode wijn — Witte wijn — Cigares Keystone.

De heeren *passeront au fumoir* in de duinen. —
Het bijwonen van 't anti-Duitsch vuurwerk is niet verplichtend. »

Terwijl dit voorgelezen wordt, en de Derde Orde zich met volstrekt gemis aan zelfbeheersching in de handen wrijft, hooren we uit de rommel-keuken het heftig stoomgesuis opgaan van twee gelijktijdig ontstoken primussen. Door den kier der sacristijdeur zie ik Maréchal aanstappen met een presenteerblad, statig knielen op den ondersten altaartrap... Vóór ieder van ons zet hij een bordje neer met drie sardinen, een snee wittebrood en een sierlijk bolleke boter. « De aardappelen zijn al gekookt, verklaart hij. 't Is een vrijwillige bijdrage uit de villa der drie gezusters. Ik warm ze even wat op. »

Met de daarbij behorende plichtplegingen ontkurkt hij den witten wijn. « Merk ongekend, doch iets

heerlijks. Drie franken den liter, bij den pastoor van Vouzailles-lez-Poitiers, persoonlijk besteld. » Met de half-liter bierglazen tikken we een gezondheidje.

Aan de eeretafel wordt gezellig gefezeld en diskreet gelachen. De tertiarissen hebben hun voetstuk tusschen hun knieën getrokken, en slokken de drie onnoozele vischjes op een vloek naarbinnen. Wat hun van wege den hotelmeester de berisping berokkent : « Messieurs, ge zit aan een fatsoenlijken disch. Geen piottenmanieren, of ik kan met koken niet bijhouden. »

We zijn met de tweede portie slaags, aan dewelke wij de grootste eer bewijzen, als we eensklaps versteen. Zware stappen, een deur die kraakt. We zitten roerloos, met groot-geschrokken oogen en bultige wang. « Massacre! l'Aumônier! » mompelt de poteau, die haastig buiten schuift. Na een oogenblik keert hij weer. « De aalmoezenier is al terug van zijn wandeling, doch in zijn kamer gegaan aan 't ander eind der kapel. Ik heb een stoel voor de groote ingangsdeur gezet. Niemand zal ons verrassen! »

De primussen aan den overkant stoomen als razend. Niet-liturgische geuren van gebraden spek walmen aan uit het koor. We vernemen eiergeklop, een even-opsissen, een sussend gekis. Maréchal draagt, stralend, de reusachtige fricassée binnen.

't Begint stilaan te donkeren. In 't zwaar-blauwe

ramenlicht glimmen onze gezichten sinister. Licht mogen we niet aansteken : dat zou de aandacht van late wandelaars trekken. « We zullen wij onzen mond wel vinden, » lachen de tertiarissen met vette lippen. De schenkmeester heeft een flesch rooden wijn te hunner beschikking gesteld : pinard, genre nachtwachtwijn. « Wij zullen ons tevreden stellen met witte! » verklaart hij met sarkastische zelfverloochening.

De geitenkaas vindt geen liefhebbers, die werd aan het Fransch pastoorke Lemoine gestuurd — over hoeveel weken? — door een zijner parochianen. 't Zijn steenharde brokkelingen, glinsterend van zout-kristallen. « Aan 't eind van groote diners geeft men immer zoo'n kaas, om den dorst te ontsteken » — aldus de poteau.

Nog eenmaal hebben de primussen getoornd : voor den café filtré. Vier van die nickelen toestelletjes heeft Maréchal — God weet hoe en waar — weten te bemachtigen. De Derde Orde drinkt haar *jus* uit apotheekmortierkens. Voor ieder liggen vier klontjes suiker beschikbaar. « Toch niet van de zieken? » vraagt sœur Tèrese met gewetensangst. — « De kaporaal der dépense is mijn dorpsgenoot, » spreekt de gastmeester waardig.

De fluisterconversatie gaat druk haar gang in de steeds blauwer duisternis. Pater Peeters, die de ambtelijke telegrammen leest, brengt ons op de hoogte van den toestand op alle fronten. Zijn uiteenzetting wekt een

grenzeloos optimisme. Sœur Térése, met extatisch glimlachje, vertelt, bescheiden, over bekeerde zieken en vroom-gestorven gewonden. Maréchal, door zijn onbetwistbaar keukensucces in een geluksroes gejaagd, snijdt op over galamalen bij hertogen en gravinnen. De tertiarissen hebben hun pinard versalamanderd en worden bepaald luidruchtig. Herhaalde malen hooren zij zich tot de orde teruggeroepen. Met schrik stelt Pater Peeters vast dat zijn uurwerk kwart voor tien wijst. « Nu tipvoets, en één voor één, naar buiten. Ik ruim hier vliegens, zegt Maréchal, alles op, en ben bij u in een oogenblik. »

Zuster Térése, na haar onwrikbaren wil geuit te hebben een deel in 't gelag te betalen, maakt zich eerst van allen uit de voeten. Achter 't eerste zandruggetje vinden de heeren elkaar weer. Maréchal komt met de Keystone's aangerend. Pater Peeters, wien het aan te zien is dat zijn betuigingen, nopens de heerlijkheid van het feestmaal, ongekunsteld zijn, noodigt ons uit in zijn Villa Ma Coquille, en fietst naar de Panne. Tot elf uren liggen we in de warme duindelling onze sigaar te genieten. Dan komen de verwachte aviatiks over en breekt het afweergedonder los. En daar het bijwonen van dit vuurwerk facultatief is, spoeden we ons, onder den suizenden val der brokken shrapnells, naar de slaapbarak.

Apostolaat.

Wat door dit woord rechtstreeks wordt beduid, had de luitenant ons — die soldaten waren en niets mèèr — van den beginne af verboden. Toch oefenden we apostolaat uit, zonder het te zoeken, noch iemand zedelijken dwang aan te doen.

Onze slaapzaal — het personeel besloeg er drie — heette de pastoorsbarak, omdat aan 't bovineinde broeders en patèrs, eerst toegekomenen, zich naast elkaar hadden gelegd. De middenbedden hadden schoolmeesters en andere burgerjongens ingenomen; onderaan lag zoo wat van alles dooreen. Nooit was 't een van ons ingevallen op een stoel te springen en een preek te houden, noch zagen we ons genoopt iemand tot welvoeglijkheid aan te manen. Diefstal, twist, ernstige vechtpartijen, schunnige liedjes en vertelsels — wat andere barakken onherbergzaam maakte — bleef in ons lokaal van zelf achterwege. Ook was daar geen scheidslijn noch klove tusschen standen : meestal zaten en

keuvelden geestelijken, meesters en karweiers in gezellige verbroedering. Hier werd gezongen en ginder gebrevierd, daar gekaart en verder geredetwist. Wie 's avonds en 's morgens aan den voet van zijn bed knielde, werd niet uitgelachen. Aan grappen en verrassingen, als bereider of slachtoffer, nam iedereen deel. Bevond zich iemand onlekker of te moe om naar de eetzaal te gaan, aanstonds stonden mannen gereed om u de soep of 't béton aan bed te brengen. Wanneer een bed in onze barak vrij kwam, kwamen bij den eersten Piet tal van aanvragen in naar de vrije plaats.

In de lazaretten ging het evenzoo. Waar een pastoor, een broeder als verpleger stond, bleef het peil van manieren en gesprekken op de gewenschte hoogte. Herbergden we in onze zaal onderluitenantjes van de « Parijzer school » zooals we dat noemden, wier conversatie in 't zoogenaamd salon, hoofdzakelijk teerde op sterk-gekruide anekdoten en belijdenissen, dan versprong het gesprek onmiddellijk op een onschuldiger onderwerp, zoodra petit of grand Père binnenkwamen. Nieuwelingen die zich aan onze tegenwoordigheid niet stoorden, merkten ras, aan de verlegenheid van 't gezelschap, dat ze een flater begingen.

In die militaire hoofdjes huisden heel wat vooroordeelen. Nu zagen ze ons, onvervalschte specimens van « moines et vicaires », dagelijks aan het werk. We

stonden hen bereidwillig te woord bij al hun twijfels en bezwaren tegen geloof en zedenleer; zij ondervonden dat we evenveel over hadden voor den ergsten papenvreter als voor den eerbiedigsten katholiek: dat deed wel oogen opengaan. Een officier, rechtschapen man, maar die den weg ter kerke al jaren vergeten had, deed onverwacht den aalmoezenier ontbieden en hield zijn Paschen. Hij beweerde dat de gedienschtigheid en 't blijmoedig geduld der verplegers hem tot inkeer hadden gebracht.

In zekere mate hadden we meer invloed dan de aalmoezenier. Het feit alleen dat die uitmuntende man, tegen iedereen even vriendelijk, en zóó gewetensvol in 't waarnemen van zijn ambt dat hij er zijn gezondheid bij inschoot — « officieele » vertegenwoordiger van den godsdienst was, volstond om andersdenkenden, of anderslevenden, van hem te vervreemden. Wij daarentegen, simpele piotten, vettig van schotelwater en zwart van 't stoken, en die met hen draafden in 't zelfde gareel, we boezemden de crapuleuste kerels een vriendschappelijk vertrouwen in. Dat steunde op een voldaan gelijkheidsgevoel: « Ge zijt al een even groot sukkelaar als ik! » Ze stelden er prijs op met een pastoor een toertje te doen door de duinen, of samen met hem een pint te pakken. —

Er bestond een eigenaardige karwei, om de twee,

drie weken terugkeerend, die den naam droeg van « réserve ». Hierin bestond ze, dat twee mannen van zeven tot negen 's avonds in de ontvangstzaal moesten blijven, om de komende zieken binnen te dragen, uit te kleeden, af te wasschen, en naar een lazaret te brengen. In 't slap seizoen had men weinig te verrichten; in drukke perioden werkte men tot middernacht.

Op een mooiën zomeravond had ik de réserve, ik wist zelf niet met wie. Aan 't front was de dag rustig geweest; 't zag er niet naar uit dat we ons dood gingen werken. Dit stond dan ook vast bij mij: ik zou me vóór de zaal op het grasboordje neerlaten, den rug tegen den houten wand, en zoolang het klaar bleef, een mooi boek lezen. Daarna zou ik op de bank gaan zitten in de zaal, en een praatje houden met juffer Moreels, een beroepsverpleegster uit Alkmaar die, behalve dat ze de toewijding zelve was, daarbij nog verrukkelijk Hollandsch sprak.

De mensch wikt... Ternauwernood wandelde ik door het Nethedal, waarheen mijn boek me vervoerde, of mijn reservemakker ploft vlak naast me neer. 't Was Vlierman, de stoker, een Oost-Vlaming met grauw-blond stekelhaar, akelig-woeste oogen, en 't doorgroefde gelaat van een die wat anders heeft gedaan in zijn jongen tijd dan paternosters lezen. Sterk rees de bekoring mijn roman niet op te geven, dóór te lezen,

Vlierman aan zijne gepeinzen over te laten... Ik sloeg mijn boek toe, en zette de conversatie in met de gebruikelijke météorologie. Vlierman stond me daarover te woord. Dan wees hij op mijn boek, vroeg of het « 'nen plezanten » was. Ik lei hem uit, hoe 't handelde over een kerel die goed kon eten en drinken, bij alles leute had en nooit ziek was. « Ik was 'k ik precies 'nen zulken in mijn tijd, zei Vlierman. Daar was geen plezieriger gast dan ik, overal in de staminee's vroegen ze me om een liedekje. Ik kende er wel honderd schoone. En daar zijn er bij die ik bij mijzelven heb gemaakt. » Hij trok eenige morsige papieren uit zijn zak en las me, op mijn dringend verzoek, eenigen zijner poemata. Hij had het over de valscheit der Duitschers, en den leeuwenmoed van den Belzen soldaat. 't Interesseerde me machtig, en ik heb maar èèn spijt: geen kopie van die volkspóëzie te hebben genomen! Toen vroeg ik Vlierman of hij me geen schoon liedeken kon zingen. Een tweede, op de plooien doorgesleten, papier kwam te voorschijn. Met heerlijken, hartroerenden ernst begon Vlierman een eindeloozen strofenkrans, heel sentimenteel af te psalmodieeren. Ik hoorde van een jonkman die ruzie krijgt met zijn vader, zich « verangazeeren » gaat, in den vreemde geld verdient, en met de beste gevoelens tot zijn ouders wederkeert. Waarom weet men niet juist,

doch in 't vaderhuis maakt hij zich niet aanstonds bekend; hij betaalt zijn souper en zoekt zijn bed op, op zolder. De ouders hebben zijn portemenee vol goud gezien, ze sluipen te middernacht de ladder op, steken den jonkman de keel af. Dan zien ze aan zijn pampieren dat ze hun eigen zoon hebben vermoord!

De aalmoezenier komt voorbij, zegt een vriendelijk woordje. « 't En is geen kwajen vent dat, zegt Vlierman; ik krijg al wat drinkgeld van hem als ik kolen op zijn kamer draag, — maar toch zal ik nooit met hem klappen. — Waarom niet? — Ik ben benauwd van hem; die aalmoezeniers zijn te zeer geleerd. — Moet ge hem misschien spreken? vraag ik. Vlierman kijkt naar den grond, en dan ginder verre, onder de boomen door, naar 't laatste roode licht. « Thans, zegt hij, ik ben 'k ik een vieze gast. Ik ben thuis weggejaagd geweest toen ik twintig jaar was, omdat ik me altijd zat dronk en mijn pree niet af gaf. Ik heb alles gedaan: gestolen, met messen gevochten, bij de vrouwlie geloopt. Nu ben ik wat geranzeerd. Ik heb een goed wijf gevonden. Ze is iet te wachten van me. Peisde ge niet dat ik wel zou doen met haar te trouwen? Ze kan straf goed koken, en verdient veel geld met voor het rijk volk te wasschen. » — De aalmoezenier kan dat goed maken, zeg ik... Maar ge zoudt willen dat ik voor u ging? — Percies! zegt Vlierman.

Vlierman heeft al zijn stukken gekregen, en een « congé d'urgence ». Hij dronk niet meer, las 's avonds goede boeken, kwam 's Zondags naar de mis...

Van Papa Pinard moet ik ook vertellen. Zijn werk was, kolen naar de zalen-met-verwarmingstoestellen te kruien. Als mijnwerker bevond hij zich in zijn element. Onze eerste kennismaking gebeurde aldus. Hij klopte 'zèkeren avond aan 't achterluik van zaal zes. Hij nam zijn pet af. Niet uit eerbied, maar om zijn dungezaaide haren te laten zien. « Van Père Hermant, zei hij, kreeg ik altijd dit fleschje vol alcohol om mijn hoofd te wasschen. Ik ben wel een-en-veertig, maar toch te jong om met een knikker als een knie te loopen. » Ik ging even in ons apotheekje en vulde 't fleschje van Papa Pinard.

Niet later dan 's anderendaags was hij weerom daar. Ik beduidde hem dat ik, zonder den achterdocht mijner Madam te wekken, uit eenzelfde litersflesch niet zooveel mocht uitschenken. — Aan tafel vernam ik toevallig, dat papa de fabel van zijn dreigende kaalheid aan alle achterluiken op dischte, en zich elken nacht smoordronken zoop aan zuiveren spiritus.

Tollenaere zwoer bij hoog en laag dat men hem belasterd had. « Hij dronk wel wat alcohol, maar zeer aangelengd, en om tegen zijn zwaar werk te kunnen. » Omdat hij niet afliet, vond ik er 't volgende op. Ik maakte zelf een mengsel van spiritus en water, ter

sterkte van eerlijken jenever. Daar schonk ik papa een flinken borrel van in. Hij proefde behoedzaam, met kritische keel; trok dan een gezicht of hij vergift had geproefd. « Espèce de curé, va! barstte hij los, ik heb je immers geen wijwater gevraagd! »

Stilaan waren we dikke vrienden geworden. Ging hij langs hetzelfde lattenpad als ik, dan sloeg papa zijn arm over mijn schouder, drukte me bijna aan zijn hart. Als ik de wacht had 's nachts, kwam hij op zijn zokken mijn keukentje binnengeslopen. Onder voorwendsel dat het kwart liter wijn der dépense « une drogue » was, « une cochonnerie », dat een mensch beroerd maakte, zette hij zelf mijn flesch aan zijn kop. Door dat slokje verteederd, haalde hij dan immer dezelfde verschoten foto uit zijn zak, waarop hij me liet bewonderen een lijvig vrouwmensch midden haar vijf kinderen. Toen hij me eens, in vlaag van grooter vertrouwelijheid, bekende dat hij met zijn vrouw noch kerk noch stadhuis had bezocht, spelde ik hem duchtig de les. En ook voor papa kwam de dag dat hij, met mijn ceinturon en « getten » aan, huiswaarts trok om bruiloft te vieren.

Veel mannen hebben in ons hospitaal hun leven gelaten. Tot troost der kristene ouders weze 't hier aangeteekend : behalve enkele gevallen van schielijken dood, is niet één soldaat zonder de Heilige Sacramenten gestorven. Dokters en verpleegsters gedroegen zich op

dat punt onberispelijk. Ze stelden 't zich voor plicht, zoo niet uit geweten, dan toch uit hoffelijkheid, den aalmoezenier tijdig te verwittigen. In tijden van epidemie kon Mijnheer de Meurichy niet in vele zalen te gelijk hulp bieden. De priesters-verplegers liepen dan met den Heiligen Olie op zak om hem, waar 't nood gaf, te vervangen. Meermalen heb ik, in mijn blauw-katoenen jas en broek — doch met een nauwe stola om den hals als identiteitsbewijs — stervenden bijgestaan. Mannen voor wie biechten geen dagelijks, ook geen jaarlijks werk was, stribbelden tegen. Als argument brachten ze bij dat ze 't opperbest stelden, en aan die dingen eens zouden denken als ze genezen waren. Met goede woorden en doelmatige hulp eindigde alles met van een leien dakje te loopen. Hoe verhelderde hun gelaat in verlichting van vrede, wanneer hun paspoort voor de eeuwigheid in regel was! Roerend was het die ruwe kerels de innigste schietgebeden te hooren nazeggen! Met schoone onderwerping aanvaardden ze den dood, brachten ze God het offer van hun jong leven! — 't Is nu wel gebeurd dat zoo'n krijgsman, die in de beste gesteltenis Ons Heer ontvangen had, na een poosje aan 't ijlen ging, en — uit kracht der gewoonte — begon te sakkeren als een ketter. Maar dit maakte niet ongedaan wat hij, met klaar bewustzijn en een vol hart, bij den barmhartigen Meester had effen gemaakt.

Virginie.

Sedert ik hem eens vervangen had, wist Geukens, als soldaat twee en een half jaar ouder dan ik, en dus volslagen ontgroend, zich uit de voeten te maken telkens een lijkschouwing moest plaats hebben. De dokter had dan Libo aangesproken, een mager stadstype voor wien allen een soort ontzag gevoelden. Hij bezat immers een caoutchouc oorkussen dat hij elken avond heel ernstig opblies; den luitenant heette hij « ç'con là », woord dat ik niet verstond, maar vermoedde een stoutmoedige scheldnaam te zijn; geen sous-off was er ooit in gelukt hem iets noemwaardigs te doen verrichten — tenzij calligraphisch de namen boven de bedden te schrijven in de slaapbarak. Libo had met een glimlachje de uitnoodiging van den dokter, hem naar 't doodenhokje te vergezellen, aangenomen — doch was slim genoeg geweest daar onmiddellijk flauw te vallen. Zóó was 't gekomen dat ik, behalve mijn zaalwerk, het lijksnijden op mijn dagorde behouden had.

In het maffe bloedkamertje voelde ik mij telkens even zwaarmoedig als bij mijn proefstuk met Mielke. Ik beleefde er makabere avonturen. Er viel te worstelen met lijken tegen wier gewicht ik niet was opgewassen. Een had ik met groote moeite uit de kist getild, toen mijn linkerarm begaf, en de doode, met zijn kop ten gronde botsend, spoot, als een dolfijn, twee stralen troebel water door zijn neusgaten omhoog. Een ander kon ik maar bij de snijtafel krijgen door hem op zijn voeten te zetten, hem stevig aan mijn borst te drukken, en zoo met kleine sprongeljes, samen weg te wandelen. Van een dysenterieslachtoffer had ik heel den « tube digestif » moeten uitlichten, aan een eind afbinden, langs het andere vol water pompen — om een mogelijke door-zwering te ontdekken. Om een lijk dat we deerlijk hadden toegetakeld, beleefde ik een der ellendigste uren van den oorlog. Het bleek een bewoner van achter 't front te zijn. Toen ik de kist had toegenageld en 't hok gesloten, zag ik een schamel vrouwmensch, in pas-geverfd en nog vale strooken vertoonend rouwkleed, aan de deur van het « bureau des entrées » staan. Ze hield een schraal dochterken, met beschreid gezichtje en sluike vlasklissen, aan de hand. Met een schok in mijn hart raadde ik 't geval : die vrouw kwam om haar man te zien! Angstig bleef ik haar gadeslaan. Na een lange poos kwam de adjudant buiten, en verwees haar naar het

« bureau des soins ». Ze wachtte een tijdje aan de deur, vernam dan van den chef, den man-met-den-glimlach, dat ze tot den luitenant moest gaan. Daar stond ze weerom een lange wijl, tot haar gezeid werd dat ze bij den eersten Piet moest wezen. De oude bidon, wel wetend dat de doode niet gevoeglijk kon vertoond worden, weigerde zoo lang mogelijk buiten te komen. En de snikkende sloor, met haar huilende kleine, is heengegaan zooals ze gekomen was.

Van mijn onverkwikkelijk bijbaantje in de snijkamer zou me afhelfen : Virzinie.

Te dien tijde hadden de Duitschers een stootje onder de kin hunner kanonnen gegeven. Die spuwden toen hooger en verder, maakten tien kilometers diep het land onveilig. Een burgerlijk hospitaal uit de buurt had zijn zieken in allerijl naar Montreuil, in Frankrijk, doen wegvaren, — behalve enkelen die onvervoerbaar waren. Die werden bij ons ondergebracht. 't Waren twee mannen met typhus; een non, die stierf onderweg; en een meisje van achttien jaren. Voor deze laatste had men 16 C, een zes-bedden kamer voor mazelen, in haast ontruimd en ontsmet. Het toeval wilde dat, dien avond, de nachtwacht in zaal zestien mij was toegewezen.

Op weg naar mijn post ontmoette ik den dokter. Hij zei me dat de zieken der drie andere kamers van

zestien geen bijzondere zorg noodig hadden; het meisje daarentegen was ernstig ziek; ik zou dus den nacht in C moeten doorbrengen.

Op het witte kussen lag, in een verwarden krans bruin haar, een okerkleurig doodshoofd. Blauwe oogleden dicht, hoekige jukbeenderen, geslonken neus, dunne lippen over uit-stekend gebit. Twee geelbleeke, knokerige handen hielden, op de witte bedsprei, een roerloozen paternoster. Ik rangschikte mijn schrijfgerief op tafel, hing een handdoek om de gloeilamp. Toen trad de verpleegster-voor-den-nacht, een brave oude juffer die ik vaak in mijn barak had ontmoet, tipvoets binnen. « Gij hier, grand père? » vroeg ze vriendelijk. « De kleine, zei ze zachter, heeft de tering in de ingewanden. Ge moogt haar niets geven dan alle halve uren een lepel dunne melk. Voor verdere zorg moet ge mij maar roepen. »

De verpleegster heen, liet Virzinie — zoo had de juffer haar even gegroet — een klein gekreun hooren dat een roep bedoelde. « Waarom, vroeg ze, heet de mamzelle joe grootvader? G'en hêe nog geen gris haar! » Virzinie vernam met zichtbaar genoeg dat een « pâstor » haar gezelschap zou houden. « 'k En hadde ik 't nooit geraden, 'k peisde 'k ik dat je'n docteur waart! » zei ze met een blik op mijn witte bloese. « Moet je nu schrijven? Nee'n? — dan laat ons te samen 'nen pater-

noster lezen, en daarna, klap een luttel mê mi, want slapen en kàn ik. »

We prevelden beurt om beurt, ik mijn zware, zij haar lichte Weesgegroeten. 't Klonk vreemd in die kamer zonder kruis, die al veel ellende had gezien, nooit een hoorbaar gebed vernomen. Als begeleiding : de suizende stilte binnen, donkere kanonwoede, bij poozen, buiten. De zieke bad met de oogen toe, en ze lag wel schóón nu, met een afglans op haar wezen van de Milde tot wie ze haar ziel hield geheven.

Dan luisterde ik, de ellebogen op de knieën en de handen gevouwen, naar een lang en klagelijk-gezongen verhaal. Virzinie was al lange jaren ziek. Ze had altijd zooveel « pine » gehad. Haar moeder had niet veel hulpe van haar genoten, en dat verdroot Virzinie zeer. Ze hielden « staminee » in een dorp bij de vuurlijn. De « Dutskers » schoten er dag en nacht, en hun hûs was een van de weinige nog bewoonde. 't Was er altijd druk van Franschen en Engelschmans.

Moeder had, onder, veel werk, en Virzinie lag alleen op zolder. 's Winters kon het er « stijf koud » zijn. De dagen schenen haar eindeloos lang; 's avonds werd er in de gelagkamer gedanst en gezongen; maar 's nachts huilden de obussen over het klappertandend pannen dak. Dan voelde Virzinie zich erg bang en verlaten, en bad « alsan » haar paternoster. Zekeren

dag waren « ieffrauwen » gekomen, die Virzinie in een auto hadden gedragen en naar een hospitaal « gedaan ». Daar was het warmer en gezelliger, doch moeder had ze nooit meer gezien. Die kón ook niet komen: het « hús » mocht immers niet alleen bluveu!... Virzinie vroeg me of ze nog genezen zou. Zij zelve dacht wel van ja. Ze zou o zoo gaarne! Dezen avond voelde zij zich bijzonder wel; in langen tijd was ze zoo wel niet geweest. « Ik ben al achttien jaren, zei ze, en hee nog maar wenig aan min leven gehad! Als ik maar zoo sterk word dat ik moeder wat kan helpen! »

Virzinie had twee felle blosjes op haar kaken, haar oogen schitterden, ze sprak al luider. Ik vroeg haar of ze niet beproeven zou wat te slapen. Ze meende dat dit nu misschien wel lukken zou, vooral indien ik haar wat verleggen kon. Gewoon zware mannen te vertillen, pakte ik, met voorzichtige krachtingspanning, Virzinie bij de schouders. Een rilling doorliep me bij 't aanvoelen van een puur geraamte; lichter dan een pluim woog ze in mijn zware hand. Ik liep nog even de verpleegster halen, deed een ronde in de andere kamers. Daar snorkten roode tronies sonoor... Tot den morgen zat ik aan mijn tafeltje te schrijven, in den engen lichtval der omhangene lamp. Virzinie sluimerde inderdaad een weinig. Zij ijldc in lichte droomen en kloeg om haar moeder. In de vele brieven van dien nacht gewaagde

ik van Virzinie, en vroeg gebeden voor haar, die nog zoo weinig van haar leven had gehad, en toch zóó gaarne zou genezen!

Slechts twee dagen later vond ik de gelegenheid Virzinie weer te zien. 't Was op den middag, de zon liet een bleeke zoelte neer. Men had een beschot uit den barakwand genomen om aan de zieke meer lucht te geven. In den dag had haar gelaat een kleur van bruine aarde. Twee duistere oogen tuurden droef naar de grijsblauwe lucht. Ter nauwernood herkenden me die. « 't En is nie wel mê mi, meneere » fluisterde een zwakke stem.

Den dag daarop zag ik den aalmoezenier van bij Virzinie komen. « Ze is berecht, sprak hij. 't Is een heilig kind, maar wat heeft ze bitter geweend! Gedurig roept ze om haar moeder. We hebben de vrouw per telefoon doen zeggen dat haar dochter op het uiterste ligt, en dat een roodkruis-auto, desnoods, haar zal afhalen. Binnen een uur of twee kan ze hier zijn. »

Maar moeder liet antwoorden : « Als het zóó ver is met Virzinie, is het de moeite niet meer waard te komen. »

Den morgen daarop was het Zondag. Ik spoedde me naar de kapel om nog een eindje van de hoogmis te hebben. Van verre, met breed armengezwaai, wenkte me een verpleegster. « Haast u, riep ze, de kleine sterft! »

We namen den looppas over het lattenpad, sprongen de kamer binnen. Virzinie lag dood. Het hoofd ter zijde, de oogen gebroken, aan de wimpers één groote traan.

In den namiddag ontmoette ik mevrouw Drubbel, die me zeide: « Kom eens kijken hoe mooi we de kleine hebben gelijkt. » Virzinie lag in een wit tullen kleed. Witte rozen om haar hoofd, witte rozen over haar voeten, den rozenkrans om haar gevouwen handen. We stonden en baden stil. Trad daar ook de luitenant binnen. Hij sloeg de hielen aaneen, volbracht een militair salut. Hij berichtte de generalin dat het beslist onmogelijk was een kist, op kosten van 't hospitaal, voor een « *personne civile* » te leveren. « *A moins que, par voie de collecte* », het noodige geld werd verzameld.

En 's avonds, bij 't verlaten mijner zaal, werd ik door den dokter opgewacht. « Thans, sprak hij, een interessant autopsieke. » Ik bekeek hem. Ik zei: « Neen! dokter. » Hij moet wel iets ongewoons in mijn oogen hebben gezien, want hij drong niet aan. Een ander heeft Virzinie's lijk helpen schouwen, — en 't autopsiebaantje behouden.

Onmisbaar.

Het groepje van een goede twintig geestelijken dat, met half Maart Zeventien, dien memorabelen avond, vóór de bureelen, door den luitenant gemonsterd werd, was niet lang voltallig gebleven. De een om zwakke gezondheid, de andere door machtige voorspraak, een derde met hardnekkig schrijven en wrijven — waren er in gelukt de plaat te poetsen. Enkele hadden van dienst kunnen wisselen met verplegers uit andere hospitalen, « permuteeren », zooals dit heet in militair Nederlandsch.

Cabour was met verloop van tijd, dank aan het hooger vermelde minimax-systeem van Bidel, een zoo min gegeerde residentie geworden, dat zelfs de karweimannen met handen en voeten werkten om weg te geraken. De luitenant liet gaarne door de mazen van 't net glippen al wie hem niet aanstond; doch toonde iemand eenig geweten bij zijn werk, bleek hij niet bijzonder traag, morde hij niet te luid, stookte hij geen revolutie — dan was er ook geen kans voor hem Cabour

te verlaten. Toen twee derden van 't personeel in drukke briefwisseling lag om permutaties te bewerken, had de luitenant in de eetzaal een krachtige rede gehouden. Korte inhoud daarvan : Geen aanvraag tot verandering was geldig die niet langs hierarchischen weg geleid werd — dat wil zeggen : die niet in een open brief, van den eersten Piet, door den luitenant, naar den kolonel zou stijgen. Hij nu, de luitenant, zou zulke aanvraag onverander- en onverbiddelijk in de scheurmand gooien. Bereikte hem een verzoek van vreemde overheden, om een man uit zijn personeel te lichten, dan zou hij dat verzoek onmiddellijk terugsturen met een fatidiek « avis défavorable ».

« Zie jij dan geen kans om hier weg te geraken? » Zoo vroegen vaak de bezoekers die mijn verschijning weinig brillant vonden, en meenden dat geen hoogere studies vereischt zijn om het ambt van *plongeur* waar te nemen.

Van in den beginne hadden medebroeders-aalmoezeniers, en welwillende vrienden, moeite aangewend om min-vermoeiend werk voor me te zoeken. Op de twintig maanden die ik in Cabour heb doorgebracht, ben ik voor een tiental postjes vooruitgesteld geworden, het eene al aanlokkender dan het andere.

Vooreerst, op verzoek van den aalmoezenier aldaar, postuleerde ik om zijn helper te worden in het hospitaal

van Beveren-op-den-Yzer. Onze kolonel gaf zijn « avis favorable », doch onze luitenant eischte dat ik eerst mijn plaatsvervanger moest aanschaffen. Ik kende toen geen levende ziel in heel het leger.

Drie veteranen : Maréchal, Geukens, Hilarion.

Wat later werd een priester-brankardier gezocht, beide landstalen machtig, om parochialen dienst te verrichten in het kantonnement Ghyvelde. Onder strenge geheimhouding deelde Maréchal me mee — die had immers een plaatsje in den raad der goden — dat ik bij

name gevraagd was. — Helaas, naast mijn naam werd de eervolle vermelding neergekrast : « Indispensable » !

Pater Vanderschelde, bij zijn plechtig gevierd vertrek, had verklaard dat ik hem weldra zou volgen. Ik ontving inderdaad brieven van heer Heyman over die zaak; minister Helleputte zou er zich mee bemoeien. — Ook onder dit verzoek werd bijgeschreven : « Is onmisbaar ».

Te Leysele bestond een soort hospitaal, waar een brankardier werd gewenscht die, feitelijk, en 's nachts vooral, aalmoezeniersdienst verrichten zou. Maréchal hing me over dat ambt de lachendste tafereelen op. — Ik was en bleef : onmisbaar.

In Zwitserland woonden belgische kinderen verspreid, die in de Kristelijke leer moesten onderwezen worden. Hoofdaalmoezenier Meulepas deed het mogelijke om me te doen benoemen. Doch de opperaalmoezenier kwam er tusschen. Om in een neutraal land te verblijven, moest ik eerst ontslag uit het leger nemen, en dat, meende zijn Hoogwaardigheid, stond onlogisch voor een vrijwilliger.

Cabour was, einde Zeventien, merkelyk vergroot geworden. Onze aalmoezenier kon bezwaarlijk zijn uitgebreider dienst alleen verrichten. Wie anders, verzekerde mijn poteau, dan ik zou als helper worden aangeduid? Hij wist uit zekere bron dat een aanvraag

in dien zin klaar lag. Ik begon met onzen aalmoezenier bij te springen, buiten mijn gewoon werk om. In April Achttien werden de nieuwe barakken weer afgebroken. Toen was er van een toegevoegd aalmoezenier geen sprake meer.

Uit Engeland schreef Pater Christophe De Keyzer dat zijn Werken voor Belgische Uitwijkelingen de krachten van één man te boven gingen. De Hertogin de Vendôme zou me doen overkomen met een titel van hofkapelaan. Na een tijdje werd daar niet meer over gesproken. Ik was « indispensabeler » dan ooit.

Alle kwartalen werden de dienstbare Cabourmannen gedagvaard tot een medikaal onderzoek. Die de letselen of het gemis aan krachten niet meer vertoonden, waarom men ze tot hospitaaldienst verwezen had, moesten naar het front. Met bloot bovenlijf wachtten we in rijen aan de kamerdeur van den « médecin-major ». Die vroeg met strenge stem als men binnentrad : « Waarom zijt gij niet op de front? » Ik antwoordde beleefd : « Ik kom u juist de toelating vragen als brankardier naar de vuurlinie te vertrekken. » De majoor keek dan heel achterdochtig, sprong recht, beknokkelde en beluisterde even mijn sleutelbeenderen. En hij stiet me buiten met de woorden : « Terug naar je werk, farceur! »

Een namiddag dat ik te wege was in bed te stappen om een doorwaaktē nacht goed te maken, trad

een aalmoezenier der ruitery ons barak binnen. Hij vroeg naar een zekeren Thans. « Zijt gij bereid, sprak hij, in mijn bataillon hulp te verleenen als aalmoezenier? En op uw beurt in de loopgrachten te liggen? » — Ik was daartoe bereid. Maar heb dien heer nooit teruggezien, heb nooit meer van hem gehoord.

Op een vooruitgeschoven post ontbrak een priester-brankardier. Dat buitenkansje werd aan mijn vóórkeur onderworpen. Ik nam aan met beide handen, — en werd daar niet meer over aangesproken.

Teleurstellingen waren die « mislukkingen » — zooals Maréchal met smartelijke verontwaardiging zei — voor mij nooit geweest. Uit erkentenis voor de welwillendheid mijner vrienden en beschermers, postuleerde ik naar het mij werd aangeduid, schreef de brieven waarom ik werd verzocht. Verder liet ik, in behagelijke berusting, Gods water over Gods land loopen. Dát zal wel de voornaamste reden geweest zijn waarom ik een der veteranen werd van Cabour.

En als dusdanig begon ik eenig aanzien te verwerven. De dokters stelden volle betrouwen in ons. Ze moesten niet komen toegelopen wanneer we een « entrant » ontvingen : zelve lazen we diens kwaal op zijn papieren, en dienden de eerste zorgen toe tot het uur waarop de dokter zijn gewone ronde deed. In zaal zes genoten wij, verplegers, het ongehoorde voorrecht de « feuille

de prescriptions » op eigen gezag in te vullen. Nieuwe brankardiers en verpleegsters vroegen ons nederig om raad. De eerste maanden hadden we het er zonder arrest en politiekamer en rapport van af gebracht. Nu zou het geen eerste Piet gewaagd hebben ons onbeleefd aan te spreken. Zelfs Bidel, wanneer hij ons op heeterdaad betrapte in overtreding zijner meest dreigende bevelen, maakte plots rechts-om-keer om ons geen observatie te moeten maken : hij wist dat dokter en verpleegster ons ruggesteunden. De colonel, die niemand scheen te kennen of te herkennen, had me éénmaal, tot mijn verbazing, bij mijn naam genoemd. « Thans, had hij gezegd, daár hij langs me ging in de gang, ge rookt! » In de zaal stond daar verbod en straf op, een gebournieuweling had een trek aan zijn pijp met acht dagen arrest bekocht. We waren 't in Cabour des te beter gewend, daar we 's avonds niet meer liepen als dolende zielen : ons wachtte na de saaie dagtaak, gastvrijheid bij goede mensen...

Daar waren dagen dat ik stond, aan 't enge achterluik der zaal, en staarde naar de zonnige duintjes, en de verre landen daarachter, met den blik van den levenslangen gevangene achter de roestige tralies van een keldergat. — Andere malen schreed ik over de paden, statig en opgericht, als een koning door zijn domein. Die droefheid was enkel vermoeienis; vreugde kende

ik telkens mijn gezondheid me toeliet alle werk onder den knie te krijgen. Maar als boevengalei of glorieus worstelperk, stilaan was Cabour me lief geworden. Ik had in zijn zwoele, weegeurige lazaretten te veel geslaafd, aan zijn zandige hellingen te zwaar gerust, bij zijn zieken en gewonden te veel ellende en troost beleefd, en in zijn planken kapel te waarachtig gebeden, — om niet in zijn leven vergroeid te zijn, om de Caboursche dagen-en-nachten niet een stuk, het sterkste en beste wellicht! — van mijn eigen leven te voelen.

Met het rustig bewustzijn toch ook iets te hebben verricht en verduurd, toch één teugje van den Kelk te hebben mógen, en kunnen, slikken, herdacht ik met mijn poteau de wisselende uren van goeden overmoed en blijde verworpenheid. Terwijl we samen, een vredig middaguurtje — als de zebra's hun digestie deden, de herstellenden buiten zaten, en niets hoorbaar was in de barak dan de aamborstige sluimer van een koortslijder — in mijn keuken een gloeiend bekertje « café filtré » genoten, haalden we de lichte en donkere herinneringen op. En immer zuchtte de poteau tot besluit: « Ce sale Cabour! 't zou ons misschien nog hard vallen het te verlaten! »

Hoe hij stierf.

Op den terugtocht der bruidsreis was hij het eerste voorteeiken zijner kwaal gewaar geworden : een diepgaande, langdurige rilling. Zijn post aan 't front had hij toch hernomen : 't zou immers wel overgaan. Maar snel klom de koorts, en die vreemde beklemming op de borst. Te voet had hij de eerste lijnen verlaten, tot hij een auto vond naar het hospitaal.

Sedert drie dagen lag hij in ons lazaret. Beminnelijker jong man hadden we nooit gekend. Kwamen we zijn kamer binnen — ontelbare malen op een dag — steeds groette hij met een glimlach. Geen dienst mochten we hem bewijzen of hij stamelde verontschuldiging en dank. Beklagen konden wij hem niet : dan vond hij dat wij, die werkten, er veel erger aan toe waren dan hij die ongestoord rusten mocht.

Hij had de grippe op haar kwaadst. De ontbinding der longen was nog een kwestie van uren. Met schoonen eenvoud van geloof had hij de laatste heilige Sacramenten

ontvangen. Dezen nacht, de laatste misschien, zou ik bij hem doorwaken.

Om negen uur in den avond, verpleegster en dokter heen, al de andere zieken bezorgd, zet ik mij bij zijn bed. Ik heb hem het buisje in den neus gestoken waardoor hem zuurstof wordt ingejaagd, en bij tijden mag ik hem een lepel schuimwijn geven.

Tot volkomener rust van den lijder, houd ik het licht zwaar gesluierd, en neem mijn rozenkrans. Hij verzoekt me den ligstoel te nemen, en te slapen: « Hij had immers niets noodig! » Langs de eerste lijnen moet een aanval woeden: rusteloos zwoegt en tobt het geschut. De houten barak schudt en beeft er van. « Jammer van die kanonnade, zeg ik, nu een sluimeruurtje u zooveel goed kon doen! » — « Neen! neen! antwoordt hij met een weifel glimlachje, voor mij moeten ze 't groote werk niet stil leggen! » — Met moeite kan ik hem een lepel wijn aan de lippen krijgen: dien heb ik, beweerde hij, meer noodig dan hij.

Rond elf uren teekende zich de krisis. De adem snakte korter, werd een kreunend gehijg. Met dolende handen begon hij de dekens vlak te strijken over zijn borst. Bij poozen rukte hij, om vrijer te ademen, het zuurstof-apparaat weg. Dan boog ik me over hem heen, dreigde hem met den vinger als een kind. Even hield hij op met ijlen, glimlachte, beloofde « braaf » te zijn.

Al heeter verschroeide een brand hem de longen. Neustop en lippen werden blauw. 't Kreunen hijgde luider. Met duistere schrikoogen en gestrekte handen weerde hij onzichtbare wanwezens af. Duitsche vliegers ronkten over : de lichtstroom werd afgesneden. Tot drie uren 's morgens zaten we in tastbare duisternis. En de doodstrijd begon. Ik nam zijn handen in de mijne, moest me over hem heen leggen om hem in bed te houden. Vluchten wilde hij, weg, naar huis, naar zijn jonge vrouw. Bij den aanhoudenden bliksem der afweerkanonnen, en den dwalenden schijn der zoeklichten, dekte ik den zieke onder : de nanacht was klam en koel.

Toen het licht weer aanschoot, werd hij een oogenblik kalmer. Ik fluisterde hem eenige goede woorden toe. En nog met dien glimlach, zoo jammerlijk nu : « Voorzeker! zei hij, alles voor God, voor de goede zaak, den zege! » Als de slinger van een klok, begon zijn arm hoofd heen en weer te rollen, van links naar rechts, van rechts naar links, meedoogenloos — en telkens met een zachten kreet. Wetend dat zijn vrouw zou komen, noemde hij haar, ijlend, vele malen; meende soms dat ze vóór hem stond, zei met een stillen pijnlach : « Ik ben niet goed, niet waar? Doch geen droefheid maken, hoor!... Hier of daar ginder, even schoone dood!... »

Eindelijk toch grauwde de dag : een ijzergrijze October-klaarte. Wat was de aanblik van mijn zieke

droef! Gansch zijn aanschijn was blauw, rood schuim omkruidde zijn lippen, hol lagen de van doodsangst duistere oogen. Van 't omwoelde bed hingen af de verfrommelde lakens; de opperdeken had hij, in de duistere uren, met de tanden aan flarden gereten; en nog immer poogde hij, met afwerend handenpaar, een gewicht af te wentelen van zijn borst.

Om zes uren kraakte een lichte stap op het houten lattenpad buiten. Zou zij het zijn? Ik stap even in de gang, zie een jonge dame in nurse-tenue. « Ligt hier luitenant J.? » Een oogenblik hield ik haar staan, dat ze niet te zeer zou schrikken. « Ik weet het, hij ligt in doodstrijd, niet waar? » De jonge vrouw was kalm, en bleek. Bescheidenheidshalve ging ik de kamer niet meer binnen, doch zag wel, bij 't deur sluiten, hoe wanhopig ze toevloog op dat jammerlijk bed. Tweemaal noopte mijn werk me aan de kamer aan te kloppen. Ook de moeder had zich inmiddels bij haar stervenden zoon neergezet. Vreeselijk bleek, maar kalm, de sporen van tranen weggewischt, kwam de jonge vrouw opendoen, en ook de oudere dame loosde geen snik.

Het was nu halfacht geworden. Mijn makker en de verpleegsters waren toegekomen; het lazaret ontwaakte. Doch niet stonden op de gewone morgengeruchten. In stilte luisterde men naar de vreemde geluiden uit kamer tien. Het nachtelijk gekreun, de gesmoorde morgenklacht,

was overgeslagen tot een luiden schrei, met elken ademtocht herhaald. De stervende, blauw-zwart nu, met de oogen gebroken, en een uitdrukking op zijn gelaat als de droefste Kristus-op-zijn-Kruis, lag in de armen zijner vrouw en zijner moeder. En toen zijn noodkreet, de honderdmaal herhaalde, de niet aanhoorbre, al hooger steeg — waren ook zij hare smart niet meer meester : de klacht van den stervende werd overjammerd door haar dubbelen schrei. De andere zieken, hoe ruw en gehard, weenden luidop in hun bed. De verpleegsters, 't gelaat in de handen, stonden tegen den gangwand te snikken. Tot ook wij verplegers, die ons tegen alle ellende bestand waanden, plots invielen in het gillend misbaar. En wijl ons lazaret herschapen stond tot een huis van gehuil, riep de krantventer door de open buiten-deur : « Le grand succès de la nuit!... Avance de trois kilomètres... (1) » Doch met gebiedenden vinger op den mond wezen wij hem te zwijgen.

---

(1) Groot succes dezen nacht!... Drie kilometer vooruitgang...

Het einde nabij?

De gewone krijgsbedrijven volgden we met geringe belangstelling. Te veel verwachtingen werden bedrogen, te veel hoop ijdel bevonden. De eeuwige herwonnen en verloren loopgraaf liet ons koud — wanneer we niet dachten aan den duren inzet van dat spelletje. We hadden gejuicht toen de Engelschen hun offensief naar Passchendaele voorbereidden, toen mannen, wagens, paarden en kanonnen als bij een dijkbreuk naar 't Oosten waren uitgegolfd. Als zooveel anderen, was ook die storm- en stortvloed doodgelopen. Na de inzakking van 't Russisch front, toen de Duitschers, in reuzen-opmarsch, de Verbondenen terugdrongen op nooitgeweten diepten en breedten, scheen de eindelijke — wel niet gewenschte — verandering voor ons op handen. De Fransch-Vlaamsche heuvelketen, met Catten- en Kemmelberg, waren gevallen, heel het Belgisch leger liep gevaar afgesneden te worden van het Engelsche. In Cabour kwamen bevelen toe tot een overijlde afbraak. Barakken werden gesloopt,

materialen en kostbaarste werktuigen in vrachtauto's naar Kales vervoerd. Dokters en verpleegsters laadden hun koffers daarbij, om in de voorziene overhaaste vlucht niets te moeten achterlaten. Het personeel bleef in die drukte tamelijk kalm. Onmiddellijk bracht ze ons niets mee dan herhaalde avondcorvées van dragen en laden. Geukens bemachtigde in de herrie een postje van begeleider ofte convoyeur; Maréchal pèuterde een congé los om zijn « bezittingen » in Beauvais te redden. Treurnis wilde niemand laten blijken. « Enfin, ça bouge! (1) » werd er gezegd.

Met de eerste strijdvaardige Amerikanen zette Foch eensklaps zijn tegenoffensief in. De kansen keerden; vak na vak, als steenen op een dambord, schoof ons front vooruit. Aanstonds hield in Cabour de afbraak op, kisten en koffers werden terugbesteld. Die 't hoofd hadden neergelegd bij een Duitsche zegepraal, zagen in dat een overwinning aan onze zijde mogelijk was, en hoeveel wenschelijker! We hadden de Franschen op ons goed. Die staakten het graven van loopgraven en 't gieten van blockhouses, om nog enkel te luisteren naar de draadlooze telegrafie. We bekwamen afdrukken der berichten en plakten ze uit op den gevel onzer zaal. De officieren voegden er eigenhandig-geteekende kaarten

---

(1) Eindelijk komt er verandering.

bij. Elken morgen liep het hospitaal bijeen voor onze deur. Men besprak er geestdriftig de dagelijksche victorie. De gezichten straalden van nieuwen levenslust, veerkrachtiger repton de beenen en rapper relde de tong. Tegen wanneer onze — de Belgische — opmarsch? — Het einde, en 't goede, het langverwachte, kwam in het zicht. De lichtere dagen zouden een blijden opgang zijn naar den Zege, den terugkeer, den Vrede!

Dan die laatste en vreeselijke beproeving: de grippe. De schipbreuk in de haven voor zoovelen. De vreeze bij de hoop, de rouwsluier om de lauweren. Begin Juli reeds had de epidemie, die in een ware pest zou ontaarden, zich aangekondigd. In de gansche maand Augustus nog maar vijftig dooden; de eerste week van September, twintig; de tweede helft dier maand, zeven per dag; dat getal zou stijgen tot veertig in vier-en-twintig uren. De aangetasten vereischten nauwkeurige bewaking en aanhoudende zorgen. Er waren er wie de ziekte naar de hersens steeg: die woelden om in onrustigen slaap, tot intrad: de dood. De longzieken, met bronchopneumonie, stierven, blauw en zwart, na vier, vijf dagen. Enkelen hadden de kwaal in de ingewanden — cholera kon niet veel erger zijn — en leverden den verplegers het drukste werk.

Half September begon het hospitaal zich te bereiden tot het nakend Belgisch offensief. Cabour zou ook

gewonden verzorgen. Daar de grippe de zalen overstelpte — in plaats van het dozijn zieke officieren uit gewonen tijd lagen er nu zeventig, in alle zalen ondergebracht! — werd al wat de eerste verpleging genoten had, en vervoerbaar bleek, naar Frankrijk gevaren. Tot tachtig zieken per dag droegen we in de auto's. Na de drukke dagen, vermoeiende avonden. Vrachtwagens brachten ledikanten en beddegoed aan, de kapel stond er vol van. 't Gaf een lossen en sjouwen tot slapens tijd, wanneer men slapen mócht: want steeds sneller volgden de nachtwaken elkander op.

In den nacht van den 27^{en} September — de herfst was al daar met zijn regens en gure kou — ontbrandde ons lang verbeid offensief. Eén zwaar kanonschot gaf het teeken tot het trommelvuur. Mannen sprongen op en liepen buiten. Van aan de deur riepen ze: « Komt kijken! heel de hemel is één vlam. » Doch we waren te moe. Onder het opspringen der barak en het laatsteoordeelgeraas, sliepen we onzen zwaren slaap. Om acht uren 's morgens kwamen de eerste gewonden: mannen door gas verbrand. Zeer verschillend waren ze van die we vroeger zagen: hun oogen schitterden, ze voelden geen pijn, onder hoesten en hijgen riepen ze het goede nieuws door de ontvangstzaal. « Den Duitsch is op den loop! We gaan vooruit zoo hard als we willen! » Ze hadden krijgstropheeën meegebracht, een helm, een

Gott-mit-uns-gesp, een duitschen dolk, een afgesneden vinger met gouden trouwring. En dat moest absoluut op 't voeteind van hun bed gelegd. Dienzelfden avond nog hoorden we van vierduizend gevangenen, van Staden en Roesselaere vrij! Cabour, werd er geroepen, vertrekt naar Brugge, Cabour gaat naar Gent!

Zóó ras zou het wel niet gaan. Daar was de regen, het betrokken weer, de stukgeschoten wegen en de zompige gronden. Het hospitaal werd door zieken overrompeld. De kwaal kwam onder 't overwerkte personeel. Helpers werden bijgeroepen uit Kales, uit Bourbours. Een tent werd in den boomgaard gespannen : daar huisden duitsche krijgsgevangenen die de zieken zouden naar de zalen dragen. De luitenant had het noodig geoordeeld een diskoers uit te spreken, om verbod te geven den vijand aan te spreken, of te beleedigen. We dachten aan geen van beiden. Mijn zaalmakker lag ziek. Mijn poteau volgde hem na. Een bureauman stierf. Ik ook kreeg koorts, aamborstigheid en braakbuien. 's Nachts, als we een doode hadden uitgedragen, gebeurde 't dat ik even op het nog warme bed ging liggen om uit te blazen. Een ijlende had me in zijn doodstrijd omhelsd, zijn lippen op den mond gedrukt, zijn verpestenden adem in de longen gejaagd. Doch ik had den tijd niet om ziek te zijn. Een vrijen avond liep ik over naar het hutje der drie gezusters. Zulma lag in stervensgevaar. Emilie was

ziek van uitputting. De gendarm, van top tot teen beslijkt door een langen fietstocht, zat op een laag bankje te schreien. Alida, met heur kop op de tafel, snikte haar vertwijfeling uit dat ze moeder nooit meer zouden weerzien. *Erat autem videre miseriam* : ellende op heel de lijn!

Adieux.

Dag en uur vind ik zorgvuldig aangeteekend op 't zakboekje waarin ik dagelijks een half dozijn losse woorden schreef.

't Was den veertienden October, een Maandag, om tien uren 's morgens.

Ik stond schotelen te wasschen vóór 't open keuken-raampje. Ik weet eigenlijk niet waarom ik deze bijzonderheid vermeld: 't was immers iets wat me vijfmaal per dag gebeurde. Misschien wil ik een vergelijking instellen tusschen mijn geval en dit van den heiligen Bonaventura, die de schotelen van 't konvent te wasschen stond toen hem de kardinaalshoed werd aangeboden? In 't kort: de oude Orban, destijds op het bureau werkzaam, riep in 't voorbijgaan onder mijn venster. « Je bent aalmoezenier benoemd te Kales! »

« Dank je! » riep ik hem na, en spoelde voort.

Toch stond ik als een die een slag op zijn hersens krijgt. Aan die benoeming ter elfde ure verwachtte ik

me niet meer. Een vreugde, een dank sloeg in mij op te kunnen ontsnappen aan de groeiende ellende, aan het doodend gewroet. Dan bedroefde mij de gedachte: nu het einde nabij is, de opmarsch naar 't bevrijde land, de zegevierende intrede in de juichende steden, moet ik alleen achteruit!

Een kwartier later komt Maréchal aangerend. « Je bent aalmoezenier! » roept hij ook, terwijl hij me bij de schouders schudt om me tot bewustzijn van mijn geluk te wekken. « Sinds twee dagen staat ge op de O. J. A. (de leger-dagorde) vermeld, als verplaatst naar de *base de Calais*! — Hij maakt zich driftig om mijn klein enthousiasme. « 't Is echt, dezen keer, ik heb het bericht met mijn eigen oogen gelezen! » — Waarom dan, vraag ik, heeft men me niet ambtelijk verwittigd? Waarom ben ik nog niet op reis? — Je plaatsvervanger moet eerst hier zijn, heeft me Orban gezegd. Daar zijn nog meer veranderingen op handen. Hauspie en Hermant naar de zware artillerie; Orban en Van Belle gaan naar de voorposten. — En jij zelf? — Ik schiet over, blijf alleen achter, » mort de poteau, plots heel neerslachtig.

Het nieuws is aldra het hospitaal rond. Makkers komen me de hand schudden; dokters roepen me hun gelukwensen toe; dames die tot op dezen dag mijn bestaan nooit schenen vermoed te hebben, houden me staan op de passerelle, drukken voornaam de toppen

mijner vingers, erkennen ontroerd « que jamais avancement ne fut mieux mérité! (1) » Ik loop ook den luitenant ettelijke malen tegen zijn lijf; hij alleen stapt me stijf voorbij.

Het personeel kreeg de legerorders niet te lezen, ik verwachtte me dus eraan, op het elf-uren-rapport ontboden te worden om ambtelijk mijn verplaatsing te vernemen. Ik werd niet ontboden. Zelf gaan vragen vertikte ik. Dan maar gewoon doorgewerkt in mijn zaal. Met den petit père heb ik nu waarlijk medelijden. Die neemt al meer dan vier jaren het verplegersambtje waar. Sinds twintig maanden schrobt hij dag in dag uit de kamertjes van zaal zes. Ik laat hem in den steek in de moeilijkste omstandigheden : de zaal ligt vol zware zieken, en hij staat nog maar zwakjes op zijn beenen. Hij klaagt niet, maar kijkt treurig. De toekomst, voor hem, is donker.

't Is nu al Woensdag. 't Wordt Donderdag. Geen plaatsvervanger te zien. Moest ook dit vooruitzicht ijdel blijken, de teleurstelling zou groot zijn. Vrijdag 's morgens treedt een vreemde piot, een versleten vent, onze zaal binnen. « Is het hier dat een infirmier weggaat? » vraagt hij. 't Is de langverwachte remplaçant! Petit Père heeft zijn handen overvol; ik acht het mijn plicht den

---

(1) Dat nooit bevordering beter verdiend was.

nieuweling in te wijden. Ik geef hem eerst den keerborstel over. Dan zet ik hem aan 't schotelwasschen. Ik haal de bedpannen op en stapel ze bij de waterkraan in 't achterhok. Ik toon hem hoe spuwbakjes en bedflesschen gereinigd en ontsmet worden. De man kijkt verbijsterd. « 't En is geen carooté! » merkt hij op. Hij hoort hoe ik van verschillende zijden geroepen wordt en de kamertjes afdraaf. Ik neem hem mee naar apotheek en laboratorium, naar keuken, dépense, waschhuis en magazijnen. Ik bezie die plaatsen met den behaaglijken weemoedsblik van een eeuwig vaarwel; het gelaat van den néophyte verlengt ziender wijze. Madame is wat zenuwachtig om zijn begrijpelijke verwezenheid, ze geeft bevel op bevel, duwt den man bij de schouders waar ze hem hebben wil. De tweede verpleegster werpt hem bezoedelde lakens over den schouder. « 'k En ga 'k ik hier nie bluve! ba neen 'k! » schuddebolt de remplaçant als het twaalf uren toetert.

Om half twee weet ik nog immer niet of ik vertrekken moet. De luitenant ontmoet me op de passerel. « Wat loopt ge nog rond? vraagt hij barsch. Is uw plaatsvervanger niet daar? Haal uw papieren en pak in : uw trein is om half vier! »

Ik glimlach. Bidel heeft tóch moeten ondergeven. Mij rest nu anderhalf uur om me reisvaardig te maken, bureaux en magazijnen af te loopen,

en vijf-en-dertig minuten ver te gaan. Ik besluit methodisch te werken, zonder overhaasting. 't Is vijf uren wanneer ik met mijn stukken voor den luitenant sta om zijn handteekens. Hij krast zijn naam en spreekt: « Ge eindigt slecht. Formeele ongehoorzaamheid. Als tweede-klas-soldaat die ge blijft — ge zijt immers maar dienstdoend aalmoezenier benoemd — zijt ge strafbaar. Doch ik zal de zaak maar zoo laten. Ge behoort niet meer tot Cabour. »

Met dit hartelijk adieu van mijn hierarchisch hoofd, *dont j'avais procuré la gloire* (1), stap ik het bureel uit. Wat zou hij me ook bedankt hebben? Hij wist dat het voor hem niet was dat ik had gewerkt.

De avond werd besteed aan de laatste groetenissen. In het drie-zusters-hutje, waar Zulma buiten gevaar is, Emilie opzit, en Alida een brief voorleest door den gendarm van bij moeder meegebracht — worden ik en mijn poteau hartelijk onthaald. Bij haar zooals bij de Gabriel's, waar het avondfeestje zoo gezellig is dat het afscheid er bijna droef om wordt, moet ik plechtig beloven ze na den zege, in hun eigen huis, te komen opzoeken. — In het keukentje van zaal zes wacht Madame met een flesch champagne. — Tamelijk laat landen we aan in de slaapbarak. De bedden bij de deur

---

(1) wien ik roem had bezorgd.

staan nog leeg : die mannen, met den klaroenblazer aan 't hoofd, drinken ergens pinten op mijn kosten en gezondheid. De oude knorrepot Gilson komt me de hand drukken in bed en spreekt de korte lijkrede over mijn brankardierschap : « Nu jij weg gaat, zullen we 's avonds hier geen plezier meer hebben! »

Om drie uren 's morgens heeft me Maréchal gewekt. Ik wil stil met hem heensluipen, doch Geukens steekt me de hand toe van onder de dekens. Petit Père slaapt als een roos : ik geef hem de broederlijke akkolade, waarop hij de oogen openspert, en gelaten glimlacht. Zuster Terese woont mijn vroegmis bij in de kapel. De sterren staan nog in de lucht als ik met mijn poteau door de duinen stap. Hij torst het grootste deel mijner have. Hij komt naast me zitten in den trein. En hadde ik hem niet buiten gestooten, hij ware meegereden!

Kales.

Rond half tien stapte ik te Kales af. Met veel vragen vond ik de Verbrande-Molenstraat. Dan naar de Basis gezocht van den Aalmoezeniersdienst voor stad en Omstreken. In mijn verbeelding moest dat een groot gebouw zijn, met talrijke breede vensters, waarachter gebogen hoofden van schrijvende seminaristen. Geschilderde handen op den gevel vingerwezen naar de deuren der vele bureelen. Aalmoezeniers liepen in en uit.

Niet één gebouw, in die doodsche achterbuurt van Nieuw-Kales, beantwoordde aan mijn voorstelling. Voorbijgangers trof ik niet. Ik belde aan enkele huizen : Basis onbekend. Eindelijk belandde ik in een kleine burgerwoning waar een vriendelijk priester me open deed. Ik meende mijn stukken te moeten voorleggen en de reden van mijn late aankomst uit te leggen. « Ge zijt er, dat is het voornaamste », onderbrak me de divisionnaire. De militaire wereld was ver!

Onmiddellijk togen we samen op zoek naar een

nachtverblijf. We ontdekten, niet ver van de basis, een zolderkamertje aan vijf-en-dertig franken in de maand. Van daar naar de Zuidpoort, Edgard Quinet-straat. Links hekkens en hagen, rechts een blinde muur, de zaagtanden van lage fabrieksdaken in de verte. We stootten een houten poort open, beklommen een villaperron, traden in de zitkamer van een Belgischen dokter-kapitein. Deze was de « principal » van het British Farmers Hospital n° 2, ook Anglo-Belge genoemd, waar ik aalmoezeniersdienst zou verrichten. Voorstelling. Hoffelijke begroeting van wege den kapitein. Om alle misverstand te voorkomen, achtte ik het geraadzaam tijdig te insinueeren dat ik slechts een f. f. : een dienstdoende was. Onmiddellijk kwam er een wijziging in den kapitein zijn houding — daar de *verhouding* veranderde : *hij* bleef op de hooge sport der hierarchische ladder, *ik* stond op den vlakken grond. Tot den Mess van 't hospitaal, merkte nu ook terloops de principaal aan, kon ik, als soldaat, geen toegang hebben. Waarop onze divisionnaire antwoordde dat aalmoezeniers van alle klas een gemeenzamen Mess hielden in de Basis.

Rond de villa, op een grauwwart asschenterrein, midden berookte muren, stonden een tiental barakken verspreid. — O dennen en bosschaadjes van Cabour! — Deze lazaretten waren van een klein, laag model, en van buiten zwartgeverfd. Binnen-in bleken deze houten

zaaltjes gezellig, kraakzindelijk, wat killig wijl al te ruim verlucht. We ontmoeten de Iersche *Matron*; ik maak kennis met de Engelsche Misses. De zieken, Belgische piotten, zal ik in den namiddag spreken.

De divisionnaire toont me nog even den weg naar hospitaal twee-en-twintig en zeven-en-dertig in de Rue des Soupirants; naar de barakken der Duitsche krijgsgevangenen rond de Nouvelle Mairie, en 't is middag. Aan de Basis ontmoet ik een tiental confraters, bijna allen in priester-toog. 't Valt me erg vreemd aan een beschaafde tafel, met nette, vriendelijke menschen, aan te zitten.

Nu gingen mijn dagen aldus. Om vijf uren 's morgens, door 't helledonker Kales — Duitsche vliegers kwamen niet meer over, doch de lichtreglementen werden streng gehandhaafd — spoed ik me naar de Rue des Soupirants. Hospitaal Vingt-Deux laat te mijner intentie een achterdeurtje ontgrendeld. Ik schrijd tipvoets door een ruime zaal waar gewonden slapen en kreunen. Onder een zwakke lamp, ginder ver, zit een witte kloosterzuster te lezen. Ik sluip langs den nachtwaker die slaapt in een zetel. Uit de Ciborie der kapel neem ik zóóveel Heilige Hosties als ik zieken weet die communiceeren willen, en berg ze in een kleine pyxis. Met het Allerheiligste in een zijden beursje aan mijn hals gehangen, de duistere straten door naar den Anglo-Belge. Daar ook sluimeren de

zalen nog. In het keukentje ligt de nachtwaker te slapen met het hoofd op tafel. De Miss zit bij het vuur te dutten in 't midden der zaal, ze hoort me en rijst op, eerbiedig. Ze knielt niet, wijl ze protestante is. De soldaat die de Heilige Communie heeft gevraagd doet teeken met de hand. Ik reik hem Ons Heer en ga verder. In een andere zaal, slaapt de zieke die me gevraagd heeft : ik schud hem wakker, bereid hem even. Hij luistert met gevouwen handen, in schoonen eenvoud van geloof en deemoed.

Ik keer weer naar de Rue des Soupirants, doch ga niet verder dan het Pensionnat du Sacré Cœur. Sinds jaren staat dit groot gebouw ledig, de leerlingen bleven thuis uit vrees voor de bombardementen. De directrice alleen, een non in wereldsche kleeven, bewaakt het gesticht en wacht op betere tijden. De parochie-kerken hebben al te veel Mislezers, daarom heb ik juffer Lerouge haar kille, vervallen kapel moeten aanvragen. Mijn misdienaar, een seminarist-brankardier uit den Anglo-Belge, is reeds ter plaatse en heeft me de voordeur open gelaten.

Na het ontbijt in de Basis begeef ik me naar de Nouvelle Mairie. In één barak liggen zwaargewonde Duitschers in het stroo. Ze dragen het « feldgrau », beslijkt en gehavend plunje, waarin ze van 't slagveld werden aangedragen. Ze blikken zonder sympathie naar me op. Ik ben immers in khaki, draag een Engelsche

pet, en spreek voortdurend Engelsch in plaats van Duitsch. Ze vragen naar den zwarten « pfarrer ». Als ik hen, in 't Duitsch dit maal, aan 't verstand breng dat ik feitelijk ook een « pfarrer » ben, en geen Engelschman, krijg ik ze eindelijk aan 't praten.

Om twee uren in den namiddag moet ik weer naar den Anglo-Belge. Het verplichte middagdutje voor de zieken is dan gedaan. Een voor één bezoek ik de driehonderd bedden. Sta hier te praten, zit verder te biechten, berecht de stervenden. Ik neem en geef leesboeken, teeken boodschappen op voor in de stad, schrijf brieven, en beloof voorspraak om een herstellingsverlof aan de Zuidkust. Bij wijlen, als een zieke zich bloot heeft gewoeld, drinken vraagt, of andere zorg behoeft, komt mijn verplegersinstinkt boven, en ik help hem. Dat slaat de Miss met verbazing, bijna vindt ze het « shocking ». Dan verontschuldigt ik me met te belijden dat ik langen tijd *orderly*, zaaldienaar, ben geweest.

Als ik om zeven uren naar de Basis weerkeer, heesch gesproken en 't hoofd vol zorgen, betreur ik bijna den slafelijken arbeid van Cabour, waar geen verantwoordelijkheid mee gepaard ging. Doch denk ik aan de zalige uurtjes die ik straks op mijn zolderkamertje ga doorbrengen, — mijn « eigen » hokje, iets als een cel — dan vind ik het aalmoezeniersleven heerlijk!

Elken dag krijg ik een brief van mijn poteau. Van

naald tot draad weet ik wat in Cabour gebeurt. Het hospitaal zal gedeeltelijk naar Brugge verhuizen, waar Petit Père ook aalmoezeniersdienst zal doen. Op mijn beurt moet ik Maréchal rekenschap geven van al mijn doen en laten. Ik heb hem gezegd hoe ik benodigdheden voor de H. Mis te kort kom, en te weinig boeken bezit om al mijn zieken genoegelijke lektuur te verschaffen. En zie, een avond, terwijl ik hem schrijvend zit, klopt het kindje mijner hospita bij mij aan. « Een soldaat vraagt om u te spreken. » Waarachtig, 't is de poteau, met een reusachtig pak op zijn nek. Misgewaden van alle kleur, boeken en tijdschriften ontelbaar. « Waar hebt je 't gehaald? roep ik uit. Hoe hebt je 't klaargespeeld tot hier te komen? » « Wat zou ik niet kunnen, zegt de poteau, als ik jou plezier moet doen! »

De Zaterdagavond bracht de typische karwei mee van 't biechten der krijgsgevangenen. Om zes uren 's avonds komen ze, met loome, dof-ploffende voeten, van den arbeid terug : uit fabrieken, van aan de haven, van de spoorbanen. Ze sleuren, als wij weleer te Auvours, ketels dampend voeder naar hun barakken. Ze worden bediend met hetzelfde ceremonieel — beurt afwachten, kom presenteeren — als wij te Cabour. Ze morren en knorren dat de kost slecht is, en schaarsch — doch ik heb me kunnen overtuigen dat wij met smaak hetzelfde rantsoen verorberd hebben. Kan ik veronder-

stellen dat hun gamelle is uitgeveegd, dan treed ik de eerste barak binnen. Mijn bril beslaat van den keteldoom, die in rooden halo hangen bleef om de eenige lantaren. Een moesgeur, een lijf- en voetenreuk, rot-stroolucht bezwaren de atmosfeer. De Fritsen, zooals de Belgische wachten ze noemen, zitten op hun brits. Enkele pacha's rooken een pijp, haastig weggemoffeld toen ik binnenstapte. « Achtung! » huilt de man bij de deur. Oogenblikkelijk valt gepraat en gestommel stil, recht springen allen, staan roerloos, met stijven nek, de blikken voor zich uit, den pink op den naad van de broek. Ik doe teeken dat ze zitten mogen, ontbied den feldwebel. Deze stampst nader en stelt zich in positie. « Verwittigen, zeg ik hem, dat de katholieken biechten kunnen. » De feldwebel draait een kwart cirkel op zijn hielen, buigt het hoofd achterover, strekt de keel, en brult zóó wreedaardig dat mijn knieën knikken van schrik : « Die katholischen die beichten wollen müssen mit dem Herrn Pfarrer heraus gehen! » — Stilte... Gemiddeld is een vierde der gevangenen katholiek. Aarzelend treden drie, vier mannen vooruit en volgen me. Als diezelfde scène zich in de andere barakken heeft herhaald, stel ik mijn troepje op rangen van vier, commandeer Vorwärts! Ik stap voorop; twee onzer piotjes, rekruten uit het bevrijde West-Vlaanderen, trappen achteraan met de bajonet op het geweer. We moeten een vijfhonderd meters ver. Ik

tracht te vocifereeren als een officier, roep : Links ab! Rechts ab! — doch doe het, feitelijk, met het geweld, en op den toon, waarmee men even zeggen zou : « Verschooning! » Ik voel me niettemin fier 's keizers onderdanen te mogen aanvoeren, en denk bij me zelve: ieder zijn beurt.

De krijgsgevangenen moeten ook 's Zondags werken; ik heb echter bekomen dat ze wat later mogen beginnen, zoodat de zulks verlangenden Mis kunnen hooren. Dat doen ze stichtelijk, alhoewel de omstandigheden meebrengen dat ik Mis lees voor hen in onstichtelijke plaatsen : een slaapbarak, een cantine-zaal, een ouden stal! — Als de Fritsen klagen over den Zondagsarbeid, kan ik hen niets anders zeggen dan dat ik dat misbruik betreur, doch zelf twintig maanden lang 's Zondags gewerkt heb.

Een tweede Mis lees ik in den Anglo-Belge. Een kapel is dit hospitaal niet rijk. In de zaal der talrijkste bedlegerigen wordt 'n tafel dwars gezet. Mijn misdienaar pakt er mijn altaarvalies op uit. De nurse, katholiek of niet, biedt haar hulp aan. Ze beijvert zich de herstellende zieken, die uit andere zalen overkomen, ordelijk op stoelen te zetten. Tijdens den heiligen dienst en de preek in twee talen, houdt ze een oog in 't zeil en berispt streng de mannen die een woordje lossen of min eerbiedig over hun stoel liggen...

Wapenstilstand.

November. Het is koud. Het is koud en het regent. Het regent gedurig. Het oude Kales staat donker tegen den grauwen reghemel. De straten liggen zwart van modder.

De stad is één hospitaal. Grippe en offensieven voeren honderden slachtoffers aan per dag. Twintig duizend man voor 't Belgisch leger alleen, beweert men, verblijven in hospitalen. Als de wapens geen einde aan den oorlog stellen, zullen ziekten en wonden het doen.

De lijn van 't front naar hier — roode kruis-treinen gaan en komen — kan het vervoer niet meer slikken. Zieken vertellen me dat ze twee dagen, zonder eten of drinken, onder weg bleven, in een onverwarmden wagen. In den Anglo-Belge komen zieken toe die sterven wijl men ze te bed legt. Gelukkig de soldaten die in een der gevestigde hospitalen te recht komen! Geen zorg zal hun daar ontbreken. Maar God beware ze van de hulp-hospitalen! Daar heerscht aan alles gebrek. Aan bedde-

goed, vaatwerk, linnen, artsenijen. In het Oostkamp, kampement van de Engelschen overgenomen, waar de beddebakken met verdiepingen staan, liggen op de bovenste britsen mannen die vergeten worden, die ziel-togen en sterven zonder dat priester of dokter hun bestaan vermoedt. In de rue de la Tannerie liggen vijf honderd zieken op de eerste verdieping eener fabriek. Als personeel: één ziekelijke dokter, één infirmière die maar enkele uren per dag komen kan; een drietal herstellende lijders doen dienst als brankardier. Mannen liggen daar sinds drie dagen, — in hun morsige, door-zweete en doorregende frontkleeren. Een verpleger zie ik rondgaan met een emmer, hij schept er melk uit met den beker van ieder zieke.

De sterfgevallen zijn menigvuldig. We lossen ons af voor de begrafenissen. Gewone lijkwagens zijn onvol-doende, op de broodkarren der militaire bakkerij worden de kisten opeengestapeld. Met veertien lijken te gelijk komen we naar de kerk. Dan verbiedt de overheid dat lossen en laden en verdragen van besmette lichamen. We lezen de absoute in de doodenhuisjes, en voeren de kisten recht naar het kerkhof. De wegen zijn slijkpoelen. De begeleidende aalmbezenier klimt op den bok van de lijkkarren, naast den voerman. De vier mannen eere-wacht ploeteren al morrend door den modder, als ze onderweg niet ongemerkt wegsluipen.

In den zuren morgenmist, of door de donkere stuifregens van den vallenden avond, rijden we over de troostelooze braakvelden buiten de wallen. Het kerkhof werd te klein, achter den noordmuur hebben Duitsche krijgsgevangenen den lagen lagunegrond aangevuld. In de natte, losse klei van dit nieuwe kerkhof verzakken de lijkkarren. De Fritsen trekken de kisten uit, en dragen ze naast de ondiepe groeven die ze gereed legden. Moeizaam waad ik door de kleverige klei. Er is nog juist genoeg schemerklaarte om den zegen over graf en lijken te lezen. In de verte zwaait de vuurtoren dwaas met zijn lange, magere lichtarmen. Het gebed gedaan, springen de Fritsen, levende modderklompen, in de natte kuilen en trekken de kisten naar de diepte. Ze lijken duivels die gretig een verdoemde de hel in sleuren. Dan ploft de brijklei in den put; een klein kruisje met naam en matrikuulnummer wordt er boven geplant. Vaak liggen die kruisjes 's morgens omgerend : de Fritsen herplanten ze naar willekeur. Ik herneem mijn plaats naast den voerman; het eeregeleide klimt op den tweeden wagen. Ze steken cigarettten op. De zweep striemt over de paarden. In hollenden galop gaat het terug naar de stad — om 's anderendaags te herbeginnen.

Een morgen zit ik op mijn zolderkamertje. Van verre hoor ik de krantenventers schreeuwen. Ik laat ze naderbij komen en luister. *La révolution en Allemagne!*

Fuite du Kaiser! (1) Ik ben over mezelf verbaasd dat dit nieuws me zoo koud laat. En dan begrijp ik: 't komt een jaar of drie te laat...

Den zevenden November waad ik door een grijze slijkgrivier, feitelijk een macadamweg, naar de Gravelinespoort: lijken afhaken. De zegeningen gedaan — over onbekenden, maar die nu thuis worden verwacht! — klauter ik op den bok naast den voerman. Vijf zerken liggen achter ons opgestapeld. Het motregent. Rechts van ons, schimmen van schoorsteen, kranen, zuigers en luchtbruggen. Mistig in de verte, het vage torenprofiel der lage stad. « Ge weet het toch wel, Mijnheer? » zegt me plots de voerman. « Wat meent ge? » antwoord ik. — Dat de oorlog gedaan is! — Weet ge dat zeker? — Wel ja, en binnen weinige dagen is het voorgoed wapenstilstand! »

Ik spreek niet verder. Ik voel me niet blij. Zóó had ik me het einde van den oorlog niet voorgesteld... Het nieuws komt te laat... Na te veel slijk, te veel lijken...

De voerman heeft waarheid gesproken. Aan den avond gillen de stoomfluiten in de haven en op zee, vol luiden de klokken uit de hoofdkerk. Soldaten trekken met muziek over straat. Ik hoor ze zingen en dansen.

---

(1) Revolutie in Deutschland. De Keizer vlucht.

« De oorlog is gedaan! » wordt aanhoudend geroepen.

Het eigenlijke vreugdefeest, — of toch zoo bedoeld — grijpt maar plaats den elfde. Aan den middag hangt het officieel nieuws uitgeplakt: de wapenstilstand is geteekend. De straten geraken zwart van volk; vliegtuigen scheren rakelings over de huizen; de forten donderen met al hun oude kanonnen. Engelschen, Portugeezen, Franschen, Belgen, het danst en het springt en het zingt al dooreen. — Ik moet met vijf lijken naar het kerkhof. Achter de doodenkar sukkelt een jonge vrouw door het slijk der verdronken wegen; ze waadt ons na door den modder van het doodenveld. Als wij al terugrijden, blijft zij staan weenen — in den grauwen stuifregen van den vallenden avond, op het gele, omgewoelde modderveld, bij dien kuil met zware brij volgeploft. De vuurtoren, in de verte, zwaait met zijn vlakke armen als een gek; hij lijkt een lang, mager dansmeester die een ongeziene ronde leidt.

Soldaten en meiden feesten tot in den nacht. Smoordronken groepen hossen over straat. 's Anderendaags zie ik cafés zonder ruiten, en met een inboedel tot splinters gestampt. Waarschijnlijk zijn alliés het oneens geworden over hun respectieve verdiensten in den laatsten slag.

Terugkeer.

In de hospitalen bracht het goede nieuws een volslagen ommekeer te weeg: de herstellenden waren niet meer te houden, de zware zieken beterden ziender oog. Voor de stervenden echter gaf het een hopelooze droefenis.

Om de beurt kregen de aalmoezeniers drie dagen verlof — reis niet inbegrepen — om hunne familie te gaan opzoeken. Ik, als laatstgekome, stond de laatste op de lijst en verving de afwezigen in hun dienst. Zoo bezocht ik, in de Rue des Soupirants, het sombere, slechtverluchte Trente-Sept, 't verblijf der « maladies spéciales ». Dat ellende-huis bleef overbevolkt; de hoop op terugkeer gaf daar meer vrees en schaamte, dan vreugde. In Vingt-Deux was het veel gezelliger. Daar lagen zwaar-gewonden en verminkten, Belgen en Duitschers, burgers en soldaten dooreen. Van rassenhaat viel daar niet veel te bespeuren. Op het bed van een Saxer zonder beenen, zitten twee éénarmige Belgen te kaarten.

Een Waalsch piotje geeft Fransche les aan een Duitsch officier!! Een Belg, door twee Rijnlanders ondersteund, leert op krukken springen. In een der groote mansbedden ligt, als een poeske zoo klein, Marietje, een achtjarig kind wie een been tot aan de heup werd afgerukt. Een dikke Brandenburger huzaar neemt het voorzichtig op zijn armen en wandelt er mede de zaal rond.

Maréchal is natuurlijk een der allereersten naar huis geweest, en keert van Le Rœulx naar Brugge weer, over Kales! Hij licht me in nopens de moeilijkheden van 't verkeer, en de praktische geschenken die het meest welkom zijn in 't bezette gebied: suiker, koffie, tabak en sigaren. De drie gezusters zijn al lang naar Ichteghem terug, en de Gabriël's naar Boom. De Duitsche krijgsgevangenen moeten, in Cabour, nu ook in de zalen helpen. Onze verplegers maken van die hulp gebruik om de rust der overwinnaars te genieten; ze zitten den godganschen dag hun pijp te rooken in het keukentje, en doen Fritz draven in hun plaats.

De negende December is voor mij de heugelijke dag. Ik zal afreizen met onzen divisionnaire. We torsen ieder een zware valies met koloniale waren. Tot Rijsel hebben we den trein, die stapvoets de verwoeste streken, urenbreede strooken braakland en wildernis, op de pasgelegde sporen doorrijdt. Te Rijsel kennen we den

juisten straathoek waar men de Engelsche vrachtauto's moet opwachten. Wel honderd menschen scholen daar samen, zwaaien met hun armen en roepen zich schor als een wagen komt aangehoddeld. De Tommies houden zich doof en donderen door. We vinden 't geraadzaam buiten de stad te gaan: met tweeën wordt men gemakkelijker geholpen dan met honderd. Een engelsch majoor neemt ons in zijn rijtuig op; twintig minuten later staan we in Doornik. Hier dezelfde taktiek gebruikt, en om half vier stappen we uit in Ath. Nu moet de Divisionnaire naar het Zuiden, ik naar het Noorden. Het duistert al, vrachtauto's komen terug naar hun dépôt, geen die op dit late uur naar Brussel vertrekt. Ik praat met een Engelschen schildwacht die een herlegde brug bewaakt. « Morgen vroeg, zegt hij, zult ge misschien een gerij naar Brussel vinden. » Maar ik wil vandaag nog weg. 't Is bijna volslagen donker nu. Ik vat post op de brug, omdat alle voertuigen er *dead slow* moeten rijden. Nog enkele wagens rammelen voorbij; de *drivers* roepen me toe dat ze hun standplaats, maar vijf minuten ver, opzoeken. Ik prevel gebeden tot Sint Antonius. In de verte een flauw licht. Een klein auto snort nader. Voor de brug vertraagt hij zijn vaart. Zonder vragen, open ik het portier en wip binnen. 't Is een open rijtuigje met een zeildoeken kap. Aan het stuur, twee burgers. Ze rijden door, doch bekijken me vreemd « *Whither bound? to*

Brussels? » vraag ik. « *Wâ blief, Meneer?* » zegt de jongste der twee kerels. — « *Vous, aller Bruxelles?* » — *Jaô wij, Meneer* ». Ik doe teeken met de hand dat alles in orde is en leg me gemakkelijk in de kussens.

Na een poosje vinden ze 't geval toch wat vreemd. De oudste beduidt aan zijn makker dat hij moet vragen wie ik ben. Ik antwoord « *English hospital* ». « 't Is 'nen dokter, legt de jonge uit. Op mijn beurt vraag ik, wie zij zijn. — Twee broers die dit voituurtje vóór den oorlog hadden gekocht, 't onder den oorlog hadden uiteengenomen en verborgen; ze hadden nu banden bemachtigd, het ding weer ineengezet. Ze kwamen terug van hun eerste reis: vier personen, aan 150 fr. per kop, hadden ze van Brussel naar Doornik gereden. — Ik laat, in mijn antwoord, doorschemeren dat wij, « *hoogere militairen* », het recht hebben alle vervoertuigen gratis op te eischen.

Om zeven uren 's avonds — om zeven uren 's morgens ben ik uit Kales vertrokken, dus een snelheidsrecord in dezen tijd — varen we de lichtzee in der Brusselsche middenlanen. 't Is nu twee jaren geleden dat ik nog straten-met-licht heb gezien. In den hellen gloed van gaskandelabers en gloeilampen, van uitstalramen en reklaamborden, geeft Brussel me den indruk eener stralende feestzaal. Ik weersta de bekoring niet te voet naar Schaarbeek op te wandelen. Ik doe stil-

houden, stap uit, spreek in 't Vlaamsch : « Beste mannen, ge hebt me een kolossaal plezier gedaan. Hier hebt ge iets voor een goede flesch geuze. » Ze bezien me met gapende verbazing, schieten in een lach en schudden me hartelijk de hand.

In ons klooster, waar ik geen stoel verplaatst vind — alleen schijnen me de medebroeders wat verouderd en als geslonken : magere jaren hebben ze achter den rug! — verneem ik dat de lijn naar Luik hersteld is. Om zes uren 's morgens zit ik in een onverlichten en onverwarmden Duitschen wagen. De medereizigers : drie soldaten in oude tenue, Walen die in den Hâvre munitie maakten; een dame uit Luik die haar Fransche logé's, Alpenjagers, naar Brussel uitgeleide deed; een heer en een boer en een burgervrouw.

De reis begint met een onaangenaam incident. De trein staat stampvol. Gendarmen met geboeide soldaten aan de vuist, willen ons coupé opvorderen. Verzet der Hâvremannen. Scheldwoorden en bedreigingen. 't Zijn de gendarmen die het moeten opgeven.

Als we eindelijk weggrollen, grauwt de dag over de velden. De breedglooiende akkers, de gezellige samentochtingen van witte en roode huisjes rond een rijzigen nieuwen of massieven ouden toren, de heuvelbosschen van 't Brabantsche, glijden langzaam voorbij. Ik vergelijk deze landschappen met de vreemde streken de

twee laatste jaren doorreisde, en ken hen een eigen karakter, een eigen rustige, opene schoonheid toe. Doch de conversatie neven me neemt een wending die me uit mijn beschouwingen rukt. Wel immer had ik gevreesd dat de zoo uiteenlopende gedachten van soldaten en burgers, twee klassen van menschen die zich jaren lang onafhankelijk van elkander, in verschillende atmosfeer, ontwikkelden, bij de bevrijding onaangenaam in botsing zouden komen. En dat gēbeurde nu.

De oude heer en de Luiker dame hadden den mond vol over België, zijn leger en zijn Koning; de boer en de burgervrouw kloegen over de Duitschers. De socialistische munitiewerkers spraken over hun stakingen, over oproerige stoeten te Dieppe, waarbij geroepen werd: Leve de Republiek, en Leve de Duitschers. Ze verpulverden generalen en generalissimen onder hun minachting, scholden 't leger en den oorlog voor een exploitatie van het arme volk. Ik had dien praat al meer gehoord, kon er wel een deel waarheid in onderscheiden. Doch de pijnlijke verbazing der onthutste « civilisten » deerde me, en feitelijk was mijn dag bedorven.

In Luik bevroeg ik me of de Hollandsche grens open was, en vernam dat ik te Tongeren den kolonel der grensbezetting moest opzoeken. Ik vond dien krijgshaftigen ouden heer op- en neerwandeland in het salon

van een rijk burgershuis, waar, aan lange tafels, netgekamde onderofficierskoppen over registers bogen. Den kolonel kwam het verdacht voor dat ik familie had te Maastricht. Toen hij hoorde dat ik van Kales kwam, bezag hij me uit de hoogte en begon zijn zinnen met: « Wij, op het front... » Om een doorgangsbewijs had ik me te wenden naar Brussel en Den Haag... Ik bedankte vriendelijk voor de inlichtingen en zei, dat ik wellicht zonder bewijs zou doorgaan, daar me dat in Zestien ook gelukt was.

Met het bevriende oude trammetje spoorde ik naar Reckheim. Ik vond dezelfde medebroeders weer die ik, een heugelijken dag, zonder vaarwel, had verlaten. Zoo gezellig zaten we bijeen dien avond, dat een groote lust me bekreop maar in mijn klooster te blijven. Kales scheen me eensklaps zóó ver, en vreemd, en onherbergzaam. Ik kon niet gelooven dat ik nog terug moest, naar die zwarte barakjes der Edgard Quinetstraat, naar de mufte verblijven der Fritsen. Heel mijn oorlog scheen me een half-blijde, half-nare droom waaruit ik zoo pas was ontwaakt.

Het toeval wilde dat het, op dag en uur, de tweede verjaardag was mijner vlucht. Langs dezelfde wegen en paden toog ik naar Smeermaas. De elektrische versperring — ontladen nu — liep nog langs den Maasdijk. Alleen hadden de Duitschers ze een halven meter

verhoogd. Om vijf uren 's avonds zat ik, op dezelfde kamer als toen, bij den Eerwaarden Heer Claes. De Heer Peltzer werd bijgeroepen. Ik hoorde hoe de Duitschers toch lont geroken hadden, de pastorijs onderzocht. Ze wilden een onderaardschen gang naar Holland ontdekken. Ze stonden voor 't riool in den hof, en schokschouderden. Toch deden ze den stroom onderbreken, kropen door de versperring, en barrikadeerden het ijzeren deurtje van den rioolmond in den dijk.

We deden samen een kleine bedevaart naar den beruchten put. Geen ziertjen lust gevoelde ik nogmaals langs daar den overtocht der grens te beproeven. De betonpijp gaapte even eng, en zwart, en modderig als dien anderen avond. — Met een goed woordje tot de Belgische wacht mocht ik Holland in.

Ik stond weerom voor de toonbank bij Schiepers. De kindertjes die mijn schoenen hadden toegeregen, herkenden me. En dan den ouden weg op, de gekende straten door. Wat me hier trof, zooals in 't klooster en overal, was : dat alles zoo gelijk, zoo onveranderd had kunnen blijven. Om de bewogene tijden die ik achter den rug had, omdat ik me zelven zoo heel anders wist dan over twee jaren verwachtte ik, onbewust, overal een nieuwe wereld te vinden.

Thuis alleen was er verandering. Mijn oude vader, Goddank, was nog springlevend, doch twee geliefden

zocht ik te vergeefs onder de blijden die me welkom
heetten. Oorlogsplagen kennen geen grenzen. Dat wierp
een schaduw op de vreugde van het weerzien.

Mijn oorlog

kan ik hiermede als voleind beschouwen.

Voorzeker, ik ben naar mijn dienst weergekeerd. Tot de laatste zieke verdragen werd, of genezen heenging, ben ik den Anglo-Belge blijven bezoeken. Ik heb de lage landen rond Kales en de Artois-heuvelen afgefietst tot de laatste gevangenenkampen werden opgeheven. Daarna beleefde ik een vreemden tijd. De een na den andere geraakten mijn collega's vrij van dienst, en vertrokken. Onze Mess werd ontbonden, ik moest onderkomen zoeken bij twee oudjes, in een verlaten achterbuurt. Mijn koffers had ik naar België gestuurd, en ik wilde ze narijden, toen bevel kwam te blijven. Nieuwe bezigheid werd me vooralsnog niet aangeduid. Toen kwam de poteau. Hij was gedemobiliseerd, doch alvorens zijn kamertje in 't Seminarie van Beauvais te betrekken, verlangde hij de oorlogskennissen vaarwel te zeggen. Samen trokken we op reis. We pelgrimeerden langs den Yzer en 't geteisterde Noordzeestrand. Bij de

uitmuntende moeder der drie gezusters brachten we verslag uit over het loffelijk gedrag harer dochters-in-ballingschap. We ontbraken niet op een huwelijksplechtigheid te Boom. We logeerden in het partikulier hotel eener oude gravin te Parijs, werden als hooge gasten gevierd op een kasteel der provincie Calvados. We reden per auto boven Verdun; zeiden vaarwel — en zongen onzen dank — te Lourdes; wandelden in Provence. Langs de Azuren Kust stoomden we Italië binnen. Op ons eerlijk gezicht, en 't vertoonen van een sinds maanden vervallen vlaamschen verlofbrief, legden we in dat mooie land vierduizend kilometer af per spoor: van Genua tot Pompeï, van Venetië tot Turijn. Daar was geen heilige berg — Cassino, La Verna — of we hebben hem samen bestegen; daar was geen heiligdom — te Rome, Assisi, Padua — of mijn vriend diende er mijn Mis.

Na zes weken kwam ik in Kales weer. Vond de stad nóg verlatener, me zelven nóg vergetener. Wat kon ik beter doen dan Metz, Keulen en Koblentz, Straatsburg, Colmar en Mulhouse te bezichtigen, mitsgaders den Hartmannsweilerkopf in de Vogezen?

Bij mijn terugkomst van dit uitstapje vond ik officieele papieren op tafel. Geen demobilisatie; benoeming te Port-Villez. Drie tropische zomermaanden bewoonde ik, vijftien uren stroomaf Parijs, een heerlijken woudheuvel

boven de Seine; bediende er een oude Moeder-Godskapel in het bosch; werd door de officieren gekozen tot beheerder van hun Mess en magazijnen. Begin September bekwam ik een verlof, en reisde rond Bretagne. Ik zag Sainte Anne d'Auray en Quimper, de baai van Douarnenez en de haven van Brest; Dinan en Saint Malo. Van den Mont Saint-Michel, de met prachtgebouwen bekroonde rots-in-zee, waadde ik noordwaarts, alleen en aan den avond, naar het acht kilometer verre vasteland.

Dit was een symbool. Enkele dagen later mocht ik de perikelen der wereldzee, en haar drijfzand, verlaten voor den vasten vloer mijner kloostercel...

Ik som dat alles even op, maar beschrijf het niet. Het was de verpoozing na den strijd, de rust na het werk, het groote loon voor een kleinen arbeid. Maar oorlog, met Auvours en Cabour, luitenant en verpleegsters, dokters, zieken en gewonden; oorlog met zijn donderend front, zijn bange nachten en zware dagen; *mijn* oorlog, met zijn uitputting, vernedering en miserie (het eenige waard beleefd en herdacht te worden) was het niet meer.

De makkers zijn terug naar hun school of missie, hun klooster of pastorie. De poteau — ik preekte op zijn eerste Mis — is pasloor van vijf verwoeste dorpen op het Fransche front. Van de eerste Mis van Geukens kom ik zoo juist terug.

Op mijn rustige cel, vóór 't open raam naar de verre blauwe heiheuvels, heb ik de bewogen dagen van vroeger herdacht. En ik kan niet anders dan God danken. Ik had hem wel heel anders gedroomd, mijn oorlog, op deze cel, den nacht voor mijn vlucht; doch zooals hij geweest is, zou ik hem niet willen uit mijn leven lichten.

Ik mocht iets doorworstelen als een tweede noviciaat. De beproevingen waren er niet gedoseerd; de deugden werden er meer beoefend dan overwogen. De naastenliefde, en een breeder medelijden, leerde men door de diepste zedelijke en lichamelijke ellenden te doorschouwen en te verhelpen; de liefde tot God, door 't inniger proeven van een vrede zooals de wereld niet geeft... Tot de onthechting van die wereld besloot men, niet uit teksten en betoogen, — doch daar men mocht gadeslaan, van nabij, haar zieleleegheid, haar lachende harteloosheid; omdat men een luchtje kreeg van haar met reukwater besprenkt verderf...

Nu zegt me een heer: wat ge vertelt is niet altijd heel *relevé*! En een andere: uw boek is niet *encourageant*.

Mijn schuld voorzeker! — Of misschien die van den oorlog zelve?

Bevinden sommige lezers dat oorlog niet zoo mooi, zoo prettig is als ze elders lazen; wordt een mensch

in hen wakker naar een tijd, dat het gebod der liefde ook zal bindend geacht worden van volk tot volk — ik heb daar, minstens! vrede mee...

Nog even wil iemand vragen of ik, in geval van nieuwen oorlog, weerom als vrijwilliger, en verpleger, zou meedoen? — Als 't God belieft! uit medelijden...

EINDE

Eenige drukfeilen.

Op bl. 35, lijn 22, staat *schuipsruim*; lees *scheepsruim*

» 53	» 4	» <i>steigt</i>	» <i>steigert</i>
» 101	» 12	» <i>Verklaart</i>	» <i>Vèr klaart</i>
» 133	» 26	» <i>zin</i>	» <i>zijn</i>
» 148	» 7	» <i>verig</i>	» <i>veerig</i>
» 151	» 24	» <i>terwijk</i>	» <i>terwijl</i>
» 165	» 18	» <i>voornemen.</i>	» <i>voornemen,</i>
» 200	» 24	» <i>verdragende</i>	» <i>vèr dragende</i>
» 238	» 18	» <i>vraters</i>	» <i>vraten</i>
» 241	» 11	» <i>duikloven</i>	» <i>duinkloven</i>

Platen.

Pater Hilarion Thans	6
Smeermaas met pastorie en kerk	17
Eerw. Heer Claes, Pastoor van Smeermaas	25
Pater Hilarion rekrut	46
Pater Hilarion in kamptenue met een medebroeder	73
Kapel van Cabour	121
Met de waterkruik aan den vijver	130
Een berijmden brief dikteerend	153
Met Geukens en Bertrand in de duinen	198
Gehelmd voor een frontwandeling	234
Drie veteranen : Maréchal, Geukens, Hilarion	291

Inhoud.

Veroordeeld	9
De Vlucht	16
Naar Engeland	28
Folkestone	42
Naar Schotland	49
Naar Frankrijk	61
Het Kamp	69
<i>De Heilige Mis</i>	74
<i>De Klas</i>	75
<i>Marcheeren</i>	78
<i>Zieken-Rapport</i>	79
<i>Dépaquetage</i>	82
<i>Begrafenis</i>	86
<i>Laatste dagen</i>	89
Noordwaarts	95
Cabour	110
Garçon!	116
Front-Attracties	122

Verpleger	126
Dagen	132
Bezoek	142
De zieken	147
Verlossing	159
Bevorderd	166
Zaal zes	172
Bidel	183
Avonden	196
Een thuis	205
Nachten	217
De lichtere zijde	227
De Zee	236
Gassen	242
Mielke	250
Intermezzo	262
Apostolaat	272
Virzinie	281
Onmisbaar	289
Hoe hij stierf	297
Einde nabij	302
Adieux	308
Kales	314
Wapenstilstand	322
Terugkeer	327
Mijn Oorlog	337

Met kerkelijke goedkeuring.
